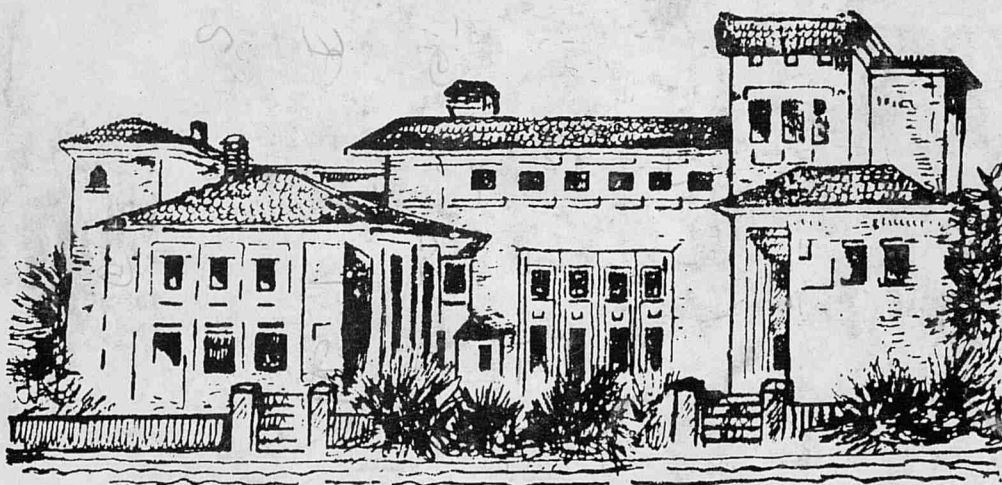

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 6, 1995

7 – 8

Iulie – August

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CON-
STANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION
STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble. În țară,
revista se poate procura pe bază de abonament la: RODIPET S.A.,
Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O.Box 33-57, Fax 401-222 6407,
Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION
PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4,
P.O.Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634
6345, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu
29A, ap. 66, Sect. 3, P.O.Box 57-88, Fax 401-312 5109, Tel. 401-643
9390; 401-312 5109, București, România.

La revue “REVISTA ISTORICĂ” paraît 6 fois par an en double
numéro. Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux
Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: RODIPET S.A.,
Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O.Box 33-57, Fax 401-222 6407,
Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION
PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4,
P.O.Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634
6345, București, România.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa redacției
„REVISTA ISTORICĂ”, B-dul
Aviatorilor, nr.1, 71247-București, tel.
650.72.41.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr.13, R-76117, București
Telefon 410.38.46 sau 410.32.00/2107, 2119

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM VI, NR. 7- 8
Iulie - August 1995

S U M A R

50 DE ANI DE LA MOARTEA LUI I. C. FILITTI

GEORGETA PENELEA-FILITTI, I. C. Filitti în corespondență.....	607
L. DEMÉNY, Corespondența dintre istoricul român Ioan C. Filitti și Endre Veress	621

★

ION CHIRTOAGĂ, Din istoria Moldovei de sud-est și diferitele semnificații teritoriale ale noțiunii Bugeac.....	633 —
VLADIMIR MISCHEVCA, The treaty of Bucharest (1812) and the decline of Ottoman Power in South-Eastern Europe.....	653
MARIAN STROIA, De la Akkerman la Adrianopole: o etapă în evoluția crizei orientale (1826-1829).....	665

DOCUMENTAR

PAUL CERNOVODEANU, IRINA GAVRILĂ, Considerații istorice pe marginea datelor statistice oferite de arhondologiile din Țara Românească (1837-1858).....	683
MIHAI CHIRIȚĂ, Contribuții la sloboziile din Țara Românească în timpul celui de-al treilea isprăvnicat al străinilor (1818-1831)	699

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

I. C. FILITTI, Jurnal (IX) (editat de <i>Georgeta Penelea-Filitti</i>)	703

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Al XIV-lea simpozion național de istorie și retrologie agrară din România (<i>Constantin Mocanu</i>); Simpozionul antropologic cultural „Religiozitatea populară”, 28 aprilie 1995, București (<i>Iolanda Țighilui</i>); Călătorie de documentare în Federația Rusă (<i>Marian Stroia</i>).....	715

NOTE

- * . *L'Italia tra rivoluzioni e riforme. 1831-1846*, Atti del LVI Congresso di Storia del Risorgimento italiana, Roma, 1994, 494 p. (Raluca Tomi); * . *Osmanlı Devleti 'l Azerbaycan Türk Hanlıkları arasındaki münâsebetlere dâir arşiv belgeleri (1575-1918)* (Documente de arhivă privind relațiile dintre Imperiul Otoman și hanatul turcesc din Azerbaigean în anii 1575-1918), 2 vol., Başbakanlık Basımevi, Ankara 1992-1993, XXVIII + 432 p., XX + 492 p. (Adrian Tertecel); * . *Spazio urbano e organizzazione economica nell'Europa medievale*, Atti della Session C 23 Eleventh International Economic History Congress (Milano, 12-16 settembre 1994), sub îngrijirea lui Alberto Grohmann, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1994, 462 p. (Simion Câlția); * . *Szekely oklevétek, új sorozat. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek, 1598-1600* (Diplomatiarul secuiesc, serie nouă. Protocoalele scaunului de judecată din Scaunul Odorhei, 1598-1600), vol. III, editat de Ludovik Demény, Iosif Pataki, Kinga S. Tüdös, București - Budapesta, 1994, 400 p. (Șarolta Solcan); TOADER BUCULEI, *O carte a durerii*, Edit. Porto-Franco, Galați, 1994, 206 p. (Gheorghe Lazăr); JEAN MICHEL CANTACUZÈNE, *Mille ans dans les Balkans. Cronique des Cantacuzène dans la tourmente des siècles*, Éditions Christian, Paris, 1992, 500 p. + 10 planșe genealogice și 42 foto. (Mariana Lazăr); JEAN-CLAUDE CARON, *La France de 1815 à 1848*, Armand Colin, Paris, 1993, 190 p. (Ovidiu Bozgan); FERNANDO GARCÍA DE CORTÁZAR, JOSÉ MANUEL GONZÁLES VESGA, *Breve historia de España*, Madrid, 1994, 740 p. (Eugen Denize); MARTIN GILBERT, *Churchill. A life*, Minerva edition, 1992, 1066 p. (Betinio Diamant); OLIMPIA MITRIC, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*, vol. IV, Suceava, 1995, 260 p. cu ilustr. (Alexandru Ligor); Z. ORNEA, *Anii Treizeci. Extrema dreaptă*, Edit. Fundației Culturale Române, București, 1995, 474 p. (Andrei Pippidi); P. P. PANAITESCU, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ed. a II-a, Edit. Enciclopedică, București, 1994, 258 p. (Daniel Flaut); MASSIMILIANO PEZZI, *Aspettando la pace. Il Levante ottomano nei documenti diplomatici napoletani (1806-1812)*, Studio Zeta, Luglio, 1992, 208 p. (Armand Goșu); DAVID ROONEY, *Nkrumah. L'homme qui croyait à l'Afrique*, Edit. J.A. Livres, Paris, 1990, 208 p. (Viorel Cruceanu) 725
- BULETIN BIBLIOGRAFIC 751

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES
TOME VI, Nos. 7– 8
July – August 1995

CONTENTS

50 YEARS SINCE THE DEATH OF I. C. FILITTI

GEORGETA PENELEA-FILITTI, I. C. Filitti in Correspondence	607
L. DEMÉNY, Correspondence Between Two Romanian Historians, Ioan C. Filitti and Endre Veress	621

ION CHIRTOAGĂ, Aspects From the History of South-Eastern Moldavia and the Various Territorial Meanings of the Term “Bugeac”	633
VLADIMIR MISCHEVCA, The Treaty of Bucharest (1812) and the Decline of Ottoman Power in South-Eastern Europe.....	653
MARIAN STROIA, From Akkerman to Adrianople: A New Development in the Oriental Crisis (1826-1829).....	665

DOCUMENTARY

PAUL CERNOVODEANU, IRINA GAVRILĂ, Historical Notes on Statistic Data From Archondologies in Wallachia (1837-1858)	683
MIHAI CHIRIȚĂ, Contributions to Affranchisements in Wallachia During the Third “Isprăvnica” of the Foreigners (1818-1831).....	699

MEMOIRS, CORRESPONDENCE, NOTES

I. C. FILITTI, Diary (IX) (<i>Georgeta Penelea-Filitti</i>)	703

SCIENTIFIC LIFE

The Fourth National Symposium of Agrarian History and Retrology in Romania (*Constantin Mocanu*); The Cultural Anthropological Symposium “Popular Religiosity”, 28 April

„Revista istorică”, tom VI, nr. 7– 8, p. 603–756, 1995

1995, Bucharest (*Iolanda Țighiliu*); Documentary Trip to the Russian Federation (*Marian Stroia*).....

715

NOTES

- * * * *L'Italia tra rivoluzioni e riforme. 1831-1846*, Atti del LVI Congresso di Storia del Risorgimento Italiana, Roma, 1994, 494 pp. (*Raluca Tomi*); * * * *Osmanli Devleti ile Azerbaycan Türk Hanliklari münasebetlere dâir arşiv belgeleri (1575-1918)* (Documents from the Archives concerning the relations between the Ottoman Empire and the Turkish Khanates of Azerbadjan between 1575 and 1918), 2 vols., Başbakanlık Basimevi, Ankara, 1992-1993, XXVIII + 432 pp.; XX + 492 pp. (*Adrian Tertecel*) * * * *Spazio urbano a organizzazione economica nell' Europa medievale*, Atti della Session C. 23 Eleventh International Economic History Congress (Milano, 12-16 September 1994), edited by Alberto Grohmann, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1994, 462 pp. (*Simion Câlția*); * * * *Szekely oklevéltár, új sorozat. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek, 1598-1600* (Collection of Szecklev Documents, new series. Protocols of the Law Court of "Scaunul Odorhei", 1598-1600), Vol. III, edited by Ludovic Demény, Iosif Pataki, Kinga S. Tüdös, Bucharest - Budapest, 1994, 400 pp. (*Șarolta Solcan*); TOADER BUCULEI, *A Book of Sorrow*, Edit. Porto Franco, Galați, 206 pp. (*Gheorghe Lazăr*); JEAN MICHEL CANTACUZÈNE, *Mille ans dans les Balkans. Chronique des Cantacuzène dans la tourmente des siècles*, Editions Christian, Paris, 1992, 500 pp. + 10 genealogical charts and 42 photos (*Mariana Lazăr*); JEAN-CLAUDE CARON, *La France de 1815 à 1848*, Armand Colin, Paris, 1993, 190 pp. (*Ovidiu Bozgan*); FERNANDO GARCIA DE CORTÁZAR, JOSÉ MANUEL GONZÁLES VESGA, *Breve historia de Espana*, Madrid, 1994, 740 pp. (*Eugen Denize*); MARTIN GILBERT, *Churchill. A life*, Minerva edition, 1992, 1066 pp. (*Betinio Diamant*); OLIMPIA MITRIC, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*, (Old Romanian Books in the County of Suceava. A Catalogue), Vol. IV, Suceava, 1995, 260 pp. (*Alexandru Ligor*); Z. ORNEA, *Anii Treizeci. Extrema dreaptă românească* (The 1930. The Romanian Extreme Right) Edit. Fundației Culturale Române, Bucharest, 1995, 474 pp. (*Andrei Pippidi*); P. P. PANAITESCU, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială* (Romanian Interpretations. Studies of Economic and Social History), Second Edition, Edit. Enciclopedică, Bucharest, 1994, 258 pp. (*Daniel Flaut*); MASSIMILIANO PEZZI, *Aspettando la pace. Il Levante ottomano nei documenti diplomatici napoletani (1806-1812)*, Studio Zeta, Luglio, 1992, 208 pp. (*Armand Goșu*); DAVID ROONEY, *Nkrumah. L'homme qui croyait à l'Afrique*, Edit. J.A. Livres, Paris, 1990, 208 pp. (*Viorel Cruceanu*).....

725

BIBLIOGRAPHICAL BULLETIN.....

751

I. C. FILITTI ÎN CORESPONDENȚĂ

GEORGETA PENELEA-FILITTI

Destinată să circule, arareori corespondența purtată de cineva ajunge a fi adunată în întregime, în așa fel încât să poată reface traiectoria vieții emitentului, mediile pe care le-a frecventat, relațiile pe care le-a cultivat. În cazul diplomatului, istoricului și genealogistului I. C. Filitti avem de-a face doar cu fragmente din bogata sa corespondență particulară ori publică. Întâmplarea a făcut ca, în 1986, familia să doneze o parte din arhiva sa Muzeului județean din Slobozia. Piese pot fi acum consultate acolo. Scrisorile schimbate cu istoricul Veress Endre, descoperite la Biblioteca Națională din Budapesta de Demény Lajos, urmează să vadă în curând lumina tiparului. În sfârșit, la Biblioteca Academiei Române se păstrează fondul său de corespondență sub cota S 1-129/DXXIX. Asupra lui vom stărui în rândurile de față.

Aceste scrisori proiectează lumini noi pentru perioada cât I. C. Filitti s-a aflat în diplomatie, în Consiliul Legislativ și Comisia de heraldică și genealogie a țării și, în general, asupra relațiilor sale de natură științifică cu personalități ale timpului.

Între 1900 și 1918, Filitti a lucrat în diplomatie, ultimii șase ani fiind director al Afacerilor politice și al Contenciosului și apoi director al Afacerilor comerciale și consulare din Ministerul Afacerilor Externe. Scrisorile din patrimoniul Bibliotecii Academiei, ca de altfel și cele aflate încă în posesia familiei nu au un caracter oficial. Ele abordează aspecte ale vieții diplomatice, intrigile care se țeseau, opiniile despre cutare ministru plenipotențiar, intervențiile în favoarea unor protejați, într-un cuvânt, acele *potins* care au făcut deliciul diplomației în „La Belle époque”.

Astfel, Jean Lahovary îi cere, la 11 februarie 1913, să-l avanseze pe Gheorghiev, funcționar „assidu et utile” al Legației române din Paris¹. Vintilă Ivănceanu și M. O. Beștelei trimit „cea mai frumoasă amintire și adâncă recunoștință șefului lor binevoitor”, în drum spre „câmpul de onoare” pe frontul din Balcani². De la Bruxelles, Trandafir Juvara îi scrie, la 12/25 octombrie 1913, cu „iubite director”, solicitând bani pentru cumpărarea de covoare noi la Legație căci „situația e absolut intolerabilă”. Își permite așa ceva pentru că i-a plasat un

¹ S 47/DXXIX.

² Scrisoare din 24 iunie 1913, S 39(1)/DXXIX. Vor rămâne și după războiul mondial în relații amicale, când același Ivănceanu, ajuns consul general, cere lui Filitti diferite informații privitoare la legislația despre tinerii din ținuturile alipite ca și lucrarea acestuia *România față de capitulațiunile Turciei*, scoasă în 1915 și epuizată la vremea solicitării (30 ianuarie 1928 și 30 martie 1928, S 30(2-3)/DXXIX).

protejat, pe Paraschivescu, pe care-l trimite la București cerându-i să-l primească „cum știe el”⁹.

Dar Pisoski se pregătește în capitala otomană și pentru o misiune foarte delicată; vizitarea celor 70 de comune românești din Macedonia. Autoritățile turcești nu puteau fi lesne înșelate. Călătoria precipitată a diplomatului român trezește suspiciuni în ministerul marelui vizir, care aprobă drumul, dar cu scrisori de recomandare, escortă turcească și pe spezele românilor. Astfel, cea ce se voise să pară o inofensivă excursie de lingvist, se transformă într-o adevărată expediție zgomotoasă, cu șanse reduse de a se informa despre starea de spirit a comunităților de acolo¹⁰. Era un demers învăluit în taină și Pisoski ar fi dorit să efectueze călătoria în timpul concediului ministrului titular Papiniu, iar Paraschivescu să fie însărcinat cu expedierea corespondenței. Evident, în acest fel lucrurile puteau rămâne perfect discrete¹¹. La 3/16 iunie, Pisoski comunică încheierea preparativelor pentru călătoria în Macedonia. Pleca în calitate de lingvist; „*ça me va comme un gant*”, declară el încântat. Avea să repete traseul urmat de curând de consulul Olandei, care fusese escortat de zece jandarmi turci și cheltuisese 100 de franci pe zi. Se înarmase cu un pat de campanie, aparat foto (de 300 de franci) și haine corespunzătoare. De la olandez – la fel de misterios – nu aflate nimic. În încheiere îi cerea: „*priez aussi le saint évêque, votre ancêtre, de me protéger du haut de Ciel*”¹². Peste trei luni, la 13/26 septembrie 1911, bolnav, Pisoski îi scrie anevoie, fără a-și fi făcut încă raportul propriu-zis către M.A.E. Îl informează doar despre evoluția conflictului italo-turc, în care italienii se considerau agresați în Tripolitania¹³.

O altă misiune gingașă îndeplinește Pisoski în Egipt, în 1914. De la Cairo el scrie prietenului său despre necesitatea încheierii grabnice a tratatului comercial cu Egiptul. Olanda, Spania, S.U.A., Suedia și Norvegia se mulțumeau cu „proto-coale de aderare”; România, care exporta anual mărfuri în valoare de 30 de milioane de franci acolo și primea de 300 000 franci, era vital interesată în semnarea lui. Or, în țara kedivului nimic nu se făcea fără aprobarea guvernatorului englez, lord Kitchener. Acesta pleca pentru patru luni în concediu și Pisoski cerea împuterniciri urgente ca să poată încheia tratatul în timp util¹⁴.

Ultima piesă privitoare la cariera diplomatică a lui Filitti e o telegramă a ministrului său Titu Maiorescu, din 1913, cerându-i să trimită textul tratatului cu Muntenegru, care urma să fie semnat la Sinaia¹⁵.

⁹ Scrisori din 11 și 30 aprilie 1911, S 123(3-4)/DXXIX.

¹⁰ Scrisoare din 4/17 mai 1911, S 123(5)/DXXIX.

¹¹ Scrisoare din iunie 1911, S 123(6)/DXXIX.

¹² Aluzie la mitropolitul Dositheu Filitti, originar din Macedonia, S 123(8)/DXXIX.

¹³ S 123(10)/DXXIX.

¹⁴ S 123(13)/DXXIX.

¹⁵ S 127/DXXIX. La un moment dat I. C. Filitti încearcă să pună ordine în distribuirea decorațiilor. De aceea, solicită pe beneficiari să-i trimită date amănunțite despre decorația ca atare și împrejurările obținerii ei. Acesta e și sensul unei scrisori din 9 iulie 1911 a lui N. Stănescu, răspunzând chestionarului și rugându-l, totodată, să fie avansat vice-consul, S 125/DXXIX.

În timpul cat I. C. Filitti a fost diplomat, această meserie își punea, într-un fel, pecetea pe om. Instrucție, tact, eleganță, spontaneitate, prezență de spirit, conversație de salon, mânuirea abilă a lui „da”, „nu”, „poate” erau însușiri care determinau succesul carierei. I. C. Filitti a avut din toate și *summa* lor o mărturișește P. Negulescu când îi scrie, la 12 aprilie 1930, cât de încântat fusese fiul său făcându-i cunoștință; „Aveți un interesant talent, voi, diplomații, de reușiți să vă faceți așa de simpatizați”¹⁶. Numai că activitatea propriu-zisă de diplomat, atât în străinătate, cât și în centrală, continuă să rămână tănuită, în cea mai mare parte, în cartoanele M.A.E.

Din 1918 activitatea lui I. C. Filitti intră, vremelnic, într-un con de umbră. Rămas, la începutul primului război mondial, în teritoriul ocupat de germani, el a fost director al teatrului Național din București și apoi prefect de Ialomița. Condamnat la moarte de Curtea Marțială din Iași, avea să fie absolvit de vină la 20 iunie 1918, în urma pledoariei personale ținute în fața instanței. Deopotrivă elitistul Jockey Club l-a găsit nevinovat¹⁷. În ciuda acestor inocentări publice, va purta până la moarte eticheta de „germanofil”. De aici și greutatea reinsertiei în serviciul statului și așteptarea chinuitoare până în 1926, când regele Ferdinand l-a numit consilier la Consiliul Legislativ; din 1931 este președintele Comisiei de heraldică și genealogie a României. Acest răstimp este destul de palid reprezentat în corespondența de față.

Grijile pentru reintrarea în activitate sunt dublate de cele pentru soarta averii. În acest din urmă caz în fondul Bibliotecii Academiei se păstrează scrisorile către părintele C. Bobulescu pe care îl roagă să se ocupe de vânzarea moșiei Cârniceni de lângă Iași (de 160 ha)¹⁸. Toată tevatura pentru găsirea cumpărătorului – ar fi preferat bucovineni din ținuturile recent alipite țaranilor localnici rău platnici – îl fac să exclame înciudat; „Mi s-a scrântit mintea și s-a tâmpit creierul”¹⁹. E uimit să afle că mesagerul său, avocatul ieșean Valeriu Bulgaru, l-a găsit pe preot „cântând la vioară [...] ca un nou David, la urechile cititorului”²⁰. În plus, îl fascinează erudiția destinatarului; „Pentru Dumnezeu, va mai fi rămas ceva în domeniul istoriei noastre nescotocit de dumneata?”²¹.

Încercările de a intra în învățământul universitar, la Iași sau la București, vor da greș. Al. Tzigara Samurcaș îi comunică informații despre vacantarea catedrei de istoria României la Universitatea din Iași, precizându-i, totodată, că Dimitrie Onciul îi era „très favorable”, căci îl socotea mult deasupra singurului candidat existent, „un certain Minea [...] que je crois aussi fort pédestre”²².

Dobândește în schimb satisfacții lucrând la Consiliul Legislativ și la Comisia de heraldică. În primul caz vestea bună i-o dă G. T. Kirileanu, cu care poartă o

¹⁶ S 120/DXXIX.

¹⁷ Ca o dovadă ca prestigiul său aici rămăsese neatins este și scrisoarea din 15 martie 1927 a lui Mihai Arion, cerându-i să sprijine candidatura nepotului său Jean Brăescu, S 2(1)/DXXIX.

¹⁸ Dintre 18 iulie 1921 și 5 ianuarie 1922, S 21(1-7)/DXXIX.

¹⁹ 5 ianuarie 1922, S 21(6)/DXXIX.

²⁰ S 21(6-7)/DXXIX.

²¹ S 21(7)/DXXIX.

²² <1921>, S 128/DXXIX.

susținută corespondență²³. La 14 iunie 1926 îi scrie copleșit lui Kirileanu: „Parcă sunt buimăcit, să fie adevărat?”²⁴. De altfel, această relație, exprimată și într-un vior schimb de informații științifice și de servicii particulare de mare discreție, i-a fost lui Filitti de un real folos. Bibliotecarul Casei regale, devenit în 1927 secretar general la Președinția Consiliului de Miniștri, s-a dovedit a fi, până la conturarea autoritarismului lui Carol al II-lea, un om influent. I. C. Filitti îi mărturisește deschis: „Personal e plăcut să știe omul că la vreme de nevoie are un prieten la roată”²⁵. În deceniul următor această nevoie se va manifesta adesea. Și nu e vorba de vulgarele intervenții la autorități ci pur și simplu de trebuința confesorului. Împrejurarea e valabilă în ambele sensuri căci cei doi se căinează și se consolează reciproc. La 19 mai 1938, Filitti, pensionat oarecum precipitat (avea doar 59 de ani) îi scrie lui „Moș Ghiță” cu melancolie: „Și a doua mea carieră s-a sfârșit [...] pentru mine nu mai este nici o perspectivă”²⁶. Peste două zile, poate ca să-l îmbărbăteze, Kirileanu, bolnav în pat, citește cartea lui Oct. Gâdei, *Frăția de cruce și frăția de moșie* și conchide categoric: „stil Haplea care m-a făcut să mă gândesc mereu la limpezimea și conciziunea stilului dumitale”²⁷. La rândul său, Kirileanu, uitat și părăsit, cu scrisori rămase fără răspuns, e dezabuzat. Aflat în amurgul vieții, el îi mărturisește prietenului din București: „Îmi iau cu tristețe rămas bun de la toate”. Replica lui Filitti e de o frumusețe tulburătoare: „Când va trebui neapărat să fie, dacă voi rămâne în urmă-ți, simțind un nespus de mare gol suflesc, voi și să-mi fac datoria de a arăta cine a fost G. T. Kirileanu”²⁸.

Asupra activității Comisiei de heraldică, prezidată de el din 1931, există două piese deosebit de interesante. Cea dintâi e o scrisoare din 3 martie 1926 către G. T. Kirileanu²⁹ privind imixtiunea regelui Ferdinand în lucrările ei. Când comisia i-a înfățișat stemele județelor, acesta a cerut să nu fie timbrate de coroana regală. Or, serioase temeuri istorico-juridice îndreptățeau păstrarea formei sugerate de comisie. Iată-le; „Principatele românești s-au format, cel muntean prin închegarea de mici voievodate sau cnezate, cel moldovenesc prin descălicare și s-au întins apoi prin izgonirea tătarilor și altor neamuri străine ce ocupaseră șesul. Tot teritoriul a fost, de la început, sub autoritatea directă a marilor voievozi; a fost un teritoriu unitar de la început și unitar a rămas totdeauna, sub stăpânirea directă a domnilor, depinzând de sceptrul și coroana lor.

Județele noastre au fost și sunt divizii administrative ale teritoriului unitar și se află ca atare sub cârmuirea regală, sub coroana regală. După cum coroana regală figurează pe stema țării întregi, tot astfel chibzuise comisia că aceeași coroană poate figura și pe diviziile administrative ale țării, că adică după cum figurează pe întreg, poate figura și pe părțile întregului”.

²³ E vorba de 41 de piese păstrate sub cota 23(1-34)/DXXIX și 42 (1-7)/DXXIX. Parte din ele au fost publicate de M. Handoca, *G. T. Kirileanu, Corespondență*, București, 1977.

²⁴ S 23(9)/DXXIX.

²⁵ Scrisoare din 6 iunie 1927, S 23(10)/DXXIX, apud, G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 440.

²⁶ S 23(30)/DXXIX.

²⁷ S 42(6)/DXXIX, apud, G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 69-70.

²⁸ Scrisoare din 26 noiembrie 1937, S 23(28)/DXXIX. Apud, G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 445-446.

²⁹ S 23(8)/DXXIX.

I. C. Filitti adăuga și alte argumente de ordin estetic și financiar în favoarea proiectului. Kirileanu, ca o persoană care-l vedea aproape zilnic pe rege, era rugat să intervină în sensul argumentelor comisiei³⁰.

A doua piesă privește solicitarea lui Constantin Moisil, din 28 ianuarie 1935, de a se stabili în comisie stema Universității din București. Era cerută de Universitatea din Paris care întocmea o hartă a universităților europene cu emblemele lor. Cum problema se ridica probabil și pentru celelalte așezăminte de învățământ superior românești, Moisil îl ruga pe președintele acestui organism să definitiveze forma lor³¹.

Partea cea mai semnificativă a activității lui I. C. Filitti după război o reprezintă cercetarea științifică. Lucrul e pus în evidență și de corespondența sa atât cea internă, cât și cea externă. Una dintre temele frecvente ale scrisorilor rămâne investigarea istoriei familiei, revigorarea Așezământului „Dosithei Filitti” și păstrarea memoriei unor fapte ale Filiteștilor. În 1910, el întocmise o amănunțită genealogie a familiei cuprinsă în volumul *Așezământul cultural al mitropolitului Dosithei Filitti de la înființare până astăzi, 1827-1910*³². Parte din informațiile genealogice ale cărții se regăsesc în corespondența de la Academie. La 22 aprilie 1908, St. Aristarchi îi dă știri despre două personaje aflate în ascendența Filiteștilor: un Cremidi, favorit al sultanului Selim al III-lea, trăitor la sfârșitul secolului al XVIII-lea³³, și logofătul Constantin Hristodoros, ridicând dubii despre înrudirea acestuia cu vreuna dintre cele trei soții pe care le-a avut Nicolae Mavrocordat³⁴.

Trebuie observat că mai toate evocările mitropolitului și apoi așezământul ca atare, întemeiat potrivit dorinței sale testamentare, au avut un destin potrivit. La 9 decembrie 1938, arhimandritul Christoforos Ktenay, de la biserica grecească din Brașov, unde era îngropat Dosithei, îi cere textul cuvântării părintelui academician Nicolae Popescu („Popa Nae”) făcută la centenarul morții acestuia (în 1926)³⁵, ca

³⁰ În *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1938, în articolele consacrate județelor, stemele acestora nu sunt timbrate de coroana regală.

³¹ S 119(1)/DXXIX. De la C. Moisil se păstrează și o invitație de colaborare la enciclopedia proiectată de dr. Leonte, cu un studiu despre organizarea judecătorească în trecut și în prezent, 4 septembrie 1936, S 119(2)/DXXIX. Colaborarea s-a materializat în mai multe voci la enciclopedia în patru volume, mai cunoscută după numele lui Dim. Gusti, unul dintre inițiatori. Nici aici I. C. Filitti nu se dezmințe. Primind un exemplar cu dedicația dr. Leonte, el face observații și corecturi la contribuțiile sale și ale altora.

³² În 1936 a pregătit o nouă ediție, care n-a mai apărut, iar manuscrisul s-a pierdut. Pe exemplarul păstrat în familie el a notat categoric: „Am pregătit ediție nouă. În aceasta sunt multe greșeli, chiar esențiale, trebuie anulată. Din acest exemplar am scos tot ce era greșit”.

³³ S 3(1-3)/DXXIX.

³⁴ Cercetările în căutarea unor urme despre vârstare răzlețe ale neamului în Germania sunt mai puțin încununate de succes; Constantin Karadja căuta zadarnic pentru el atari informații la München și Berlin (S 40(7-8)/DXXIX, scrisori din 2 iulie 1936 și 1937). Același rezultat negativ dau și investigațiile lui T. Hotnog, profesor la liceul „Al. Donici”, la Cernăuți (S 108/DXXIX, scrisoare din 2 mai 1926).

³⁵ În *Darea de seamă pe anii 1926-1937 a Așezământului*, publicată în 1938, p. 6, se amintește cu neplăcere că la cheltuielile anului 1926 figurau 9 200 lei dați pentru publicarea „în condiții detestabile” a discursului în „Universul literar” și reproducerea „deformată a portretului mitropolitului”.

și copia broșurii lui G. T. Kirileanu consacrată aceluiași mitropolit. E un p ilej pentru Filitti de a adnota furios pe marginea scrisorii că „Popa Nae’ refuzase să facă extrase, iar comunicarea era de fapt un rezumat al cărții sale; G. T. Kirileanu la rândul-i, îl conspectase doar pe părintele academician³⁶. Cu un an în urmă însă, la 12 februarie 1937, Filitti îi scria afectuos „moșului Ghiță”, cerându-i permisiunea de a reproduce „minunatul articol” despre Dositheii³⁷. E adevărat că atunci avea o motivație practică: dorea să republice articolul, adăugând și lista celor susținuți de Așezământ, în speranța că „foștii bursieri, acum înstăriți”, vor contribui cu ceva la susținerea lui în continuare³⁸. Nerecunoștința acestora, exproprierea din 1921, ca și scăderea valorilor imobiliare până la 5% față de cele deținute înainte de război au făcut însă ca în cele din urmă bursele să fie date numai în Grecia. Astfel, fondurile lăsate acolo de mitropolit au îngăduit continuarea distribuirii de burse până în zilele noastre³⁹.

Despre bursieri există doar trei scrisori. La 3 iulie 1910, Al. Em. Lahovary, ministrul României la Paris, i-l amintea lui Filitti pe N. C. Iacovenco, fratele mezin al soacrei sale, ca fost bursier al Așezământului⁴⁰. Peste doi ani, la 10/23 decembrie 1912, același ministru cerea bursă pentru tânărul diacon Titus Georgescu ce ar fi urmat să se specializeze la Atena⁴¹. Un bursier care a rămas atașat familiei, chiar dacă situația materială nu i-a îngăduit să ramburseze ceva din stipendiile primite, a fost Emil Panaitescu. El a făcut o specializare la Leipzig și apoi la Bonn, în anii 1911-1912⁴².

În locul Așezământului, care numărase printre stipendiați personalități din lumea politică și științifică română și grecească⁴³, I. C. Filitti susține constituirea Asociației artistice culturale „Mitropolitul Dositheii Filitti”. Era vorba de un ateneu popular, unde se țineau conferințe⁴⁴ și mici spectacole cu recitaluri de poezie și muzică. În 1930, „președinte activ” era studentul Titi Petrescu. El i se adresa disperat „președintelui onorific” I. C. Filitti, mărturisind că e în imposibilitate de a mai activa („deoarece mi se distrusese încălțăminte devenind ireparabilă”) dacă Asociația nu-i plătea perechea de pantofi împrumutați de unul din membri⁴⁵.

³⁶ S 13/DXXIX.

³⁷ S 23(20)/DXXIX.

³⁸ La 25 martie 1938, Filitti scria lui G. T. Kirileanu cu tristețe că bursierii Așezământului sunt cu totul ingrați, S 23(29)/DXXIX.

³⁹ Manole Filitti, *Așezământul Dositheii Filitti*, comunicare la *Al șaselea simpozion de studii genealogice*, Iași, 10 – 13 mai 1995.

⁴⁰ S 44(1)/DXXIX.

⁴¹ S 44(2)/DXXIX.

⁴² S 60(1-3)/DXXIX.

⁴³ Vezi listele în lucrarea lui I. C. Filitti, *Așezământul...*, p. 175-180 și în *Dărilor de seamă pe anii 1910-1925* București, 1926 și *1926-1937*, București, 1938.

⁴⁴ De pildă, N. T. Zamfirescu îi scrie, la 3 august 1935, despre conferința lui Costică Gheorghe *Rezolvarea diferendelor internaționale pe cale pașnică sau violentă* și cea a lui Moțatu despre *Luna Bucureștilor*, S 91/DXXIX.

⁴⁵ Scrisoare din 8 aprilie. Cu o chitanță a împrumutătorului că a primit de la I. C. Filitti 550 lei, contravaloarea pantofilor, S 65/DXXIX.

Preocupat de istoricul și patrimoniul familiei, I. C. Filitti poartă un laborios schimb de scrisori cu persoane trăitoare în Buzău – unde familia se așezase în 1786, o dată cu venirea lui Dositheii ca episcop acolo – și Slatina, locul de baștină al familiei materne, Slătineanu. În cazul Buzăului sunt interesante epistolele schimbate cu academicianul Nicolae Popescu, duhovnicul său. Copleșit de treburi, acesta se dovedea greu de clintit pentru un dialog științific. În 1932, când I. C. Filitti pregătea studiul *O lămurire despre mitropolitul Munteniei Cosma Popescu și biserica din Ursoaia – Buzău*⁴⁶, ceruse parohului de acolo unele date. Acesta i le transmisese încă din 14 octombrie 1931 prin învățatul „Popa Nae”, care însă nu se grăbea să i le predea⁴⁷. Și G. T. Kirileanu e rugat să intervină; o face în felul lui bonom și îndatoritor, răspunzându-i în aceiași zi: „De când văd cu prietenească durere starea de nervi în care a ajuns părintele Nae m-am hotărât să nu-l mai vizitez decât duminica după slujbă, cu credința că Sfânta Liturghie și Sfintele Taine vor fi coborât pacea în sufletu-i chinuit și îi vor fi potolit nervii. Cu durere am constatat însă alaltăieri că nici Sfintele Taine nu pot îndepărta urmările slujbei sub un ministru ca Iorga. M-a primit cu o față așa de încruntată și mohorâtă, încât abia după două-trei săptămâni dacă voi mai îndrăzni a-i pași pragul. Așadar, puțintică răbdare, căci trăim sub regimul cu «puțintel bine»”⁴⁸. Peste o lună chiar „vinovatul” se disculpă: „Ai toată dreptatea să fi nemulțumit de mine pentru atâtea și atâtea [...]. Fi-mi îngăduitor și nu-mi purta pică [...] eu în sufletul meu tot cel vechiu, cu bune aprecieri pentru dumneata, am rămas [...]. Îmi vine mereu în minte ca ceva tare neplăcut, purtarea mea nevropată și adânc necuviincioasă față de un coleg al dumatăle pe care-l îndreptaseși la mine. Să mă ierte și dânsul [...]”⁴⁹.

Se vede, în adevăr, că părintele Nae era mereu pripit, căci încă din 1926, cunoscând interesul lui Filitti pentru spațiul buzoian, îl convoacă într-o noapte la profesorul Demostene Russo pentru deslușiri. Părintele se afla atunci la Buzău într-o comisie de diplomă la Seminar și anunța triumfător: „Am descoperit aici interesante colțuri vechi bisericești”. Venea la București cu trenul de 10 seara și îl ruga pe Filitti să vină la întâlnirea nocturnă, „să-mi dai îndrumări ce să văd și cum să caut”. Totul trebuia de fapt rezolvat în două zile, cu examene cu tot, încât chiar insistența preotului („vezi, te rog, și nu lipsi, cum cam ai obiceiul [...] și pune în aplicare plimbarea pe la biserici”) nu l-a urnit din București pe meticolosul Filitti⁵⁰.

Este evident că nu numai întârzierea transmiterii informațiilor – sărace și banale de altfel – ori precipitarea în vizitarea bisericilor l-au putut supăra atât pe istoric. Într-o notă răzleață, aflată în arhiva familiei, după ce înșiră pe puncte posibilele reproșuri de făcut „Popii Nae”, neiertătorul Filitti încheie: „Nesimțirea

⁴⁶ Apărut în 1933.

⁴⁷ Cf. scrisoarea lui Filitti către G. T. Kirileanu din 18 ianuarie 1932, S 23(15)/DXXIX, apud G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 441.

⁴⁸ S 23(15)/DXXIX. Cioarnă care nu apare nici în volumul îngrijit de M. Handoca, nici în scrisorile primite de I. C. Filitti.

⁴⁹ Scrisoare din 3 noiembrie 1932, S 69(3)/DXXIX.

⁵⁰ S 50(1)/DXXIX.

lui se vede și din faptul că, ales la Academie, pe baza dovezii date de *ce ar putea face*, nu s-a crezut dator să mai facă nimic”.

Correspundează și cu primarul Buzăului, Petre N. Ȑprescu, cerându-i să dea numele lui Dositheii unei străzi din oraș. Când acesta îi mărturisește că pregătește o monografie asupra orașului și e bucuros că poate introduce în text date din cele trei broșuri trimise de Filitti, acesta îi răspunde încântat: „Am descoperit, în sfârșit, și la Buzău pe cineva care să aibă și gânduri mai frumoase decât câștigul bănesc și agitația politică electorală”⁵¹. Legat de personalitatea lui Patache Filitti, proprietar până în 1886 al moșiei Nișcov și fost prefect, Filitti îl întreabă pe Iarca, prefectul în funcție, de ce fusese scos portretul aceluia din galeria prefecturii; el considera gestul ca „o necuviință”. Prefectul îl liniștește explicând că portretul e la locul lui, alături de cel al lui Costică P. Filitti, deopotrivă prefect al județului. Amintește, la rândul-i, că Iorgu Filitti fusese acela care l-a numit magistrat⁵².

Pentru amintirea tatălui său, colonelul Constantin Filitti, aghiotant al principelui Cuza, apoi al regelui Carol I, are un schimb de scrisori cu un funcționar al prefecturii de Ialomița, unde odinioară fuseseră prefecți atât el, cât și tatăl său. O stradă din Călărași purta numele colonelului numai că, potrivit lungimii ei, ar fi fost necesare patru tăblițe și corespondentul îl ruga să trimită, confecționate de la București, trei tăblițe, el obligându-se să le pună⁵³.

Pentru biserica Sf. Dumitru de Jurământ din București, refăcută din temelii de episcopul Costandie Filitti al Buzăului la 1819 și pe care el însuși avea s-o restaureze în 1932⁵⁴, cere informații lui G. T. Kirileanu, la 2 octombrie 1937. Voia să aibă o fotografie a bisericii „mai noi” de la mănăstirea Neamț, făcută „poate” de ruși, în stil Empire și care semăna cu ctitoria lui Costandie; încerca astfel să facă o apropiere între cele două monumente, în speranța că va putea descoperi pe meșterul cu care lucrase Costandie⁵⁵.

Tot legată de biserica Sf. Dumitru e și corespondența sa cu consulul G. C. Ȑonescu de la Istanbul. Filitti dorea informații despre Sf. Nicanor, ale cărui moaște se păstrau în biserică. La 2 februarie 1932, consulul îi răspunde că Nicanor trăise într-o sihăstrie în muntele Calistraț de lângă Grebena. Hramul lui era la 7 august, sărbătorindu-se acolo cu mare fast⁵⁶.

Ecouri ale cercetărilor întreprinse la Slatina, locul de obârșie al mamei sale, Elena Slătineanu, răzbat deopotrivă din corespondența de față. În 1903, I. C. Filitti intră în legătură cu institutorul G. Poboran, viitor istoriograf al urbei. Pentru început primește informații despre biserica din Brebeni, unde erau portretele

⁵¹ Scrisoare din 31 august 1937, S 59/DXXIX.

⁵² Scrisori din 14 și 18 iunie 1931, S 110(1-2)/DXXIX. Vezi și corespondența colonelului Constantin Filitti, tatăl istoricului, cu părintele prefectului Iarca, din 1886 și 1889, S 109(1-2)/DXXIX.

⁵³ Scrisoare din 10 octombrie 1934, S 113(2)/DXXIX.

⁵⁴ Tărnosirea a făcut-o cu Tit Sîmedrea, viitorul episcop de Hotin. În fondul de corespondență Filitti există o scrisoare a acestuia, din 12 mai 1938, amintindu-i că la Consiliul Legislativ fusese depus un proiect de lege cu privire la averile bisericesti din Basarabia și-i cerea sprijin: „Te rog să pui un cuvânt pentru urgentarea și acceptarea lui”, S 86/DXXIX.

⁵⁵ S 23(24)/DXXIX, apud G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 441-442.

⁵⁶ S 112/DXXIX.

votive ale familiei Slătineanu și odoare dăruite de aceasta, un potir și o anaforniță din anii 1776 și 1815⁵⁷. Urmează știri despre proprietăți care odinioară aparținuseră Slătinenilor: Tâmpeni, Slătioarele, Botoești (Otești)⁵⁸. La 6 iunie 1913 îi trimite un inventar al bisericilor din comuna Turia (Vlașca). E vorba de bisericile din Buicești, Bârca-Valea Mare, Bârca-Plumbuita, Zorleasca și Tomșești⁵⁹. La Bârca, din biserica veche, se mai păstra doar o icoană zugrăvită de Răducanu Tattarescu, un triod editat de mitropolitul de Carlovăț St. Stradimirovici și o cazanie cu însemnarea olografă a lui Constantin Mavrocordat vodă din 1757⁶⁰.

Tot grație colaborării cu inimosul institutor e în măsură Filitti să impună restaurarea bisericii Adormirii Maicii Domnului din Slatina. La 29 mai 1910, Poboran îi trimite reproduceri foto după portretele votive ale lui Nicolae și al Bălașei Slătineanu, ctitorii bisericii⁶¹. În afară de restaurarea bisericii Poboran reușește a pune stema familiei Slătineanu („un scut ținut de o parte de un vultur și de alta de un leu”) pe frontispiciul primăriei⁶².

Din cele 12 scrisori ale lui Poboran (ultima din 1 decembrie 1913) se vede că Filitti l-a ajutat să-și adune și să-și structureze materialul pentru monografia pe care avea să o consacre orașului. La 9 noiembrie 1909, trimițându-i un exemplar, Poboran îi elogia contribuția „incalculabilă”: „Acum, când văd fructul unor încordări mintale de aproape 10 ani, ajuns la maturitate, sunt dator a-mi îndrepta gândul către dvs., care ca un părinte ați veghiat încontinuu asupra acestei lucrări spre a ieși bine în toate privințele și a nu se strecura într-însa nimic compromițător”⁶³.

Cercetările istorice asupra Slatinei le reia, în deceniul patru un alt fiu al orașului, viitor profesor la Universitatea din București, Ion Ionașcu. La 4 noiembrie 1932 el îi scria lui Filitti, deși nu-l cunoștea decât din scris, „scrisul dvs. în materie istorică, pentru care am o deosebită admirație fiindcă întotdeauna aduce lucruri nouă și de neclintit”. Era la începutul carierei și căuta „să se orienteze [...] în anumite taine ale trecutului acestui județ”. În aceste vremuri de sărăcie îi era peste putință să vină la București să cerceteze și îi cerea lui Filitti date genealogice despre familiile Deleanu, Buicescu, Milcoveanu și Bălăceanu, ca unuia care „era neîntrecut în această lature istorică”. Lucrarea lui Filitti *Biserici și ctitori* îi servea ca „admirabil îndreptar”, numai că acolo se strecurase o inadvertență de neînțeles: schitul Striharețul fusese trecut în județul Romanați, când de fapt era în Olt⁶⁴.

Mai mult decât oricare alt tip de documente, scrisorile dezvăluie frământări, neliniști, antipații, slăbiciuni omenești. Mândru în exces, considerându-se nedreptățit

⁵⁷ S 67(1-2)/DXXIX.

⁵⁸ Scrisoare din 17 noiembrie 1905, S 67(5)/DXXIX.

⁵⁹ S 67(7)/DXXIX.

⁶⁰ S 67(11)/DXXIX.

⁶¹ S 67(9)/DXXIX.

⁶² Scrisoare din 5 octombrie 1905, S 67(4)/DXXIX.

⁶³ S 67(8)/DXXIX.

⁶⁴ S 35(2)/DXXIX. Cu explicațiile lui Filitti de unde a preluat informațiile, pe scrisoarea lui I. Ionașcu.

în ascensiunea profesională, Filitti întreține relații corecte, fructuoase în plan științific, foarte ușor însă ele basculează spre reproș, inectivă ori critică înveninată. Și aceasta în ciuda faptului că majoritatea contemporanilor i se adresează ori vorbesc despre el cu mare deferență, neomițând, atunci când, de pildă, îi cer ceva, să-l elogieze pentru erudiția și rigoarea scrierilor sale. Aceleași civilități sunt schimbate cu redactorii diferitelor publicații la care colaborează („Revista istorică”, „Revista istorică română”, „Viața românească”)⁶⁵. Apropierea sufletească de G. T. Kirileanu îl face să-i ceară netezirea relațiilor spinoase pe care le avea cu Iorga, Giurescu și Brătianu. La 7 ianuarie 1937 îl întreabă astfel unde a văzut că cel dintâi recunoaște „valoarea studiilor sale”⁶⁶. Apoi îl roagă⁶⁷ „dacă ai putea îmblânzi pe marele potrivnic”, cu referire la dorința sa de a deveni membru plin al Academiei și la refuzul obstinat al lui Iorga, pe care, se vede, l-a împărtășit majoritatea academicienilor, de vreme ce I. C. Filitti a murit membru corespondent⁶⁸.

Filitti era nemulțumit și de C. C. Giurescu care, în 1928, îl poftea la prelegerea inaugurală *Problemele evului mediu românesc*⁶⁹ a cursului său universitar; peste nouă ani, pățimaș, nu găsea în opera acestuia decât „compilație de popularizare” iar „sfera lui [...] nu este nici de creație nici de contribuții noi”⁷⁰.

Nici pe Gheorghe Brătianu nu-l iartă, „revoltat de subiectivitatea ce i-a dictat alegerea citatelor”⁷¹.

G. T. Kirileanu e admirabil în încercarea de a-l potoli pe irascibilul istoric. După ce îi face puzderie de comisioane (corecturi de texte, plasări de lucrări, în volum sau extrase, la diferite librării, fundații, biblioteci, îi dă informații și precizări mărunte despre moartea lui Barbu Catargiu, „socotințele” lui C. Conachi, numele fiicelor lui Petru Rareș; ba chiar și o intervenție pentru salarizarea membrilor Consiliului Legislativ)⁷² îi mărturisește că îl poartă permanent în gând. Într-o zi „l-a visat”⁷³, într-alta s-a temut că e bolnav, dar cineva l-a zărit în anticariatul lui Cărbășiș și s-a „liniștit”, iar când l-a aflat printre cei înscriși în Frontul Renașterii Naționale, „s-a liniștit de-a binelea”⁷⁴.

Și relațiile cu C. D. Fortunescu, directorul „Arhivelor Olteniei” încep agreabil și se strică din cauza susceptibilității exagerate a lui Filitti. În 1925,

⁶⁵ La 25 iunie 1921, Mihail Sevastos îi scria că Garabet Ibrăileanu îi găsise articolul „perfect” și urma să i-l publice în proximal număr, S 80/DXXIX.

⁶⁶ S 23(19)/DXXIX.

⁶⁷ Data nu se poate preciza din cauza hârtiei deteriorate. După adresă însă este, în orice caz, anterioară anului 1926, S 23(34)/DXXIX.

⁶⁸ Simion Mehedinți, care în particular îl susținea în forul academic, denunța, de frica lui Iorga, „cărdășia germanofililor”, incluzând, chiar dacă nenumit, printre aceștia și pe Filitti. Avea, de altminteri de ce se teme ilustrul geograf căci Iorga îl ataca în „Neamul românesc” numindu-l „pachiderm supracolum Behedinți”, S 23(26-27)/DXXIX.

⁶⁹ S 29/DXXIX.

⁷⁰ Scrisoare din 25 noiembrie 1937, S 23(25)/DXXIX, apud G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 442-443.

⁷¹ S 23(26)/DXXIX, apud G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 443-444.

⁷² Scrisoare din 10 iunie 1927, S 23(11)/DXXIX.

⁷³ Scrisoare din 15 iulie 1936, S 42(3)/DXXIX.

⁷⁴ Scrisoare din 7 ianuarie 1939, S 42(7)/DXXIX.

profesorul oltean îi trimitea informații despre biserica din Bratoștița, unde se aflau portretele votive ale lui Nicolae și al Bălașei Slătineanu⁷⁵, iar la 3 octombrie 1934 îl solicita să țină o conferință pentru societatea „Prietenii științei”⁷⁶. Dar peste trei ani Filitti refuză dialogul cu directorul revistei oltene. Să fie de la notele polemice împotriva sa găzduite de revistă? se întreabă necăjit Fortunescu, „lămurește-mă, să-mi iei o piatră de pe inimă [...] îmi atârână greu”⁷⁷. Nici peste un an nu trecuse supărarea lui Filitti încât Fortunescu face noi încercări de împăcare cu acest „prietен sufletesc”⁷⁸. Eruditul Constantin Karadja, diplomat și istoric de aleasă ținută, poartă o corespondență de specialitate cerându-i, în 1924, ospitalitate în paginile „Arhivei pentru știință și reformă socială” cu o recenzie a cărții lui Gustav Cassel despre capital și progres⁷⁹. În anul următor, Filitti îi recenzează un studiu asupra serviciului consular apărut în aceeași publicație. Amândoi sunt „sceptici” asupra șanselor de reformare a acestei instituții, iar Karadja, încă în slujbă, adaugă înțelept: *et je suis payé pour l'être*⁸⁰.

Din susținuta corespondență primită din străinătate, fondul de față reține o parte neînsemnată. Ea mărturisește totuși prestigiul de care se bucura opera sa, în special în țările balcanice, ca și interesul unor publicații de a-l avea printre colaboratori.

Astfel lucrarea sa *Rôle diplomatique des phanariotes de 1700 à 1821*, Paris 1901, pe care ulterior a evitat sistematic s-o pomenească în memoriile de titluri, era apreciată de marele logofăt otoman Aristarchi bei ca „*docte ouvrage*”, iar Rechid Savfet bei, cel care avea în manuscris o *Histoire diplomatique des relations de la Turquie avec la France au 18e siècle*, îi cerea, la 16/29 ianuarie 1907, un exemplar cu dedicație, „*ce qui ajoutera à sa grande valeur*”⁸¹.

Și profesorul universitar Pan. Zepos din Atena, care scotea revista „Archives de droit privé” împreună cu tatăl său, are un schimb de scrisori cu Filitti în 1934-1936, furnizându-i informații despre familia acestuia și oferindu-i găzduire în paginile revistei⁸².

Din corespondența cu M. Lascaris⁸³ se vede că făcea un schimb asiduu de informații cu specialiștii din Grecia. Era curentă transmiterea de pachete cu cărți și corespondentul lui notează enervat că în Balcani e o întreagă istorie să-ți procuri o carte, „*la Roumanie, heureusement pour elle, ne fait point partie*”⁸⁴. Șapte ani mai târziu, acesta îi scria din Salonic că se ocupă de rolul grecilor în acțiunea de eliberare inițiată de Caragheorgheviți, grăbindu-se însă a adăuga că „*c'est plutôt le*

⁷⁵ S 101(1)/DXXIX.

⁷⁶ S 101(2)/DXXIX.

⁷⁷ S 101(3)/DXXIX.

⁷⁸ S 101(4)/DXXIX.

⁷⁹ S 40(1-4)/DXXIX.

⁸⁰ Scrisoare din 10 aprilie 1925, S 40(5)/DXXIX.

⁸¹ S 72/DXXIX.

⁸² S 92(1-5)/DXXIX.

⁸³ Scrisori din 10 ianuarie 1928, 16 mai 1928, 2 noiembrie 1935, S 50(1-3)/DXXIX.

⁸⁴ Scrisoare din 10 ianuarie 1928.

rôle des Roumains qu'il faudrait dire, tant le sujet de cet article se trouve en connexion avec la Roumanie"⁸⁵.

Să mai consemnăm, în sfârșit, păstrarea a numeroase confirmări de primirea lucrărilor lui I. C. Filitti. E vorba de o întreagă pleiadă de oameni cu care istoricul s-a aflat în relații amicale sau protocolare, constituind parte din cititorii săi. Răspund așa Gheorghe Alexianu juristul, mitropolitul Ioan Bălan (care adaugă: „astfel de oameni, care cu atâta osteneală studiază trecutul nostru, vor cunoaște bine și timpul de față și merită să conducă destinele țării”⁸⁶); N. Bănescu, pe atunci director de studii la Liceul militar de la Mănăstirea Dealu; slavistul Ilie Bărbulescu; academicianul Ioan Bogdan; ministrul Mircea Cancicov; Ion Carageani; Alexandru Costin, președinte la Curtea de Apel din București; diplomatul Mircea Djuvara, Preda Fundățeanu, aghiotantul regelui; profesorul Constant Georgescu; preotul econom G. I. Gibescu, de la Cancelaria Mitropoliei; Maximilian Hacman, profesor universitar la Cernăuți; Nicolae Iorga („Ți-am văzut memoriul, plin de lucruri nouă despre Genz și te rog să-i faci rezumatul francez”⁸⁷). C. D. Isopescu Grecul, profesor la Cernăuți; profesor Spiridion Lambros din Atena, care promite și o recenzie⁸⁸; Alexandru Lapedatu, ministrul Cultelor și Artelor (1931); prof. G. N. Leon de la Cluj; generalul G. D. Mărdărescu; prof. Gh. Nedioglu, directorul liceului „Gh. Șincai”; R. Netzhhammer; G. Nicolaiasa; N. Perić, președintele Consiliului de Stat al Iugoslaviei; avocatul Tudor Popescu („o voi sorbi pe nerăsuflăte”⁸⁹); prof. C. G. Rarincescu, S. Reli de la Cernăuți; generalul Samsonovici, șeful Marelui Stat Major al armatei; ministrul V. P. Sassu; profesorul T. Sauciu Săveanu, senator de Storojineț, din Cernăuți; prof. T. V. Stefanelli din Cernăuți; Gr. Trancu-Iași; profesorul V. Vâlcovici; Sever Zotta.

Reputat ca diplomat de frumoasă ținută și istoric a cărui producție și-a păstrat aproape în totalitate valoarea, I. C. Filitti era pentru contemporanii săi omul integru, care-și construia studiile cu mîgală, după îndelungate cercetări, fără emfază, putându-se oricând mândri cu trăinicia concluziilor sale. Puțin expansiv, marcat de episodul participării sale la administrarea teritoriului ocupat de germani în primul război mondial și de aceea ostracizat, I. C. Filitti s-a închis într-o carapace din care, foarte adesea, comunicarea cu lumea s-a făcut anevoie. Mai cu seamă pe plan științific a avut pururea sentimentul că nu e îndeajuns de prețuit, de recunoscut și de ... citat. Pe de altă parte, din generozitatea cu care a ajutat, în dreapta și în stînga, pentru lămurirea unor chestiuni de istorie ori a îndrumat pașii de început ai unor viitori specialiști, se vede vîna de dascăl pe care prea puțin a avut prilejul să și-o manifeste.

Toate acestea răzbat convingător din corespondența păstrată în depozitele Bibliotecii Academiei.

⁸⁵ Scrisoare din 2 noiembrie 1935.

⁸⁶ Scrisoare din 22 septembrie 1914, S 4/DXXIX.

⁸⁷ Scrisoare din 10 august 1914, S 37/DXXIX.

⁸⁸ S 48/DXXIX.

⁸⁹ S 70/DXXIX.

CORESPONDENȚA DINTRE ISTORICUL ROMÂN IOAN C. FILITTI ȘI ENDRE VERESS

L. DEMÉNY

Încă de acum aproape trei decenii atrăsesem pentru prima dată atenția¹ asupra interesului pe care-l prezintă bogata corespondență (peste 13 mii de scrisori) a lui Endre Veress, achiziționată după moartea savantului de către Arhiva Națională Maghiară, corespondență în care se găsesc circa 3 500 de scrisori trimise istoricului maghiar de cărturari români. Printre istoricii români care au schimbat scrisori cu Veress pomenisem, apoi, și numele lui I. C. Filitti². Dări de seamă mai amănunțite am întocmit despre corespondența lui Veress cu V. A. Urechia³, G. T. Kirileanu⁴, am publicat scrisorile lui N. Iorga⁵ și se află sub tipar scrisorile lui Ioan Bogdan⁶. Pregătisem spre editare, împreună cu regretatul publicist Árpád Árvay, un volum cu o selecție din corespondența lui Veress cu cărturarii români⁷. Mai nou despre fondul de corespondență a lui Veress a întocmit o dare de seamă istoricul arădean Géza Kovách⁸.

Este rândul acum, ca din îndemnul colegei Georgeta Penelea, care a publicat prețiosul volum de *Opere alese* ale lui I. C. Filitti, să dăm în vileag scrisorile schimbate între acest cărturar cu Veress. Cuvântul înainte, bibliografia completă a lucrărilor lui Filitti, tabelul cronologic cu date de reper din viața și activitatea lui științifică ca și aparatul critic bogat, întocmite de doamna Georgeta Penelea, însumează tot ceea ce s-a scris despre acest cărturar român eminent. Mai mult chiar, Georgeta Penelea a completat cunoștințele noastre nu numai cu o înfățișare

¹ *De l'activité historiographique d'André Veress*, în „Revue roumaine d'histoire”, VI (1967), nr. 1, p. 23-38.

² *Scrisori inedite ale lui Nicolae Iorga adresate istoricului maghiar Endre Veress*, comunicare susținută la Sesiunea științifică organizată de Institutul de istorie „N. Iorga” cu ocazia comemorării a 40 de ani de la moartea lui N. Iorga (1980), comunicare publicată ulterior în „Revista istorică”, IV (1993), nr. 3-4, p. 331.

³ *Scrisorile lui V. A. Urechia adresate lui Endre Veress*, comunicare ținută la Simpozionul național de bibliologie, organizat la Biblioteca Veress A. Urechia din Galați.

⁴ *Correspondența cu Andrei Veress* în volumul G. T. Kirileanu sau *viața ca o carte. Mărturii inedite*, Ediție îngrijită și Cuvânt înainte de Constantin Bostan, Edit. Eminescu, București, 1985, p. 150-165.

⁵ Vezi nota 2.

⁶ *Scrisori adresate de Ioan Bogdan lui Endre Veress* în volumul omagial închinat aniversării a 65 de ani de la nașterea profesorului universitar dr. Radu Manolescu, volum aflat sub tipar.

⁷ Volumul urma să apară în colecția *Testamentum* îngrijită de Ödön Bitay, dar el a fost blocat de vederile înguste ale redactorului șef de atunci al Editurii Politice.

⁸ Kovách Géza, *Lăsamântul lui Andrei Veress*, în „Revista istorică”, V (1994), nr. 1-2, p. 141-146.

mai detaliată și mai nuanțată a vieții și activității lui I. C. Filitti, dar și cu date prețioase noi. Toate acestea fac superfluă o încercare de a mai aborda măcar și sumar acest subiect în modesta noastră comunicare. Mi se pare suficient să mă opresc pe scurt asupra unui aspect încă neabordat din activitatea lui I. C. Filitti, anume interesul lui față de genealogia familiei sale, așa cum apare el în scrisorile trimise lui Veress.

Se știe că I. C. Filitti a cercetat în special prima jumătate a secolului al XIX-lea din istoria țării. În cursul investigațiilor sale s-a întâlnit des cu problema complexă a rolului jucat de greci și macedoneni-români în viața economică și politică a Țării Românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până la mijlocul veacului al XIX-lea. Se pare că el însuși considera că se trage pe linia paternă dintr-o familie de comercianți greci, care practicau negoțul între Balcani și Europa Centrală, formând puternice colonii la Lipsca, Viena și Buda, precum și în alte orașe⁹. La Buda și la Viena colonia greacă desfășura și o susținută activitate culturală¹⁰. Aici funcționau și școli grecești la care au învățat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul veacului al XIX-lea și mulți tineri români. În general, între românii și grecii din Buda și Viena exista o strânsă colaborare pe tărâmul spiritual-cultural.

Nu putem scăpa din vedere că Ioan C. Filitti s-a ocupat îndeaproape de istoria grecilor din Principate. Georgeta Penelea remarcă pe bună dreptate faptul că acest interes se datora nu atât „îndepărtatei [...] origini” grecești a istoricului, ci mai cu seamă faptului că pătrunderea „grecilor cu mult înainte de epoca fanariotă, cariera pe care au făcut-o în Principate, înrudirile și de aici împământinirea și chiar românizarea lor i-au transformat în persoane dinamice, implicate în numeroase afaceri ale țării, cu o pondere deloc neglijabilă în determinarea unor evenimente”¹¹.

Amintim, apoi, faptul că în 1905 I. C. Filitti ca diplomat a funcționat la Ambasada României la Budapesta, unde ca un om de cultură, a avut curiozitatea și ocazia să cunoască și bogata arhivă și bibliotecă a comunității grecești, în care se

⁹ Cf.: Lambros Spiridon, *Selides ek tes istorias tou en Ungaria kai Austria makedonismou* (Pagini din istoria macedonienilor din Ungaria și Austria), în „Neos Ellenomnemon”, VIII(1911), p. 257-300; Schäfer László, *A görögök vezető szerepe a korai kapitalizmus kialakításában* (Rolul determinant al grecilor în formarea capitalismului timpuriu), Budapesta, 1930; Horváth Endre, *Az újjörögök* (Neocelenii), Budapesta, 1940; Füves Ödön, *Oi Ellenesei tes Ungariasi* (Neogrecii în Ungaria), Thessaloniki, 1965; Vakalopoulos Apostolos, *Istoria tes Makedonias* (Istoria Macedoniei), Thessaloniki, 1969; Füves Ödön, *Görögök Pesten. 1686-1931* (Grecii la Pesta. 1686-1931), Budapesta, 1972 (teză de doctorat în manuscris).

¹⁰ Laios Georgios, *O ellenikas typos tes Viennes* (Tipărituri grecești de Viena), Athen, 1971; Füves Ödön, *Die Ofner Universitätsdruckerei und die griechische Diaspora in Ungarn*, în *Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777-1848*, Budapesta, 1983; p. 263-268; Horváth Endre, *Magyar-görög bibliográfia* (Bibliografia maghiaro-clenă), Budapesta, 1940; Cornelia Papacostea-Danielopolu și Lidia Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană*, Edit. Eminescu, București, 1985, p. 215-232.

¹¹ I. C. Filitti, *Opere alese, Cuvânt înainte*, text stabilit, bibliografie, tabel cronologic și note de Georgeta Penelea, Edit. Eminescu, București, 1985, p. XXIV.

găseau și se găsesc și în prezent, mai ales la Szentendre de lângă Budapesta, izvoare de mare interes pentru istoria românilor¹².

Preocupările lui I. C. Filitti și ale lui Veress s-au întâlnit în domeniul explorării arhivelor străine. Atașat fiind pe lângă legațiile române din Paris, Roma și Constantinopol, I. C. Filitti a adunat în arhivele de acolo multe izvoare referitoare la istoria Moldovei și Țării Românești. Ca și Veress, el a strâns și a publicat două volume de documente, editate sub titlul *Din arhivele Vaticanului* (1913-1914).

În corespondența dintre cei doi cărturari sunt prezente și preocupările din domeniul heraldicii, schimbul de informații și păreri.

Merită să fie amintit și faptul că I. C. Filitti înainte de a intra în corespondență cu Veress urmărea cu atenție lucrările publicate de acesta în România. Stă mărturie recenzia făcută de el despre studiul lui Veress referitor Grigorașcu Vodă¹³.

Correspondența dintre I. C. Filitti și Veress prezintă interes mai ales pe motivul colaborării lor la editarea volumelor de *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. În schimbul de scrisori avem odată în plus dovada că prefețele scrise de Veress la fiecare volum în parte au fost traduse în limba franceză de I. C. Filitti. Mai mult chiar, Nicolae Iorga, supărat pe Veress, l-a atacat pe Filitti, afirmând, fără temei, că traducерile lui ar fi de îndoielnică calitate. Evident că istoriografia română nu a reținut aceste ieșiri subiective ale lui N. Iorga, cum nu a ținut seama nici de subiectivismul acestuia în aprecierea colecției de documente a lui Veress. Dacă în acest caz I. C. Filitti nu a răspuns la atacurile lui N. Iorga, în schimb el, fără să țină seama de sensibilitatea deosebită a marelui istoric român, făcuse o serie de remarci critice asupra studiului lui N. Iorga. despre mișcările revoluționare române din 1804 și 1830, recenzie apărută inițial în 1934 în „Revista istorică română”¹⁴.

Scrisorile lui I. C. Filitti către Veress se păstrează în fondul de corespondență al acestuia din urmă¹⁵. Tot acolo se găsesc și copiile scrisorilor lui Veress, care avea obiceiul de a dactilografia în dublu exemplar scrisorile lui, reținând copia pentru sine. Fondul de corespondență al lui Veress reține atenția mai cu seamă în situațiile când scrisorile lui originale, dintr-un motiv sau altul, nu s-au păstrat.

Schimbul de scrisori dintre I. C. Filitti și Endre Veress păstrează mărturia unor raporturi amicale și corecte dintre doi oameni de știință, unul român și altul maghiar, chiar și atunci când în căutarea adevărului părerile lor nu întotdeauna erau identice sau convergente. Aceste scrisori reflectă strădania de cunoaștere reciprocă chiar și între anii 1928 și 1935, când – se știe – că relațiile dintre România și Ungaria nu erau dintre cele mai bune. Cu aceste gânduri și cu speranța că aceste scrisori aruncă o lumină asupra unui episod din viața lui I. C. Filitti, până acum necunoscut, publicăm textul lor.

¹² Füves Ödön, *Katalogus ton ellenikon entypon tes Bibliothekes... to Saint Endre* (Catalogul tipăriturilor elene la Biblioteca din Szentendre), în „O Eranistes”, 3(1965), p. 97-105.

¹³ Cf. Ioan C. Filitti, *Recenzii și note critice*, București, 1937, p. 3-4, recenzia despre studiul lui Veress apăruse inițial în „Convorbiri literare”, 1924, p. 796.

¹⁴ *Ibidem*, p. 71-73.

¹⁵ Magyar Országos Levéltár (Arhiva Națională Maghiară), fond. P. 1569. secția V, pachet. 5, nr. 441.

1

București, la 29 septembrie 1928

Scrisoarea istoricului român Ioan C. Filitti adresată lui Endre Veress.

29 sept. 1928
R. 20/X Bologna¹

Stimate domnule profesor,

Îmi permit a face apel la bunăvoința d-voastră pentru a încerca să obțin o lămurire ce mă interesează personal.

După informațiile mele, câțiva membri ai familiei mele au studiat acum vreo sută și ceva de ani „înăuntru”, fără să se precizeze însă unde anume. Știu numai că nu era vorba de universități, ci de gimnazii sau licee.

Unde? Brașov? Pesta? Viena? nu știu.

Îmi permit să mă adresez dv. pentru cazul când ar fi fost vorba de Pesta, unde vă aflați sau și de Viena, dacă cumva aveți acolo legături dispuse să vă servească.

Ar fi vorba de cercetat arhivele școlilor frecventate pe vremuri de străini din Orient, în special școli grecești cred, pentru a vedea dacă între anii 1800 – 1820 se găsește înscris vreun elev cu numele de Philitis, sau Philites, sau Filitis și, în caz afirmativ, de a scoate cele ce se spun despre proveniența lui, numele părinților, locul și data nașterii, felul și durata studiilor, diploma obținută etc.

V-aș fi foarte îndatorat, stimate domnule profesor, dacă mi-ați da prețiosul d-voastră concurs pentru a satisface această curiozitate. Scuzați-mă de a vă inoportuna și primiți, odată cu mulțumiri anticipate, încredințarea deosebitei mele considerații.

IOAN C. FILITTI,
membru corespondent al Academiei Române.
1 Piața Sf. Ștefan. București 4

Cui m-aș putea adresa la Viena pentru alte două informații:

1) Izvoare despre colonia greacă de la Viena, unde era dascăl un Matei Filitis la 1816, despre care aș dori să aflu de unde era originar și cum se numeau părinții lui.

2) Despre intemeitorul și începuturile casei de negoț *Curti* din Viena, care exista acolo la 1803-1820. Cum îl chema pe cel dintâi *Curti* și de unde era originar.

2

București, la 3 aprilie 1929

Scrisoarea lui Ioan C. Filitti expediată lui Endre Veress.

1929 apr. 3

Stimate domnule Veress,

Prin cartă poștală din Veneția², cu data 20 X/928, ați avut bunăvoința să-mi comunicați că la întoarcerea d-voastră acasă, cam peste o lună, îmi veți putea da adresa părintelui Orfanidi de la Budapesta, căruia să-i pot cere oare cari informații istorice.

Îmi permit să vă reamintesc această rugămintă și mulțumindu-vă dinainte, vă reînnoesc încredințarea deosebitei mele considerații.

IOAN C. FILITTI

membru corespondent al Academiei Române
21 Strada Luterană. București

3 aprilie 1929
R. 17/IV¹

3

Budapesta, la 17 aprilie 1929

Răspunsul lui Endre Veress la scrisoarea lui Ioan C. Filitti.

Budapesta, 17 aprilie 1929
II. Hunfalvy u. 4.

Stimate domnule Filitti,

Întors de la Venezia, unde am lucrat la completarea materialului volumului meu de sub tipar conținând acte și scrisori la istoria românilor, aflai rândurile d-voastre, la care vă pot da numai adresa bisericii grecilor de aci; Budapesti Görög Egyház. *Budapest* Petőfi tér, pe care dacă veți scrie nemțește ori eventual grecește, veți avea cu siguranță un răspuns favorabil.

Vă comunic aceasta din nevoie, deoarece părintele Orphanides nu mai este acolo, certându-se cu epitropii săi, cari l-au tratat foarte rău, numind în locul lui un alt paroh, așa că bătrânul de mânăire nici prin bibliotecă nu mai umblă, pe unde-l vedeam de multe ori, cu toate că personal nu-l cunosc.

Acest lucru, adică că nu se mai află la parohia grecilor, e cu atât mai regretabil, că era un om învățat, care se ocupa și cu literatura elenă modernă și de sigur v-ar fi făcut cercetările de cari aveți nevoie. Sunt însă convins, că acele cercetări vi se vor face și de către parohul de acum, numai să-i dați toate amănuntele necesare.

Vă salut cu toată stima
dr. VERESS

4

București, la 23 iunie 1932

Scrisoarea lui Ioan C. Filitti trimisă lui E. Veress.

București 23 iunie 1932
R. 23/IX¹

Stimate domnule Veress,

Am primit carta d-tale poștală. Desigur și la alt prilej, de voi putea, voi căuta să aduc un modest aport la monumentală d-tale operă.

Te rog și eu să mă pui, dacă-ți este cu putință, în raport cu persoana care să poată cerceta dacă în școlile comunităților grecești din Budapesta și din Viena au existat dascăli sau elevi cu numele de Ph. între anii 1800-1820.

De asemenea, dacă cunoști pe cineva îndatoritor la Arhivele de Stat din Veneția.

În sfârșit, aș dori să am lucrarea: Fehér Géza³, *Bulgarischungarische Beziehungen in den V-XI Jahrhundert*. Lucrarea a apărut la 1921, probabil la Budapesta sau la Viena.

Cu anticipate mulțumiri și distinse salutări,

IOAN C. FILITTI
25 Str. Atena

5

Budapesta, la 23 septembrie 1932

Scrisoarea lui E. Veress către Ioan C. Filitti.

Budapesta, 23 septembrie 1932.II.
Hunfalvy u. 4.

Prea stimate domnule Filitti,

Uimit de știrea primită azi de la prietenul nostru comun Todor⁴ cum că sunteți supărat pe mine, mă grăbesc a vă înștiința că nu aveți nici un motiv pentru

aceasta, căci am adunat tot ce mi-ați cerut și dacă nu v-am scris, era pe de o parte că am vrut să vă fac o surpriză sosind peste puțin acolo, iar pe de alta că n-am cutezat să vă trimit prin poștă cartea lui Géza Fejér, devenită foarte rară, știind că pentru imprimate mai există cenzură și astăzi.

Primisem scrisoarea dv (una singură) cu puțin înainte să plec la Viena, unde am lucrat șase săptămâni la întregirea volumului VI de documente⁵. Dar cu toate acestea am dat roată pe la anticarii de aici pentru cartea lui Fejér și negăsind-o am dat ordin să se caute. Am reușit să o am acum câteva zile, tocmai când vă trimiseseam prefața volumului de supt teasc cu rugămintea să binevoiți a o traduce⁶ și mă bucuram în prealabil de plăcerea care o să vă facă când o vă voiu preda în semn de stimă și considerațiune.

La Viena m-am interesat și de informațiunile dorite de acolo și vă comunic adresa unui istoric competent, deoarece e totodată secretarul Societății pentru istoria Vienei și anume Dr. Josef Kallbrunner, Direktor des Hofkammerarchives, I. Johannesgasse 6, und Leiter des Vereines für Geschichte der Stadt Wien⁷. E un om foarte plăcut, de la care veți avea toate informațiunile dorite și chiar date arhivale.

La Venezia puteți scrie directorului Arhivelor de Stat, Comm. Pietro Rosmin (R. Archivio di Stato, ai Frari), cunoscut eraldic și om foarte amabil.

Also, nichts für ungut, Herr Doktor!

La revedere al dv.
dr. ANDREI VERESS

6

Budapesta, la 28 noiembrie 1932

Scrisoarea lui Veress către Ioan C. Filitti.

Budapesta, 28 noiembrie 1932. II.
Hunfalvy u. 4

Prea stimate domnule Filitti,

Ajuns acasă din lunga mea călătorie de studiu, făcută în interesul publicațiilor mele românești⁸, mă grăbesc a vă comunica adresa funcționarului din R. Archivio di Stato a Venezia, care este Giuseppe Voza⁹, un om tânăr și foarte amabil.

Afară de aceasta vă dau și adresa arhivarului capitalei Budapesta care este prof. dr. Albert Gárdonyi¹⁰, Városháza, căruia îi puteți scrie, însă fără să vă referiți

la mine, cerându-i să aibă bunătatea să răsfoiască indicele negustorilor de aici macedoromâni și greci de acum o sută de ani și mai bine cu privire la numele Filitti, căci nu e cu neputință să figureze în ele, dacă aveți vreo tradiție familiară că au locuit și pe aici. Să-i scrieți firește în mențește, făcând aluzie la studiile sale privitoare la Orientalische Compagnie din Ungaria.

Ocupat cu corecturile volumului VI de documente, am aflat zilele trecute de eșirea violentă a lui Iorga împotriva mea, eșire tendențioasă și neștiințifică, la care de astădată voi răspunde în prefața volumului sau poate și separat¹¹, căci o astfel de atitudine obraznică nu se mai poate îngădui! Apoi ce ziceți că v-a purecat și traducerea franceză, voind să arate poate că scrie mai elegant franțuzește de cât un Filitti?

Vă salut cu sentimentele cele mai sincere al dv. devotat

dr. ANDREI VERESS

7

Budapesta, la 8 ianuarie 1934

Scrisoarea lui Veress către Ioan C. Filitti.

Budapesta, 8 ianuarie 1934. II.

Hunfalvy u. 4.

Prea stimate domnule Filitti,

Aflând de la prietenul nostru comun Todor că aveți trebuință de niște informații asupra stemelor unor orașe ardelen, stau cu cea mai mare plăcere la dispoziția d-voastră și a comisiei heraldice ce prezidați¹².

Însă pentru ușurarea lucrului și anume pentru ca să nu trebuiască să scot din bibliotecile publice aceleași opere heraldice de mai multe ori (lucru împreunat cu diferite formalități de scripturistică) v-ași ruga:

- să-mi comunicați deodată o serie mai mare de toate comunele de cari deocamdată cereți informații mai urgente,

- ca să vi le prepar într-una și să vă pot face fotografiile eventual necesare cu sistemul negru pe alb, cel mai practic și eftin pentru astfel de scopuri.

Aș mai dori să cunosc lista operelor heraldice ungurești de cari dispuneți acolo pentru ca din acelea să nu vă fac extrase, referindu-mă pur și simplu la paginile lor respective.

Aștept, așadar, cele cerute și îndată ce voi fi orientat de cele ce doriți de astădată, vă voi pregăti tot ce avem disponibil în literatura noastră ungară destul de bogată.

Urându-vă an nou cu fericire, vă salut cu cele mai bune sentimente,

dr. ANDREI VERESS

N.B. Mult aș dori să am volumul ce l-ați scos la Fundațiunea Așezământului Brătianu¹³, de la care nu mai primesc nimica de când a plecat de acolo D. Tistu¹⁴. Eventual vorbiți în această privință la secretariatul numitei fundații deoarece volumele anterioare le-am primit toate în trecut.

8

Budapesta, la 26 martie 1934

Andrei Veress către Ioan C. Filitti.

Budapesta, 26 martie 1934. II.
Hunfalvy n. 4

Preastimate domnule Filitti,

Pentru informațiile asupra unor steme ardelene ce mi le-ați cerut prin prietenul nostru comun Todor vă scrisesem încă din 8 ianuarie, rugându-vă să-mi comunicați deodată o serie mai mare de toate comunele de cari deocamdată doriți să aveți informații asupra stemelor lor.

Neprimind până în ziua de azi nici un răspuns, trebuie să cred că scrisoarea mea ori s-a pierdut ori că deocamdată nu aveți alte enigme eraldice ca să zic așa, afară de acelea pe care le promisem mai înainte.

Așa fiind, alăturat vă comunic o schiță primitivă a orașelor Gherla, Orăștie și Baia Mare pe cari le-am aflat prin diferite cărți. Nefiind desenator, stema ultimului oraș am semnalat-o cu cuvinte, așa că pe baza acelor explicații un bun desenator de specialitate va putea schița stema exact. La caz de n-ați avea acolo pe nimeni, v-aș recomanda pe desenatorul meu, foarte bun de la Cluj, care mi-a făcut și stemele publicațiunii mele de documente, reușite foarte bine. Adresa lui este Stefan Toth, profesor de desen Cluj, Str. Iașilor 28. E om harnic, conștiincios și modest care vă va lucra ieftin, mai cu seamă dacă îi veți da de lucru mai mult.

Stema Abrudului nu e publicată, și n-am găsit-o nici în diferitele colecțiuni de steme inedite.

Vă stau și pe viitor oricând la dispoziție și vă salut cu toată stima și prietenia,

al dv. devotat,
dr. ANDREI VERESS

9

București, la 29 martie 1934

Carte poștală trimisă de Ioan C. Filitti lui Andrei Veress

29 martie 1934
II, Hunfalvy u. 4. Budapest (Ungaria)
Hongrie

Monsieur Andre Veress,
Preastimate domnule Veress,

Mulțumesc pentru osteneala ce ți-ai dat. Care sunt stemele acelor orașe, știam. Ceea ce nu știam, era *ce simbolizează* elementele din stemă. Ne-am descurcat și noi cum am putut. Chestia este deci închisă. Mi-ai cerut un exemplar din cartea ce am publicat la Așezământul B(rătianu). Eu nu mai am raporturi cu acest așezământ și nu pot cere nimic de acolo. Mă gândesc că dacă prietenul d-tale Todor, de exemplu, ar cere un exemplar pentru d-ta, i s-ar da.

Cu distins salutări,

FILITTI

10

Budapesta, la 21 noiembrie 1935

Andrei Veress către Ioan C. Filitti.

Budapesta, 21 noiembrie 1935. II.
Hunfalvy u. 4.

Stimate domnule Filitti,

Ajuns la sfârșitul volumului meu de tipar¹⁵, mă grăbesc să vă mulțumesc pentru deosebita bunăvoință cu care mi-ați tradus și de astădată prefața ei.

Deoarece însă din greșeală s-a paginat și traducerea franceză, pe câtă vreme ea ar mai cere câteva mici intercalări, vă rog foarte mult să le faceți cum vă pare mai bine. Nu țin ca textul francez să fie verbal identic cu cel românesc, dar între adausurile mele se află câteva fraze cari ar merita să fie introduse și prefaței franceze.

Veți primi corectura de la d. Romanescu¹⁶ și veți avea bunăvoința a i-o remite cu micile intercalări pe cari le veți crede de cuviință. Vă rog însă să nu vă supărați pe mine pentru acest dublu lucru, dar necăjit cum sunt din cauza altora, nu le-am putut evita altfel.

Zu Gegendiensten stets bereit, Vă salut. Cu toată stima.

Al Dv. devotat,
ANDREI VERESS

NOTE LA SCRISORI

¹ Endre Veress obișnuia să consemneze pe scrisorile primite locul și data când a expediat răspunsul său. Și de data aceasta menționa: „R.20/X. Bologna” este scrisă cu mâna lui, la fel ca și mențiunile de acest gen aflate pe următoarele scrisori primite de la Ioan C. Filitti.

² Apare între consemnarea lui Veress, unde se menționa că răspunsul a fost expediat de el din Bologna și scrisoarea lui Filitti din 3 aprilie 1929, unde se amintește faptul că numita carte poștală a fost trimisă de Veress din Veneția. Înclinăm să credem că mențiunea lui Veress este cea mai probabilă, căci din corespondența lui se poate stabili că la aceea dată se afla la Bologna, deși la 17 aprilie 1929 însuși Veress scria lui Filitti că s-a întors „de la Veneția”.

³ Fehér (și nu Fejér cum greșit scria Veress) Géza (n. la Kúnszentmiklós la 4 august 1890 și decedat la Budapesta la 10 aprilie 1955) arheolog și orientalist eminent, membru al Academiei Bulgare de Științe, colaborator al Institutului maghiar din Istanbul, profesor universitar la Debrecin și Istanbul, colaborator intern al Muzeului Top Kapu Serai și al Muzeului Național Maghiar.

Lucrarea lui *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V-XI Jahrhunderten* a apărut, într-adevăr, în 1921 la Budapesta, ea fiind, totodată, prima monografie de anvergură a autorului. După mai multe lucrări publicate în limbile maghiară, bulgară, germană și franceză, în 1957 au fost editate, post-mortem, două sinteze ale lui Fehér Géza, anume: *Beiträge zum Problem des ungarisch-slavisches Zusammenlebens* și *Die landnehmende Ungarn und ihr Verhältnis zu den Slawen des Donaubeckens*.

⁴ Este vorba de Avram P. Todor (1899-1978) publicist și traducător, care a tradus în limba română actele redactate în original în limba maghiară, cuprinse în colecție de documente editate de Veress. Apropiat prieten al lui Veress, Avram P. Todor a condus și a administrat chestiunile legate de cele două publicații ale acestuia. Totodată, Avram P. Todor a fost un neobosit militant pentru cunoașterea reciprocă româno-maghiară. Corespondența lui cu Veress însumează peste 350 de scrisori.

⁵ Referire se face la volumul VI din colecția lui Veress *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, care cuprinde 460 de acte referitoare la anii 1600-1601, volum apărut în 1933 la București sub egida Fundațiunii „Regele Ferdinand I”.

⁶ Prefața scrisă de Veress în românește a fost tradusă, ca și la volumele următoare, în limba franceză, de Ioan C. Filitti.

⁷ Kallbrunner Josef (1881-1951) istoric arhivist, care s-a ocupat în special cu istoria minorităților germane din țările Europei centrale și de sud-est, inclusiv din Transilvania și Banat. Între 1903 și 1905 Kallbrunner a fost colaborator Institut für österreichische Geschichtsforschung, iar între 1905

și 1926 mai întâi arhivist apoi director la Hofkammerarchiv din Viena, unde a condus și a realizat parțial el însuși 5 volume din publicația *Veröffentlichungen des Wiener Hofkammerarchiv*. Dintre celelalte lucrări ale lui Kallbrunner reținem următoarele: *Die deutsche Auswanderung nach dem Südosten in der Neuzeit*, în „Korrespondenz-Blatt der Gesamtvereine der deutschen Geschichte und Altertumsvereine”, 1930; *Quellen zur deutschen Siedlungsgeschichte in Südosteuropa*, 11 fascicule în seria *Schriften der Deutschen Akademie*, apărute între 1932 și 1936; *Quellen zur Geschichte des Auslandsdeutsentums in Südosteuropa aus dem Wiener Hofkammerarchiv*, volumul 15 din seria *Der Auslandsdeutschen*, 1932; *Zur Geschichte der Wirtschaft im Temescher Banat bis zum Ausgang des Siebenjährigen Krieges*, în „Südostdeutschen Forschungen”, 1936; *Deutsche Wanderungen nach Siebenbürgen in neuerer Zeit*, în „Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung” 1938/2; *Das Kaiserliche Banat*, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1958.

⁸ Colecțiile lui Veress *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (11 volume apărute la București între 1929 și 1936) și *Bibliografia româno-ungară. Români în literatura ungară și ungarii în literatura română* (3 volume apărute tot la București între 1931 și 1935).

⁹ Giuseppe Voza, arhivistul de la Veneția, a fost de mare ajutor și pentru Veress în depistarea actelor inedite, incluse în colecția sa de *Documente...*

¹⁰ Dr. Gárdonyi Albert (1874-1946), istoric arhivist, în 1899 bibliotecar la Biblioteca Națională Széchényi, din 1904 director al Bibliotecii capitalei ungare, din 1911 arhivist, apoi între 1914 și 1935 director al Arhivei capitalei și în paralel profesor universitar. Principalele lui lucrări au fost axate pe istoria tiparului și a comerțului cu cartea, istoria orașului Budapesta și mișcarea iacobină maghiară. În colaborare a publicat două volume despre politicianul și cărturarul maghiar István Bezerédj.

¹¹ La sfatul lui Ioan Brianu, dar mai cu seamă al lui Avram P. Todor, Veress a renunțat la această intenție, care putea bloca publicarea colecțiilor sale la București.

¹² Ioan C. Filitti devenise președinte al Comisiei de heraldică în anul 1931.

¹³ Este vorba de lucrarea *Frământări politice și sociale în Principatele române*, formând volumul al XIX-lea din seria lucrărilor patronate de Așezământul cultural Ion C. Brătianu. Lucrarea a fost reeditată de Georgeta Penelea în condiții excelente în volumul *Ioan C. Filitti. Opere alese*, Edit. Eminescu, București, 1985, p. 61-196.

¹⁴ N. Georgescu-Tistu eminent bibliotecar și bibliolog. Despre activitatea lui vezi Georgescu-Tistu N., *Cartea și bibliotecile. Studii de bibliologie*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Dumitru Bălăeș, Edit. științifică, București, 1972, 358 p.

¹⁵ Volumul VIII din seria de *Documente...* a apărut în 1935 și cuprinde 269 de acte referitoare la perioada dintre 1607 și 1613.

¹⁶ Romanescu Vasile (1893-1963), cunoscut tipograf și publicist, din 1924 șef al atelierului de culegere la Tipografia „Cartea românească”, unde s-au tipărit cărțile patronate de Fundația regală, deci și cele ale lui Veress. În corespondența lui Veress se păstrează multe din scrisorile lui Romanescu.

DIN ISTORIA MOLDOVEI DE SUD-EST ȘI DIFERITELE SEMNIFICAȚII TERITORIALE ALE NOȚIUNII BUGEAC

ION CHIRTOAGĂ

În istoria sa milenară partea de sud-est a spațiului carpato-nistean, în primul rând câmpia din apropierea Mării Negre, a purtat diferite nume condiționate de realitățile etnice și politice din această regiune. Una din aceste denumiri o constituie noțiunea Bugeac legată de aflarea în această regiune alături de români a unor triburi turanice.

În literatura istorică au fost expuse unele opinii referitoare la originea și semnificația teritorială a noțiunii Bugeac. A fost enunțată ipoteza că termenul Bugeac (în limba tătară înseamnă unghi) ar fi existat cu mult înainte de apariția pecenegilor (secolul IX), primelor triburi turanice, în regiunea vizată¹. În acest sens D. Cantemir menționează; „Bugeac se înțelege în limba tătărească Unghiu și să numește așa pentru că pământul între Nistru și între Dunăre asupra Mării Negre să întinde de-a lungul și face un unghi ascuțit; și se vede că această numire ar fi asemenea cu numele cel vechiu Basis carele nume l-au pus acestui ținut istoricii și geografii cei vechi, și poate că dintru acesta s-au și izvodit numele Basarabia [...]”². După opinia învățatului domnitor în secolul al XVIII-lea Bugeacul constituia o parte a regiunii Basarabia, care era împărțită „în patru ținuturi sau raiale, adică a Bugeacului, a Akkermanului, a Chiliei și a Ismailului”³. Potrivit concepției lui D. Cantemir, Tighina, care intra până la 1538 în ținutul Lăpușnei, nu este enumerată printre orașele Basarabiei⁴. Însă în lucrările de mai târziu e întâlnită mai des concepția potrivit căreia semnificația teritorială a noțiunii de Bugeac împreună cu Tighina și a Basarabiei (de până la 1812) ar fi fost identice⁵. Însă sursele istorice arată că noțiunea în cauză a apărut cu mult mai târziu, fiind precedată de alte denumiri, iar semnificația ei teritorială pe parcursul timpului a suportat modificări esențiale. Lipsa unui studiu special pe această temă în ultimul

¹ F. Brun și Schafarik considerau că anume în această regiune poate fi localizat „onklosul”, ocupat în sec. al VII-lea de către bulgarii lui Asparuh la venirea lor în Europa de Sud-Est (vezi: *Zapiski Odesskogo obșchestva istorii i drevnostei*, Vol. III, 1853, p. 453).

² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1988, p. 30.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 25.

⁵ În acest sens sunt semnificative denumirea și conținutul lucrării „Descrierea statistică a Basarabiei propriu-zisă ori a Bugeacului” (Statisticescoe opisanie Bessarabii sobstvenno tak nazivaemoi ili Budjaka, Akkerman, 1899).

timp favorizează diferite speculații politice. Spre exemplu, M. Marunevici susține că așa-numitul „teritoriu etnic al găgăuzilor” se află în centrul Bugeacului⁶. În lucrarea de față vom încerca să evidențiem unele denumiri ale teritoriului în cauză până la răspândirea autorității domnului Moldovei pe litoralul Mării Negre, să studiem procesul de răpire a teritoriului Țării Moldovei de turci și alte semănții turanice care a condus la apariția noțiunii Bugeac și a diferitelor semnificații teritoriale ale ei.

Sudul interfluviului Nistru – Prut, care constituie obiectul nostru de studiu, are condiții naturale diferite. În centrul acestui spațiu se află un șes cu puține precipitații atmosferice și cu o vegetație săracă. Din cele mai vechi timpuri populația băștinașă sedentară preferă să se așeze la periferiile acestui șes, cu mai multe precipitații atmosferice și o vegetație mai bogată. Urme ale geților (secolele IV–III î.e.n.) au fost depistate pe cursul inferior al râului Nistru (lângă satele Calfa, Chițcani, Copanca, Răscăieți, Cioburciu, Talmaz, Popeasca, Tudora, Palanca, Cosa), în lungul valului Traian de Sus, unde se prelungește zona Codrilor din centrul Moldovei (lângă Căușeni, Fetița, Lipoveni), în spațiul dintre râul Prut și Ialpug cu afluentul Lunga (lângă satele Gotești, Lărguța, Cucoara, Zărnești, Tochile Răducani, în două așezări pe Ialpug), pe litoralul Dunării și Mării Negre (lângă localitățile Cartal, Ismail, Jeltâi Iar, Zarecinoe, Sergheevca, Pivdennoe)⁷. Șesul numit în antichitate „Câmpia getică” a fost mai slab populat de sedentari. La începutul erei noastre, faimosul geograf al antichității Strabon scria: „Între <geți și> Marea Pontică, de la Istru până la Tiras se întinde pustiul geților care e în întregime șes și fără ape. Când Darius [...] a trecut Istrul [...] a fost în primejdie să piară de sete împreună cu toată oștirea sa. Într-un târziu, a înțeles cum stau lucrurile și s-a retras”⁸. Însă nu-i exclus că și acest teritoriu putea servi ca loc pentru pășunatul vitelor geților, care de altfel i-au dat și numele. În acest sens ar putea fi înțelese mărturiile aceluiași geograf antic: „Mai târziu, pornind la război împotriva geților și a regelui lor Dromichaite, Lisimah (regele Macedoniei – n.n.) a trecut prin mari primejdii și, mai mult încă, a fost luat în captivitate”⁹. Cu certitudine, geții au putut ieși învingători și prin faptul că ei își cunoșteau mai bine șesul și erau astfel adaptați mediului lor.

Înaintarea treptată a geților în interiorul acestui șes era împiedicată însă nu numai de condițiile naturale puțin favorabile pentru practicarea muncilor agricole, dar și de triburile nomade de origine iraniană (sciții, sarmații ș.a.).

Ulterior asupra părții de sud-est a spațiului carpato-nistrean s-a răspândit și unul din etnonimele poporului român, utilizat de străini, valah (vlah, voloh). Termenul de Valahia neagră, probabil Valahia din apropierea Mării Negre, e menționat de către Rașid-ad-din în legătură cu campania lui Batâi în Ungaria. În

⁶ M. Marunevici, *Pravda o gagauzkom narode kak o samobîtnom etnose i ego etniceskoi territorii*, Comrat, 1993, p. 10.

⁷ L. V. Lăpușneanu, I. T. Niculiță, M. A. Romanovskaia, *Pamiatniki rannego geleznogo veka*, în „Arheologhiceskaia carta Moldavskoi S.S.R.”, vol. 4, Chișinău, 1974, p. 70-73.

⁸ *Relatările lui Strabon – mărturie a permanenței noastre la Nistru, Dunăre și Marea Neagră*, în „Cugetul”, 1993, nr. 5-6, p. 9.

⁹ *Ibidem*.

1241, potrivit relatărilor acestui cronicar persan, comandantul mongolo-tătar Bucek s-a deplasat spre Transilvania pe drumul „Cara Ulag”¹⁰, adică drumul Valahiei Negre (din limba tătară). În mai multe documente ale patriarhiei din Constantinopol emise în anii ‘90 ai secolului al XIV-lea este menționată Maurovlahia¹¹, ceea ce în limba greacă are același sens de Valahia Neagră. În ultimele decenii ale secolului al XIV-lea partea de sud-est a spațiului carpato-nistrean se încadra tot mai mult în componența Moldovei. Într-un document genovez din 14 august 1386, stăpâni la Cetatea Albă sunt menționați „Constantino et Petro Vayvoda”¹², adică administratorul direct a Cetății Albe, poate chiar a întregii părți de sud-est a spațiului carpato-nistrean, Constantin, și voievodul Moldovei Petru Mușat (1374-1391). Ceva mai înainte tătarii părăsiseră câmpia din apropierea Mării Negre pentru a intra în serviciul hanului Hoardei de Aur, Tohtamâș. După înfrângerea lui Tohtamâș de către Tamerlan în 1395, potrivit relatărilor cronicarului Rașid-ed-din, acest detașament numit Kara-Bogdan l-a părăsit pe hanul Hoardei de Aur și a plecat în Câmpiile Adrianopolului¹³, adică la turci. Ulterior această informație e precizată de cronicarul turc Ibrahim Pecevi: „Tătarii care au fost în oastea lui Timur. După înfrângerea lui Tohtamâș han (tătarii din oastea lui – n.n.) au venit la Baiazid prin părțile Rumeliei. Unii s-au stabilit prin părțile Adrianopolului, iar alții prin părțile Babadagului”¹⁴. În legătură cu informația lui Rașid-ed-din se poate observa că tătarii care plecaseră de pe teritoriul românesc recunoscuseră supremația domnului Bogdaniei, adică al Moldovei cu centrul la Suceava, care se răspândea atât asupra șesului de la sudul interfluviului Nistru-Prut, cât și a locuitorilor lui poate și a celor turanici. Această recunoaștere poate fi explicată și prin faptul că șesul vizat încă nu purta denumirea turanică de mai târziu, Bugeac.

Tot pe atunci se profila apariția unei noi denumiri a părții de sud-est a Țării Moldovei. Aici e vorba de cunoscuta Basarabie, care, după 1812, a desemnat teritoriul dintre Nistru și Prut anexat de Rusia.

Inițial numele Basarabiei era utilizat pentru Țara Românească, în primul rând, de către Polonia care astfel încerca s-o deosebească de Moldova numită de ei Valahia (adică tot Țara Românească). Sub influența polonezilor această noțiune apărea și în documentele moldovene ori chiar muntene referitoare la relațiile lor cu republica nobiliară. În jurământul său din 6 ianuarie 1395 voievodul moldovean Ștefan se obliga să-l susțină pe regele polon Vladislav Jagello „și contra voievodului basărăbesc”, iar în 1396 Vlad Uzurpatorul se intitula voievod al „Basarabiei”¹⁵. În privilegiul lui Alexandru cel Bun din 6 octombrie 1408 e menționată vama pe

¹⁰ V. G. Tigenhausen, *Sbornik materialov otnoseașihsea k istorii Zolotoi ordii*, Moscova, 1941, p. 38.

¹¹ P. F. Parasca, *Vneșnepoliticeskie uslovia vozniknovenia Moldavskogo feodalnogo gosudarstva*, Chișinău, 1981.

¹² Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VI, 1973, p. 45.

¹³ P. F. Parasca, *op. cit.*, p. 103.

¹⁴ *Cronici turcești privind țărilor române*, vol. I, Extrase, București, 1966, p. 493.

¹⁵ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 74.

care o vor plăti negustorii din Liov „cine va duce postav la Basarabi”¹⁶, adică în Țara Românească.

Pe timpul lui Mircea cel Bătrân (1386-1418), dinastia munteană a Basarabilor uneori își răspândea autoritatea și la gurile Dunării unde se afla Chilia. Intrând pe timpul lui Alexandru cel Bun în componența Moldovei, Chilia devenise centrul unei circumscripții administrativ-teritoriale cunoscute ulterior sub numele de ținutul Chilia. Spre exemplu, în 1435 domnitorul Ilișă întâlnește fratele său Ștefan stăpânirea asupra „ținutului și orașului Chilia”¹⁷. În 1448, Petru al II-lea a cedat Chilia voievodului Transilvaniei Iancu de Hunedoara, rege neîncoronat al Ungariei, care ulterior a reîntors-o Țării Românești. Dintr-un document turcesc de mai târziu întocmit cu ajutorul localnicilor aflăm că „hotarul Chiliei când o ținea Ungaria începea de la Kara Bulak și mergea la lacul Kutlu-Boga, iar de acolo mergea la lacul Saftian, de acolo la Movila Mare, iar de acolo la Vadul Iezilor”¹⁸.

Din această descriere se poate trage concluzia că hotarele de sud și est ale circumscripției erau formate de frontiere naturale, lacul Sasâc și Dunărea, care nu sunt menționate în document. Principala atenție a celor care au participat la demarcarea teritorială a fost îndreptată la stabilirea hotarului din partea de vest și nord, indicând mai multe semne distinctive. Acest hotar începea la vadul numit ulterior Smil ori Ismail și urma prin câmpie, pe la Movila Mare neidentificată, lacurile Saftian-Catlabun spre Kara-Bulak care poate fi valul Traian de Jos și în lungul lui până la malul lacului Sasâc.

Tot în acest document e menționat sumar și hotarul circumscripției pe timpul stăpânirii muntene: „Iar când o stăpânea Țara Românească, despre aceasta ei (localnicii – *n.n.*) au spus: Hotarul Chiliei începea de la Fântâna lui Turpan, spre Kara-Bulak, iar de acolo se îndrepta spre Ezerina (sau) Vadul Ezilor, amintit mai sus”¹⁹. Din cele menționate în documentul vizat se poate conchide că în timpul stăpânirii muntenilor la gura Dunării circumscripția Chilia cu o mică excepție avea același hotar ca și în vremea cât ținea de ardeleni.

În 1465, Chilia fiind reîntoarsă Moldovei de Ștefan cel Mare, se reintegră treptat în sistemul politic și economic al țării. Însă în 1484, sultanul Baiazid al II-lea a rupt Moldovei Chilia și Cetatea Albă, fapt care a înrăutățit situația atât a acestor orașe, cât și a țării întregi. Chilia și Cetatea Albă împreună cu circumscripțiile lor au devenit primele pământuri ale țării supuse Porții care serveau de acum înainte ca niște capete de pod pentru expansiunea otomană asupra Moldovei și asupra altor state din estul Europei. În 1486 s-a încheiat pacea moldo-otomană urmată de stabilirea hotarelor acestor două circumscripții răpite de otomani²⁰. Din raportul cadului de Aidos, Mustafa, conducătorul părții otomane la procesul de

¹⁶ Suceava. *File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388-1918*, vol. I, București, 1989, p. 85.

¹⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1931, p. 182.

¹⁸ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455-1774), București, 1974, p. 10.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, în „*Revista de istorie*”, 1983, nr. 8, p. 815.

delimitare a circumscripțiilor vizate, aflăm că tratativele moldo-otomane în cauză au pornit de la hotarele vechi ale circumscripțiilor respective. Însă ultimul cuvânt și l-a spus puterea centrală a statului otoman, care i-a impus Moldovei frontiera de vest a Chilie pe malul lacului Ialpug, adică în detrimentul țării mai la vest de vechiul hotar al circumscripției, iar a Cetății Albe mai la nord de mica fortăreață Iurgheci (astăzi satul Palanca din raionul Ștefan Vodă)²¹.

Deși unii cercetători au enunțat ipoteza că Chilia și Cetatea au devenit chiar de la început centre de sangeacuri separate²², totuși în lucrări recente s-a dovedit că primele decenii după cucerirea acestor orașe în 1484 ele s-au aflat în supunerea sangeakbeului din Silistra²³.

După campania sultanului otoman Suleyman I asupra Moldovei a fost pus domn Ștefan Lăcustă și o bună parte a Moldovei de sud-est a fost ocupată de Poartă, care a creat două sangeacuri cu centrul la Cetatea Albă și Tighina. Aceasta a stârnit nemulțumirea populației țării. Peste doi ani boierii moldoveni, folosindu-se și de nemulțumirile păturilor largi ale populației țării, au ucis marioneta otomană și la tronul Moldovei a ajuns boierul Alexandru Cornea. În timpul acesta au avut loc tentative din partea populației țării, dar și din afara ei de a distruge noua cetate otomană Bender construită pe locul vechii fortărețe moldovenești Tighina. Îngrijorat de tulburările apărute la frontiera de nord a imperiului, Suleyman l-a numit la tronul Moldovei pe Petru Rareș care majorând haraciul a reușit să întoarcă o bună parte a teritoriului răpit de turci în 1538, inclusiv și o porțiune de pământ aflat între Tighina și Cetatea Albă²⁴. Astfel, cele două sangeacuri erau rupte unul de altul. Cel de Tighina (cu mici excepții în apropierea Chițcanilor) se afla între cursurile inferioare ale râurilor Bâc și Botna²⁵. Sangeacul cu centrul la Cetatea Albă începea de la lacul Ialpug și forma o fâșie îngustă pe litoralul Dunării și Mării Negre. În partea de nord (lângă Nistru), el ajungea până la satul Purcari²⁶.

Inițial românii au privit cu răceală numirile turanice acordate pământurilor și localităților răpite de otomani. Ei continuau să utilizeze toponimele vechi: Tighina, Cetatea Albă, etc. Pentru desemnarea sangeacului Cetății Albe ei au utilizat o denumire a Țării Românești, Basarabia, care inițial se referea numai la circumscripția Chilia²⁷, aflată mai înainte temporar sub autoritatea dinastiei Basarabilor. Conform *Horografiei Moldovei* de Reiherstorffer scrisă ca rezultat al

²¹ I. G. Chirtoagă, *Administrativno-teritorialnoe delenie iuga Dnestrovsko-Prutskogo mejduciea pod tureškim vladicestvom V. XVI-pervoi polovine XVII v...*, în „*Soșialno-ekonomiceskaia i politiceskaia istoria Moldavii perioda feodalizma*, Chișinău, 1988, p. 74.

²² M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Pescuitul în delta Dunării în vremea stăpânirii otomane*, în „*Peuce. Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeologie*”, II, 1971, p. 269; N. Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Chilia et Cetatea Albă par Baiezid II*, în „*Sudost-Forschungen*”, tom. XXIII, 1964, p. 79.

²³ V. Veliman, *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul sec. al XVI-lea*, în „*Revista arhivelor*” 1984, nr. 2, p. 211; M. Maxim, *op. cit.*, p. 814.

²⁴ V. Veliman, *op. cit.*, p. 211.

²⁵ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, p. 47-48.

²⁶ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, București, 1895, p. 35.

²⁷ Aici putem preciza că în sec. al XV-lea această parte de pământ era numită de moldoveni „ținutul Chilie” (vezi *Documenta Romaniae Historica*, A, *Moldova*, vol. II, p. 281).

călătoriilor sale din 1527, 1535 și publicată în 1541, numirea Basarabia desemnează un mic teritoriu la gura Dunării, unde își răspândise autoritatea sa Mircea cel Bătrân²⁸. Însă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea această denumire s-a extins și la gura Nistrului. Călătorul Botero relatează că o parte a Moldovei pe atunci se chema Basarabia „pe Marea Neagră, unde e Cetatea Albă”²⁹, iar cronicarul polon Sarnițki definea Basarabia „fără așezată pe malul Mării Negre, între guri”³⁰, adică între gurile Dunării și Nistrului.

Într-un șir de lucrări se afirmă că în 1538 Poarta a anexat Tighina împreună cu stepa Bugeacului, unde au fost aduși tătarii. După cum am menționat mai sus la acea dată șesul de la sudul interfluviului Nistru – Prut încă nu purta această denumire, iar chestiunea venirii tătarilor pe teritoriul Țării Moldovei este o problemă puțin studiată. Deși în ultimul timp s-au făcut încercări de a demonstra că și după campania lui Suleyman această câmpie rămânea în continuare în componența Moldovei³¹, totuși M. Marunevici fără să mai invoce argumente convingătoare declară categoric: „în 1484 Principatul Moldovei a pierdut Chilia și Akkerman ce a însemnat de fapt pierderea dreptului de a controla viața din Bugeac ocupat în 1538 definitiv de statul otoman”³².

Expansiunea tătară în Moldova s-a manifestat prin acapararea unor pământuri românești de către hanul din Crimeea și pătrunderea tătarilor la vest de Nistru pentru o perioadă mai îndelungată.

Pentru participarea sa la compania lui Baiazid al II-lea din 1484 la cucerirea Chilie și Cetății Albe, potrivit relatărilor cronicilor tătare, hanul din Crimeea, Mengli Ghirai, a primit „venitul de la unele locuri de pe malul Nistrului care aparțineau voievodului Moldovei”³³. Din această relatare se poate conchide că în „locurile” primite erau contribuabili datori să achite unele impozite în favoarea hanului din Crimeea. Unele informații mai explicate vin să confirme afirmațiile cronicilor tătare despre faptul că până la căderea Cetății Albe în jurul ei „era o populație rurală românească. Potrivit relatărilor italianului Malipiero rusticii aflați în cetate au fost împărțiți între ienicerii turci și tătarii din Crimeea, care s-au căpătuit cu 1 000 și respectiv 2 000 de oameni”³⁴. Deși o bună parte din cei luați ca „robi” (expresia lui Malipiero) de turci și tătari au fost vânduți în diferite colțuri ale Imperiului otoman, o parte a populației rurale a rămas în continuare pe loc pentru a plăti hanului renta anuală.

²⁸ Călători străini despre țările române, vol. I, București, 1968, p. 198.

²⁹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 75.

³⁰ Călători străini despre țările române.

³¹ I. Chirtoagă, *Iug Dnestrovsko-Prutskogo mejdureciia pod osmanskim vladaniem (1484-1595)*, Chișinău, 1992, p. 15-18; V. Veliman, *op. cit.*, p. 203-212.

³² M. Marunevici, *op. cit.*, p. 18.

³³ V. D. Smirnov, *Krâmskoe hanstvo pod verhovenstvom Ottmanskoj Porti do naceala XVIII v.*, Sankt-Petersburg, 1887, p. 346; A. Negri, *Iz vlecenieia iz turejkoj rukopisi obščestva soderjaščei istoriiu krâmskihhanov*, în „Zapiski Odesskogo obščestva istorii i drevnostei”, tom. II, Odessa, 1844, p. 385.

³⁴ N. Iorga, *Studii istorice ...*, p. 161.

Tot în 1484 lângă Chilia și Cetatea Albă, Poarta a lăsat o parte din tătarii care participaseră la cucerirea cetăților moldovene. Aceștia erau o parte din tătarii de pe Volga în frunte cu Murtaza, fratele hanului Hoardei de Aur, care recent căzuse în mâinile hanului din Crimeea³⁵. Potrivit relatărilor cronicarului turc Orudj bin Abil la campania din 1484 a participat beiful tătar „cărui i se spunea Murtazahan. Acesta venind cu mulți tătari a stat timp de mai mulți ani între Akkerman și Chilia. Apoi plecând de acolo s-a întors iarăși în vilaietul său”³⁶. Acest detașament de tătari s-a aflat în apropierea Cetății Albe doar pe timpul războiului Imperiului otoman cu Moldova. Alt cronicar turc, Menukib, precizează că Baiazid al II-lea „lăsa acolo oastea tătarească împreună cu hanul lor numit Murtaza pentru ca aceștia ca unii ce hălăduiră între aceste două cetăți să le păzească și să împiedice apropierea ghiaurilor. Acești tătari în răstimp de 3 sau 4 ani cât au petrecut aici, în această țeară, au jefuit-o și au pustiit-o în așa măsură, încât a devenit aproape de nelocuit”³⁷. După încheierea păcii cu Moldova (1486) Baiazid a aprobat cererea tătarilor de a se întoarce în țara lor deoarece ruinând populația locală ei reduceau veniturile sultanului. „În cele din urmă când nu mai găsiră nimic de prădat cerură sultanului Baiazid învoire pentru a se întoarce în țara lor. O obținură și plecară după ce pustiiră cu desăvârșire această țară”³⁸. Amintire a acestui grup de tătari la vest de Cetatea Albă a rămas un nume de loc, Murtaza, care poate fi citit pe harta lui Bawr³⁹. După plecarea lui Murtaza un timp la Chilia și Cetatea Albă nu se mai întâlnesc grupuri autonome de tătari, ci numai câteva familii aflate în supușenia Porții. Într-un registru otoman de la 1529 în circumscripția Akkerman sunt menționate 16 familii tătare supuse autorităților otomane⁴⁰.

În legătură cu campania lui Suleyman I în Moldova (1538) pe un timp scurt numărul tătarilor de la Chilia și Cetatea Albă crescuse brusc și ei erau capabili să atace țările vecine, cauzând prejudicii politicii externe a Imperiului otoman. Din 1538, în pofida relațiilor cordiale dintre turci și polonezi care au fost aliați contra lui Petru Rareș, apăruseră conflicte la frontiera polono-otomană, la care participaseră și turcii de la Tighina⁴¹. În 1539, sultanul Suleyman I poruncea sangeakbeifului de Cetatea Albă să nu permită tătarilor care locuiesc „lângă Akkerman și Chilia să treacă cu turmele de oi în Polonia”⁴², adică în stânga Nistrului. Peste un an tătarii din Akkerman iarăși au încălcat frontiera poloneză făcând sclavi un număr mare de creștini⁴³. Însă atacurile războinice ale tătarilor

³⁵ *Precis de l'histoire de Khan de Crimée, depuis l'an 880 jusqu'a l'an 1198 de l'Hégire*, în „Nouveau journal asiatique”, tom. XII, Paris, 1933, p. 354.

³⁶ *Cronici turcești privind țările române*, vol. I, p. 63.

³⁷ *Ibidem*, p. 137.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Carte de la Moldavie pour servir a l'histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs, levée par l'État Major, sous la direction de T. G. Barvor*.

⁴⁰ M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire Ottoman et les Pays Roumains. 1544-1545*, Paris, 1987, p. 317.

⁴¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, București, 1903, p. 391.

⁴² *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 7.

⁴³ *Ibidem*, p. 11.

așezați recent în apropierea Cetății Albe asupra vecinilor, în primul rând asupra polonezilor aveau efectul bumerangului, ele produceau năvăliri ale celor obijduiți asupra populației supusă otomanilor. Aceasta reiese din scrisoarea scrisă între anii 1546-1552 a doi tătari locuitori de la Cetatea Albă, Ali și Bosna Nasih. „Acești tătari (localnici – *n.n.*) ca și ceilalți musulmani, mai curând l-ar ajuta pe Pretwicz (starostele polonez de Bar – *n.n.*) decât să facă parte tătarilor (noii veniți – *n.n.*) deoarece acești ghiauri provoacă discordie între sultan și regele polon. Notabilii turci din Akkerman vor să-i alunge de acolo pe tătarii care au mai rămas pentru că numai în felul acesta va domni pacea și liniștea între padișah și rege [...]”⁴⁴. La 1553, un detașament mic de vreo 200 de tătari de la Chilia a atacat Transilvania⁴⁵. Probabil, în urma demersurilor diplomatice ale țărilor vecine, Poarta a expulzat pe tătarii veniți la 1538 la sudul interfluviului Nistru-Prut în Crimeea. La gura Dunării în continuare se aflau unele familii de tătari incluse în formațiunile semimilitare otomane. Pe la mijlocul secolului al XVI-lea vreo 10-15 tătari sunt menționați printre acângii (ostașii cavaleriei ușoare neregulate otomane) de la Cetatea Albă⁴⁶, care puteau opera numai în cadrul unităților otomane. Astfel, în timpul războiului de eliberare a moldovenilor din 1574 armata lui Ion Vodă cel Viteaz s-a ciocnit de câteva ori numai cu grupuri formate din turci și tătari în partea de sud-est a Moldovei⁴⁷. În 1595, sangeacbeiu de Tighina era în fruntea unui grup de turci și tătari de la Tighina și Cetatea Albă. Mai mult, tătarii erau considerați beșlii⁴⁸, adică membri ai unei formațiuni militare otomane. Astfel, în secolul al XVI-lea prezența tătarilor la Chilia și Cetatea Albă era neînsemnată și activitatea lor cu mici excepții nu ieșea din cadrul unităților otomane din această regiune.

La finele deceniului al șaselea al secolului al XVI-lea la sudul interfluviului Nistru – Prut încearcă să pătrundă altă seminție turanică: nogaii. Din cauza secetei, care bântuia în regiunea Volgăi, nogaii de acolo supuși Rusiei, înfrângând rezistența cazacilor de pe Don, au trecut în Crimeea⁴⁹. Dar seceta bântuia și în această țară. Atunci noii sosiți împreună cu unii turanici de pe loc s-au deplasat la sudul interfluviului Nistru – Prut, cauzând mari pagube materiale populației românești locale. Pentru a nu ațâța în continuare spiritele Suleyman I prin firmanul său din 3 aprilie 1560 poruncește domnului Moldovei Alexandru Lăpușneanu să întreprindă măsurile de rigoare. Sultanul dă întâi o explicație domnului Moldovei: „Foametea care bântuie la tătarii nogai i-a silit să-și părăsească locurile și să meargă în Crimeea că negăsind hrană au ajuns la cetățile Chilia, Akkerman și Bender și chiar la granița Moldovei unde pricinuiesc pagube”. Apoi Suleyman „poruncește ca

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 197.

⁴⁶ I. G. Chirtoagă, *Tri novâh osmanskih dokumente poistorii Moldavii*, în „Buletinul Academiei de Științe a R.S.S.M., seria științe sociale”, 1989, nr. 3, p. 58-60.

⁴⁷ Gh. I. Năstase, *Istoria moldovenească din „Kronika Polska” a lui Bielski* în „Cercetări istorice”, Iași, 1925, p. 148-149.

⁴⁸ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, suplimentul II, vol. I, București, 1893, p. 352.

⁴⁹ E. Kușeva, *Narodî severnogo Kavkaza i ih sveazi s Rossiei. Vtoraja polovina XVI – 30 goda XVIII v.*, Moscova, 1963, p. 278.

ceata tătarească să fie concentrată într-un singur loc”⁵⁰, cu certitudine, pentru a fi expulzați ulterior din teritoriul românesc.

Însă pericolul tătar continua să persiste deoarece din 1563 în Crimeea se aflau din nou o mulțime de nogai veniți de pe Volga⁵¹. O nouă expansiune nogaică în Moldova a avut loc în 1568. În acest an, după cum afirmă D. Cantemir, utilizând o informație necunoscută de noi, nogaii de pe Volga din cauza eforturilor turcilor de a uni Donul cu Volga au părăsit locurile lor de trai și s-au așezat la sudul interfluviului Nistru – Prut⁵². Însă din alte surse aflăm că nici atunci nogaii n-au reușit să se întărească în acest spațiu al Moldovei de sud-est. În 1568, potrivit relatărilor unui anonim ungar, când situația noului domn al Moldovei Bogdan Lăpușneanu era încă slabă tătarii care veniseră în ajutorul lui au încercat să ocupe „o câmpie foarte bogată” a țării. În acest scop ei detașaseră 7 000 de oameni care au jefuit 34 localități moldovene. Însă o oaste din locuitorii a cinci ținuturi (Iași, Lăpușna, Orhei, Soroca și Tigheci) i-a pedepsit după merit pe oaspeții nepoștiți, alungându-i „în ținuturile lor”⁵³. După cum se vede, câmpia din partea de sud-est a Moldovei, pe care încercaseră s-o ocupe tătarii, nu se numea încă Bugeac.

În 1574, nogaii, care veniseră cu un deceniu mai înainte de pe Volga și duceau o viață nomadă între gurile râurilor Nipru și Don, certându-se cu tătarii din Crimeea, s-au mutat la est de râul Don⁵⁴. Astfel pentru un timp, pericolul din partea nogailor a scăzut.

În 1595, hanul din Crimeea, Gazi Ghirai, împreună cu otomanii de la Tighina, a încercat să schimbe structura politică a Moldovei din ordinul sultanului, numindu-l la tronul țării pe Ahmed, beiful Tighinei. Hatmanul polon Ian Zamoiski, care ceva mai înainte îl instalase la Iași pe Ieremia Movilă, a venit în ajutorul protejatului său, zădărniciind planul otomanilor care ar fi avut consecințe grave pentru destinul Moldovei și securitatea Poloniei. Însă oastea moldo-polonă n-a reușit să-i alunge pe tătari din Moldova și pacea s-a încheiat cu noi rapțiuni din trupul Moldovei. După cum relatează M. Costin „de atunci cele 7 sate hănești de țară ce să dzicu hănești le-au dat Ieremia-vodă hanului”⁵⁵.

Astfel, hanul din Crimeea a căpătat un grup de localități românești care timp de mai multe decenii după căderea Cetății Albe conduse de pârcălabul din Cioburciu⁵⁶ constituiau un obstacol în cale expansiunii turco-tătare. În curând în teritoriul acaparat, hanul și-a adus un grup de tătari. În scrisoarea nunțului papal către Scaunul apostolic din 1595 e menționat că „tătarii au venit (în Moldova – n.n.) cu soții și copii”⁵⁷. Peste o jumătate de secol, aceste familii tătare de la

⁵⁰ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 26-27.

⁵¹ A. A. Novoselski, *Borba Moskovskogo gosudarstva s tatarami v XVIII v.*, Moscova, 1948, p. 28.

⁵² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 30.

⁵³ *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, 1970, p. 392.

⁵⁴ A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 28.

⁵⁵ *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 138.

⁵⁶ În 1535, Petru Rareș întărea stăpânirea pârcălabului de Cioburciu Tomșa „Chișinăului Marc” (vezi *Lapiski Odeskogo obșestva istorii i drevnostei*, tom. II, Odessa, 1848, p. 71).

⁵⁷ N. Iorga, *Știri nouă despre istoria românilor*, în „Revista istorică”, 1927, nr. 3, p. 18.

Cioburciu și din alte localități din apropiere, care conlocuiau cu populația românească locală, au fost întâlnite de către faimosul călător turc Evlia Celebi⁵⁸.

Alarmat de sporirea în apropierea Nistrului a numărului tătarilor care puteau să atace țara sa, în 1597 regele polon Sigismund al III-lea a cerut sultanului să-i îndeparteze din stepa Cetății Albe pe nomazii veniți de curând⁵⁹. Dar în același an sultanul Mehmed al II-lea a respins cererea fără nici un echivoc: „În ceea ce privește îndepartarea tătarilor care veneau cu vitele lor la păscut în părțile Akker-manului Poarta nu va lua nici o măsură”⁶⁰ pentru a-i expulza din această parte de loc. Ceva mai târziu, Poarta a promis să-i potolească, dar nu să-i îndeparteze pe tătarii din ceata iurtatan (adică, iurt han = moșia hanului) care se află la Cioburciu⁶¹. Mai mult, tătarii tind să-și lărgască și mai mult aria de pășunat în detrimentul Moldovei.

În timpul războiului unor țări europene unite în „Ligă sfântă” contra Imperiului otoman (1593-1606), tătarii din Crimeea nu o dată se concentrau la sudul interfluviului Nistru – Prut pentru a întreprinde campanii pustiitoare în Moldova, Țara Românească și Transilvania. Uneori ei iernau în Moldova. Un protest împotriva intrării tătarilor în Moldova a fost exprimat în 1596 de către Ieremia Movilă⁶².

În armata hanului, alături de tătari, sporea numărul nogailor⁶³. Conform scrisorii cancelarului polon Ian Zamoiski, din 11 iulie 1598, adresată hatmanului lituanian Kristof Radzvil tătarii și nogaii trecuseră Nistrul și Dunărea pentru a se uni cu armata otomană⁶⁴. La începutul anului 1606 nogaii, suferind din cauza secetei care bântuia în Crimeea⁶⁵, au trecut în câmpia de la Cetatea Albă⁶⁶.

Inițial majoritatea mârzacilor care împreună cu supușii lor tindeau să se așeze în câmpia Cetății Albe erau din neamul Mansur, condus pe atunci de către Cantemir mârza⁶⁷. Atacurile lor în Polonia au fost înregistrate chiar în același an 1606⁶⁸. Peste un an, conform relatărilor lui M. Costin, această ceată a lui Cantemir mârza l-a instalat la tronul Moldovei pe Ștefan Tomșa⁶⁹. Această ultimă informație constituie un indiciu că Poarta avea intenția încă de pe atunci să folosească ceata lui Cantemir mârza în scopurile sale politice fără a apela la serviciile hanului,

⁵⁸ Evlia Celebi, *Kniga putesestviei*, vol. I, Moscova, 1961, p. 42.

⁵⁹ I. Corfus, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul în 1597*, în „Revista de istorie”, 1975, nr. 4, p. 533.

⁶⁰ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 61.

⁶¹ *Ibidem*, p. 71.

⁶² N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 213.

⁶³ Sub autoritatea hanului din Crimeea și mai înainte treceau grupuri separate de nogai. La începutul sec. al XVI-lea au venit în Crimeea neamul Mansur, iar peste câteva decenii sub autoritatea hanului, dar cu traiul în Caucazul de Nord, au trecut nogaii din neamul Cazî. (Vezi: A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 16, 21).

⁶⁴ E. Hurmuzaki, *Documente*, suplimentul II, vol. I, p. 408.

⁶⁵ A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 101.

⁶⁶ A. Bielowski, *Pisma stanislava Zolkiewskiego*, Lwow, 1861, s. 389.

⁶⁷ V. D. Smirnov, *op. cit.*, p. 323.

⁶⁸ A. Bielowski, *op. cit.*, p. 389.

⁶⁹ *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 147.

pretinsului suveran al nogailor. Autoritatea lui Cantemir în fața Porții a crescut și mai mult în timpul campaniei ei de la Hotin din 1621. Dacă pentru nereușita otomanilor în această campanie contra polonezilor hanul a fost destituit, apoi supusul acestuia, Cantemir mârza a devenit bei al pašalâcului de Silistra⁷⁰ recent creat.

Pentru desemnarea acestei cete de nogai a apărut și un nou nume: tătarii bugeceni. Într-o scrisoare a boierilor munteni din gruparea lui Radu Șerban către ardeleanul Moise Sekeli din 11 iunie 1603 sunt menționați „tartarii Bucyakienses”, care ar trebui să lase în pace Țara Românească⁷¹. Însă acest termen nu devenise încă curent. Însemnările lui S. Zolkievski din 1606 și 1620 conțin informații despre tătarii din Crimeea, Dobrogea, Chilia, Tighina, nogai și biologrodeni⁷².

Din sangeacul Cetății Albe nogaii treceau treptat pe teritoriul din vecinătate care încă se afla sub jurisdicția domnului Moldovei. Într-un raport francez din capitala otomană din 5 mai 1618 se menționa: „În Moldova locuiesc acuma câțiva tătarii [...]. De la gura lui (Nistrului – *n.n.*) cale de două zile în sus s-au stabilit de curând 1 500 de tătarii în locuri pustii pe care ei le vor stăpâni de acuma”⁷³. Acest loc de pe teritoriul Moldovei numit de turanici Bugeac (Colț), care se afla la două zile de mers de la Cetatea Albă circa 80-90 km, e menționat în tratatul turco-polon din 1630. Conform prevederilor acestui tratat, Poarta se obliga să-i țină în frâu pe tătarii din Crimeea, Chilia, Akkerman, Bugeac și „ceata Iurtatan ce se află în Cioburciu”⁷⁴. Cu alte cuvinte la 1630 „iurthanii” (supușii hanului) locuiau pe fâșia satelor hănești din jurul Cioburciului și în câmpia vecină care încă se mai găsea sub jurisdicția Moldovei. Acest Bugeac (Colț de țară) constituia un triunghi aproape drept cu laturile mici pe hotarele circumscripțiilor Cioburciu (la est) și a Cetății Albe (la sud). La nord-vest latura mare a triunghiului după cum se vede pe unele hărți ale timpului nu depășea cu mult drumul care ducea de la Tighina spre trecerea de la Isaccea. În acest colț de țară se aflau nogaii cu prioritate.

Potrivit relatărilor inginerului militar de origine franceză Boplan contemporan al evenimentelor, acești tătarii din Bugeac „sunt independenți, ei nu se supun nici hanului, nici sultanului”⁷⁵. Conduși de Cantemir mârza, după expresia marelui istoric român N. Iorga, jefuiau pe vecinii lor „când vroiau și pe cine vroiau”⁷⁶. Aceste acțiuni nu se încadrau totdeauna în politica internă și externă a Imperiului otoman. Deși după bătălia de la Hotin (1621) a fost încheiată pacea turco-polonă, care prevedea și oprirea tătarilor de a ataca Republica nobiliară, totuși beiul de Silistra Cantemir, după expresia lui Miron Costin, „toți anii lovia Țara Leșească”⁷⁷. La aceasta se mai adăugau năvălirile nogailor în țărilor române.

⁷⁰ A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 101.

⁷¹ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 221.

⁷² *Ibidem*, p. 220.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 71.

⁷⁵ V. G. Leaskoronski, *Ghiliom Levasser – de – Boplan i ego istorico-gheoghraficeskie trud i otnositelno lujnoi Rossi*, Kiev, 1901, p. 24.

⁷⁶ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 225.

⁷⁷ *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 170.

Moldovenii și polonezii erau siliți să întoarcă sclavii și bunurile jefuite⁷⁸. Acțiunile războinice ale nogailor complicau relațiile Porții cu vasalul ei și cu Polonia. În scopul aplanării situației Cantemir a fost destituit în 1623 din postul de beilerbei și împreună cu nogaii lui îndepărtat pe un teritoriu mai aproape de hanul din Crimeea, care nu privea favorabil încercările supușilor lui să se despartă de hoarda tătară⁷⁹.

Hanului din Crimeea îi venea greu să țină în frâu pe nogai, deoarece majoritatea lor se aflau în afara peninsulei controlate efectiv de autoritățile din Baccesarai. După cum relatează în 1525 călătorul francez Jan de Luc: „tătarii nogai trăiesc în afara peninsulei Crimeea [...]. Ei duc o viață nomadă între Don și Nipru”⁸⁰. Folosindu-se de această situație, în 1624 Cantemir împreună cu o parte de nogai a năvălit în Țara Românească, dar a fost întors imediat de către han în Crimeea⁸¹.

În curând a apărut un moment favorabil pentru a ieși de sub tutela hanului. În 1627, când se contura începutul unei lupte dintre tătarii din Crimeea cu otomanii, o parte a nogailor în frunte cu Cantemir mărza au trecut la sudul interfluviului Nistru – Prut. Ei au fost utilizați de către Poartă pentru a-i potoli pe tătarii din Crimeea. Cantemir a fost numit din nou pașa de Silistra, iar nogaii au rămas provizoriu la sudul interfluviului Nistru – Prut⁸². Însă în 1631 Cantemir împreună cu ceata lui de nogai („iurthanii din Bugeac și Cioburciu”) sunt reînțorși de către Poartă la locul lor de trai dintre Nipru și Don, deoarece ei încălcaseră tratatul turco-polon încheiat în anul premergător⁸³.

Pe parcursul acestor peregrinări de pe malul de est al Niprului la vest de Nistru și viceversa ceata lui Cantemir din neamul Mansur se completa cu nogai din neamul lui Orac, care încă în 1613 trecuse de pe Volga în Crimeea. Căpetenia acestui neam, cunoscut în documentele rusești cu numele Piotr Urusov, a devenit ruda lui Cantemir⁸⁴. În 1634, nogaii „care erau cu Orac murza și cu doi fii de-ai lui Cantemir s-au întors în Bugeac”⁸⁵.

Lupta dintre tătari și nogai a slăbit sistemul de apărare din jurul cetății otomane Azak (Azov). Ușurința cu care în 1637 cazacii de pe Don au cucerit Cetatea Azov a trezit îngrijorare atât la Constantinopol, cât și la Baccesarai. Autoritățile turco-tătare au întreprins un șir de măsuri menite să întărească securitatea statului otoman la frontiera sa de nord. Vechii rivali, beiful Cantemir și hanul Inaet Ghirai, au fost executați, iar noul han Bahadur Ghirai (1637-1641) i-a transferat pe nogai în Crimeea⁸⁶. Un destin similar l-au avut mai multe rude și

⁷⁸ A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 118.

⁷⁹ *Opisanie nogaiskih tatar Janom de-Luc (1625) monaha dominicanskogo*, în „Zapiski Odesskogo obščestva istorii i drevnostei”, tom, II, Odessa, 1879, p. 185-186.

⁸⁰ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 223.

⁸¹ A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 186.

⁸² *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 73.

⁸³ A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 241.

⁸⁴ N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, Vălenii de Munte, 1931, p. 56.

⁸⁵ V. D. Smirnov, *op. cit.*, p. 519-521.

⁸⁶ A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 283.

discipoli de-ai lui Cantemir. Peste doi ani (1639) a fost executat și Orac⁸⁷. El a lăsat un neam destul de unit cu numele de Orac oğlu, adică urmași lui Orac.

Spre finele perioadei de cârmuire a hanului Bahadur Ghirai puterea lui asupra nogailor a slăbit. Potrivit relatărilor misionarului catalic Bacsici, după moartea lui Cantemir, pământurile din Bugeac au rămas nelocuite. Acum (în 1641 – *n.n.*) tătarii au început să revină [...] ⁸⁸. Trecerea nogailor la sudul interfluviului Nistru – Prut a fost cauzată de seceta urmată de foametea care a bântuit în Crimeea mai mulți ani la rând⁸⁹. În 1644, la sudul interfluviului Nistru – Prut se aflau „turcii, tătarii și curthanii” (corect: iurthanii), adică în afară de unitățile otomane completate cu ostași turci și un număr neînsemnat de tătari în regiunea vizată se aflau supușii hanului. Însă de data aceasta majoritatea supușilor hanului de la sudul interfluviului Nistru – Prut nu mai era formată de nogaii neamului Mansur, vechi locuitori ai Crimeei. În perioadele când grupuri de nogai se aflau în această regiune, spre exemplu în 1654, neamul Mansur era în Crimeea⁹⁰. Iar în timpul luptelor dintre tătarii din Crimeea și nogaii de la sudul interfluviului Nistru – Prut neamul Mansur se afla în lagărul hanului⁹¹. În această perioadă grosul nomazilor care se aflau mai la sud de Căușani o formă Orac oğlu, care încă din anii 20 ai secolului al XVI-lea încerca să treacă la sudul interfluviului Nistru – Prut.

Alături de Orac oğlu de pe Volga în supușenia hanului din Crimeea și a Porții au trecut nogaii neamului Orumbet. Din raportul agentului rus în Crimeea, Iacub aga, care a trăit un secol și ceva, reiese că „aceste hoarde (din Bugeac – *n.n.*) își trag obârșia de la râul Edil (Volga – *n.n.*) [...] de unde au ieșit doi frați. Primul dintre ei se numea Arac olu, iar al doilea Or Mambet⁹² olu [...] și au trecut sub protecția Porții otomane împreună cu câteva mii de tătari, care se aflau cu ei”⁹³. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea din stânga Nistrului, neamul Orumbet oğlu încearcă să treacă la sudul interfluviului Nistru – Prut. Sub presiunea călmucilor, care de curând apăruseră în Caucazul de nord, nogaii conduși de neamul mărzac Orumbet oğlu „au forțat Nistru și s-au instalat în apropierea Akkermanului (aici nogaii au fost pașnici – *n.n.*) doar câteva luni, iar după aceasta ei au furat mai multe mii de cai de la supușii moldoveni și ai Akkermanului”⁹⁴. Cei care suferiseră de pe urma nogailor Orumbet s-au plâns

⁸⁷ *Călători străini despre țările române*, V, 1973, p. 224.

⁸⁸ Sosind în 1644 la Moscova, mitropolitul Proilaviei Miletie a comunicat că în Crimeea este al patrulea an de când bântuie seceta și foamea (vezi I. Frațiman, *Studiu contributiv la istoricul mitropoliei Proilaviei (Brăilei)*, Chișinău, 1923, p. 291).

⁸⁹ *Ibidem*, p. 275.

⁹⁰ V. D. Smirnov, *op. cit.*, p. 562.

⁹¹ Elvia Celebi, *op. cit.*, p. 182.

⁹² În literatura istorică, numele celui de-al doilea neam de nogai, care a trecut în Bugeac, se întâlnește sub forme de Or-Mehmed, Or-Muhamed, Or-Mambet etc. În literatura română mai răspândită este forma Orumbet oğlu (vezi D. Cantemir, *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman*, partea I, București, 1876, p. 186; A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 225; V. D. Smirnov, *op. cit.*, p. 533).

⁹³ Arhiv Vneșnei Politiki Rossii. F. Edisanskie dela, p. 112/I, an. 1761, d. 1, f. 1-1 verso.

⁹⁴ Elvia Celebi, *op. cit.*, p. 193.

administrației turco-tătare și în același an hanul Muhamed Ghirai i-a întors în spațiul din stânga Niprului⁹⁵.

În 1666, neamul Orumbet oğlu au apărut iarăși în sudul interfluviului Nistru – Prut. Poarta a făcut o tentativă de a aplană conflictul prin stabilirea unei noi frontiere de data aceasta dintre nogai și teritoriul rămas sub jurisdicția domnului Moldovei. Ei au trecut în supușenia directă a Porții. În actul oficial (hoget) din 10 septembrie 1666 e menționat: „în fața lui El-Hadj Halil aga, care este unul din capugii Porții, [...]” „fiii lui Or-Mehmed (aparținând) seminției nogailor, care mai înainte de aceasta a acceptat supunerea, iar prin ilustrul ordin (al Porții – *n.n.*) a fost așezată pe pământurile pustii ale miriei, aflate în părțile Cetății Albe și Chiliei și Ismailului și Tighinei”⁹⁶. Însă diferendele continuau deoarece nogaii din neamul Orumbet oğlu continuau să înainteze pe teritoriul Moldovei. În 1668, beilerbeul de Silistra din ordinul sultanului a scos din Moldova o hoardă de 2 000 de nogai care se afla în afara hotarului Bugeacului, iar peste doi ani oștile Moldovei și Țării Românești i-au alungat pe „tătarii crâmleni Orumbet”, care din Bugeac trecuseră pe teritoriul moldovenesc. Preluați de către han acești nogai au fost duși în Crimeea⁹⁷.

Din aceste informații reiese că circa două mii de nogai din neamul Orumbet oğlu, care uneori se aflau în Bugeac, jefuiau populația românească locală și își extindeau aria de pășunat pe pământurile Țării Moldovei. De data aceasta, nogaii se deplasau din zona cursului inferior al râului Cogâlnic spre apus. Dacă la 1657 Evlia Celebi nu menționează turanici mai la nord de circumscripția Ismail, apoi în anii ‘60 ei sunt atestați aici de mai multe surse istorice. În 1664, localități supuse hanului din Crimeea sunt atestate la distanță de 4 ore de mers (20-24 km) de la satul Grecești⁹⁸ (probabil, Greceni). Podul peste care în 1670 urmau să treacă forțele moldo-muntene pentru gonirea nogailor din Moldova a fost construit pe cursul inferior al Prutului. Cu alte cuvinte, nogaii din neamul Orumbet oğlu încercau să ocupe un teritoriu moldav de la frontiera de nord a circumscripțiilor Chilia și Ismail, însă la insistența boierilor moldoveni, susținuți de han și cu consimțământul Porții, oaspeții nepofțiți erau reîntorși în câmpiile turanice.

Unele schimbări în atitudinea Porții față de doleanțele nogailor din neamul Orumbet de a se așeza pe teritoriul Moldovei au survenit în timpul războiului turco-polon (1672-1676). După luarea Cameniței de către turci în 1672 de partea lor au trecut lipcanii, adică tătarii lituanieni, care timp de trei secole au fost în supușenia polono-lituaniană. După încheierea păcii în același an dintre turci și polonezi, lipcanii au revenit în supușenia poloneză, iar hanul potrivit relatărilor cronicarului turc Fîndîclîlî a primit învoirea sultanului de reîntoarcere a supușilor săi nogai în Crimeea⁹⁹.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 194.

⁹⁶ T. Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, p. 323.

⁹⁷ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 231, P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 77.

⁹⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 79.

⁹⁹ *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. II, București, 1974, p. 340.

Însă pacea turco-polonă n-a fost de lungă durată. În anul următor (1673), luptele dintre cele două state au reînceput și în apropierea Hotinului armata otomană a suferit o grea înfrângere. La acest succes remarcabil al forțelor antiotomane și-au adus contribuția și oștile moldo-muntene care, în toiul luptelor, după cum scria Ion Neculce, au trecut de partea creștinilor¹⁰⁰ în speranța că astfel se vor elibera de dominația Porții. În aceste condiții atitudinea Porții față de doleanțele nogailor din neamul Orumbet oğlu de a se așeza pe solul moldav s-a schimbat brusc. După ruperea păcii lipcanii au trecut de partea otomanilor și au venit „în Basarabia, unde hanul împreună cu beilerbeii de Silistra Halil-pașa le-a dat un teritoriu pentru trai”¹⁰¹.

După înfrângerea otomanilor lângă Hotin, Poarta aduna noi forțe pentru continuarea războiului, iar nogaii erau singurii care se aflau mai aproape de teatrul de lupte, unde apăreau ocazii de a jefui. Din toamna anului 1673, ei împreună cu țătarii din Crimeea au participat la alungarea polonezilor din Moldova, au iernat în ținuturile Lăpușna, Orhei și Soroca, jefuind cumplit pe țăranii moldoveni¹⁰². După aceasta, pretențiile nogailor față de teritoriul Moldovei au căpătat un nou sens în ochii otomanilor. În scopul pedepsirii boierilor moldoveni, pe teritoriul țării au fost lăsați nogaii. Hotarul stabilit sub supravegherea hanului și a beilerbeului de Silistra Halil pașa, numele căruia îl va purta, a devenit o realitate¹⁰³. La 31 decembrie 1673, fostul domnitor al Moldovei Ștefan Petriceicu scria împăratului austriac că turcii au luat de la țătarii Bugeacul, iar în loc le-a dat ținuturi ale Moldovei¹⁰⁴. Deși în această scrisoare efectele activității turco-țătare în Moldova sunt exagerate, ea sugerează ideea că la acea dată „hotarul lui Halil pașa” era de-acum stabilit. În așa-numitul „iurt al lui Halil pașa” au nimerit o parte din ținutul Lăpușna (la sud de Valul lui Traian de Sus, la est de Ialpuș) și alte pământuri ale țării. Către această dată s-a format Bugeacul ca un teritoriu despărțit de Moldova.

Odată cu pătrunderea nogailor în Bugeac se desfășura procesul de întărire a pozițiilor otomane pe litoralul Dunării de Jos. Aici la interferența secolelor XVI-XVII, din cauza atacurilor zaporojene asupra punctelor strategice otomane, Poarta a construit fortificații suplimentare. Autoritățile otomane tindeau să întărească pozițiile lor la trecerile importante peste Dunăre, care înlesneau comunicarea Istanbulului cu Moldova, Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Oceacovul și Crimeea. Una din ele a fost construită la Iezerina, menționată de Mustafa. Din ordinul sultanului la aceste lucrări de amploare au participat țăranii din Moldova și Țara Românească¹⁰⁵. Către finele anului 1590, când murise Mehmed aga sub ochiul căruia, potrivit mărturiilor cronicarului turc Selîniki, se construise orașul și

¹⁰⁰ *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 289-290.

¹⁰¹ J. de Hammer, *Histoire de L'Empire Ottoman*, vol. II (1656-1676), Paris, 1838, p. 389.

¹⁰² *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 294.

¹⁰³ P. G. Dmitriev, *Narodonaselenie Moldavii*, Chișinău, 1973, p. 338.

¹⁰⁴ T. Holban, *Două știri despre luptele de la Hotin din 1672*, în „Revista istorică”, Vălenii de Munte, 1938, p. 147.

¹⁰⁵ M. Guboglu, *Cercetările în arhivele de peste hotare. Turcia*, în „Revista arhivelor”, 1976, nr. 4, p. 444.

Cetatea Ismail for ăreață era acum gata¹⁰⁶. Despărțite de Chilia, localitățile din jurul Ismailului formau o circumscripție distinctă. Evlia Celebi a trecut prin 6 localități ale acestei circumscripții dintre care Tobac se afla la hotar cu Moldova¹⁰⁷.

După campania din 1621 contra polonezilor, sultanul Osman al II-lea a despărțit de Moldova Renii (numiți de otomani Tomarova) împreună cu alte localități românești din jur¹⁰⁸. Hotarul de nord al acestei circumscripții, potrivit relatărilor cronicarului turc Fîndîclîlî, trecea pe lângă satul Isac numit și Hendek-ili¹⁰⁹ (astăzi satul Vadul lui Isac), adică el fusese stabilit pe Valul lui Traian de Jos, de aici și unul din numele satului: Hendek-șanț). Un timp această circumscripție era supusă orașului Isaccea din sudul Dunării. Aceasta reiese din afirmațiile călătorului franciscan Bacsici că la 1621 Osman al II-lea a supus Isacței câteva localități din stînga Dunării¹¹⁰, iar în 1657, Evlia Celebi menționa Tomarova și alte sate românești din jur printre localitățile subordonate Isacței¹¹¹. Însă parohiile ortodoxe ale Reniului și satelor din jurul lui erau legate cu restul parohiilor moldovenești supuse otomanilor. În curând a apărut și ordinul patriarhului din Constantinopol Dionisie (1664) de alipire a enoriașilor circumscripției mitropolitului Proilaviei și Ismailului¹¹². Prin subordonarea circumscripției Reni Ismailului și stabilirea hotarelor de apus și de nord ale teritoriului rupt de la Moldova pentru nogai s-a terminat formarea Basarabiei cu cele 4 ținuturi enumerate de D. Cantemir: „a Bugeacului, a Akkermanului, a Chiliei și a Ismailului”¹¹³.

Atât din punct de vedere etnic, cât și administrativ Bugeacul n-a fost omogen. O bună parte a lui din cele mai vechi timpuri a fost populat de către români. Primelor sate românești, care din 1484 plăteau o parte din rentă hanului, li s-au alăturat cele acaparate de Gazi Ghirai la 1595. Potrivit relatărilor franciscanului Bonici, care a vizitat Moldova în anii ‘20 ai secolului al XVII-lea, lângă Cioburciu erau 12 localități¹¹⁴. Aceste „locuri tătărești” menționate de Bonici constituiau 7 localități românești menționate în 1639 de către Nicolo Barsi în jurul Cioburciului¹¹⁵, iar restul 4-5 erau localitățile din circumscripția Akkermanului¹¹⁶.

Fâșia nu prea lată în lungul Nistrului cu sate românești supuse hanului apare pe harta inginerului polonez de origine franceză, Boplan (anii ‘40 ai secolului al XVII-lea)¹¹⁷. Pe această hartă în primul rând sunt menționate satele: Copanca, Leuntea, Talmaz, Răscăieți, Cioburciu, subordonate direct hanului. Împreună cu ele sunt plasate localitățile românești Purcari, Olănești, care plăteau o parte din

¹⁰⁶ *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, p. 362.

¹⁰⁷ Evlia Celebi, *op. cit.*, p. 32, 163.

¹⁰⁸ *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 166.

¹⁰⁹ *Cronici turcești privind țările române*, vol. II, extrase p. 346.

¹¹⁰ *Călători străini despre țările române*, vol. V, p. 225.

¹¹¹ *Ibidem*, vol. VI, 1976, p. 490.

¹¹² I. Frajman, *op. cit.*, p. 6.

¹¹³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 30.

¹¹⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. V, p. 22.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 89.

¹¹⁶ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 231; V. D. Smirnov, *op. cit.*, p. 346.

¹¹⁷ V. G. Leaskoronski, *Gulim Levasser de Boplan i ego istorico-gheograficeskie trudi otositelno Iujnoi Rossii*, Kiev, 1901, (harta voievodatelor Kiev, Podolia și Brajlav).

rentă hanului, dar de fapt se aflau în circumscripția Cetății Albe supusă direct autorităților otomane¹¹⁸. Printre localitățile, populația cărora ceda hanului o cotă a rentei, mai pot fi evidențiate Hancâșla de pe harta lui Boplan, Crocmaz și Sultan-Suvat, menționate ca atare de Evlia Celebi¹¹⁹. Iar în rândul localităților subordonate hanului mai era satul Cârnașeni care, potrivit relatărilor suedezului I. Meier, în 1651 se afla la hotarul de nord-vest al circumscripției vizate¹²⁰.

Numărul satelor hănești s-a mărit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea când a fost stabilit „hotarul lui Halil pașa”. Potrivit relatărilor lui Ian Gninski la începutul anilor ‘60 ai secolului al XVII-lea în apropierea circumscripției Ismail, hanul deținea câteva sate, iar în 1677 când acest sol polonez trecea pe acolo localitățile aparțineau unui oarecare aga. „În schimb, hanul de acum are 18 sate pe Nistru de la Tighina în limba turcă Bender, până la Cetatea Albă¹²¹ [...]”. Cu alte cuvinte, în anii ‘60 – ‘70 ai secolului XVII-lea a avut loc o nouă rupere din trupul Moldovei a șase localități cu populație românească, iar autoritățile otomane încercau să-și răspândească autoritatea lor și mai în nord de valul Traian de Jos¹²².

Reținuți de circumscripțiile otomane în direcția sudică și de cea hănească în partea de est, nogaii și-au răspândit aria lor de pășunat spre nord-vest, ajungând la frontiere naturale formate de Valul lui Traian de Sus (la nord) și cursul râului Ialpug (la vest). Aceste frontiere naturale au și fost stabilite de către Halil-pașa și Muhamed Ghirai drept hotar între nogai și populația românească rămasă sub jurisdicția domnului Moldovei¹²³. În lungul acestui hotar, pe de o parte și pe de alta se aflau localități românești care suferau din cauza nomazilor (în 1651 Meier, întorcându-se din Crimeea pe la Cetatea Albă, Cioburciu, Lăpușna, Iași în lungul Valului lui Traian de Sus a întâlnit multe sate românești ruinate de către tătari)¹²⁴. Ulterior în lungul hotarului au apărut seliști nogaice¹²⁵.

Informații despre populația românească din Bugeac se întâlnesc în sursele din secolul al XVIII-lea. După o descriere mai amplă a localității vechi românești Căușani, consulul francez din Smirna Peyssonel relatează: „În Bugeac, de la Akkerman până la Bender, de-a lungul Nistrului, încă se găsesc mai multe târguri și sate, care se numesc Iali-Kieiler ori satele de pe litoral; ele sunt aproape toate locuite de moldoveni supuși ai hanului [...]. Principalele (dintre ele – *n.n.*) sunt

¹¹⁸ Potrivit relatărilor călătorului francez François de Pavie, în 1585 satul Purcar se afla la hotar cu Moldova, iar Olăneștii se găsesc mai la sud de această localitate (vezi N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 35).

¹¹⁹ Elvia Celebi, *op. cit.*, p. 42.

¹²⁰ *Călători străini despre țările române*, vol. V, p. 448.

¹²¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 79.

¹²² Pe harta rusă din 1807 aceste două circumscripții erau întinse mai la nord de Valul lui Traian de Jos (vezi *Harta generală amănunțită a Moldovei, Valahiei și Basarabiei corectată în baza traseelor efectuate în 1807*. T.G.V.I.A., f. V.U.A., d. 3 015, harta nr. 2).

¹²³ Gh. I. Năstase, „Hotarul lui Halil-pașa” și „cele două ceasuri”, în „Buletinul Societății române regale de geografie” (1931), București, 1932, p. 177-210.

¹²⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. V, p. 447-448.

¹²⁵ Potrivit relatărilor cronicarului N. Costin, în 1683, armata moldo-căzăcească a întâlnit seliști nogaice în lungul râului Ialpug până la Tabac (vezi M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II, tom. II, București, 1872, p. 27-28).

Palanca, Purcar, Sultan-Suvat, Cioburciu, Sălcuța și Malcoci”. Deci potrivit relatărilor lui Peyssonel la mijlocul secolului al XVIII-lea cele mai mari localități rurale din Bugeac supuse hanului erau: Palanca, Purcari (în circumscripția Cetății Albe), Cioburciu, Sultan-Suvat (căpătate de han în 1595), Căușeni, Sălcuța, Malcoci (primite de han odată cu stabilirea hotarului lui Halil pașa)¹²⁶.

Încă de la începutul secolului al XVII-lea, în sudul interfluviului Nistru – Prut, hanul avea guvernatorul său numit ialî-agasî (aga de pe litoral), cu sediul la Hancâșla. Evlia Celebi menționa că lui ialî-agasî îi erau supuși atât nogaii, cât și românii din Cioburciu, Copanca, Crocmaz, Sultan-Suvat¹²⁷. La mijlocul secolului al XVIII-lea în Căușeni era un voievod¹²⁸, iar în Hancâșla conducea un seraschier¹²⁹. Astfel, trăitorii din Bugeac erau conduși din două centre: populația românească se afla sub autoritatea voievodului din Căușeni, iar nogaii a seraschierului din Hancâșla.

Câmpia Bugeac mai era privită și ca o regiune cu anumite condiții naturale, care se distingea de cele de pe înălțimile din centrul interfluviului Nistru – Prut de pe litoralul râurilor Prut, Nistru și chiar din Bazinul râului Ialpug. Călătorul Jon Bel scrie: „Pe data de 13 (ianuarie 1738 – *n.n.*), eu m-am pornit din Căușeni [...] în direcția Dunării și am intrat într-o vale mare, numită câmpia Bugeac”¹³⁰. Această vedere „probabil a fost sugerată de către populația locală”, deoarece în 1873 preotul din satul Ivardița, P. Cazaciu, scria că satul său natal este înconjurat de o câmpie din trei părți: „De pe această câmpie în direcția sudică se începe Bugeacul”¹³¹. Cu alte cuvinte, din punct de vedere geografic câmpia Bugeacului abia de ajungea până la Căușeni și la râul Lunga, fapt de care erau conștienți locuitorii ținutului și unii călători străini.

Românii considerau Bugeacul ca pe o parte a Basarabiei. Mai sus am menționat că D. Cantemir enumera Bugeacul printre cele 4 ținuturi a regiunii amintite¹³². În 1769, boierii moldoveni scriau generalului rus Elimpt că ținutul Lăpușna se mărginea cu Bugeacul și circumscripția Tighinei, iar Grecenii cu Reniul și Ismailul¹³³. Însă turcii n-au acceptat mult timp termenul de Basarabia, iar după apariția Bugeacului această denumire a fost extinsă asupra întregii părți a Moldovei de sud-est acaparate de turci și tătari. Spre exemplu, un anonim turc din 1740 relatează: „Bugeacul – aceasta-i țara despărțită de Moldova –, mai înainte se numea

¹²⁶ Gh. de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, tom. I, Paris, 1787, p. 304, 308.

¹²⁷ La 8 iulie 1601, solul polonez L. Piasecinski întâlnește pe guvernatorul tătar al satelor moldovenești de lângă Cetatea Albă, Nasil aga. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 10; Evlia Celebi, *op. cit.*, p. 42.

¹²⁸ Ch. de Peyssonel, *op. cit.*, p. 308.

¹²⁹ *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartars*, seconde partie, Amsterdam, 1764, p. 61.

¹³⁰ *Belevie puteșestvia cerez Rossiiu v raznâe Aziatskie zernli*, partea II, Sankt-Petersburg, 1776, p. 214.

¹³¹ „Buletinul eparhiei Chișinău”, 1873, nr. 18, p. 665.

¹³² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 30.

¹³³ „Arhiva românească”, tom. I, Iași, 1860, p. 141.

Serab (Basarabia – *n.n.*), iar acum se numește Bugeac”¹³⁴. De la turci această concepție a fost preluată și în scrierile unor autori străini. La mijlocul secolului al XVIII-lea, Ch. de Peyssonel menționa: „Basarabia, în prezent Bugeac, o mare provincie a statelor hanului se mărginește la nord cu Nistru, la est cu Marea Neagră, la sud cu Dunărea și la vest cu Moldova”¹³⁵. Ceva mai târziu alt autor francez, baronul de Tott, relatează: „Acesta ultimă provincie (a hanului, Basarabia – *n.n.*) care se numește Bugeac este locuită de tătari [...]”¹³⁶. Acest sens a fost preluat de către ruși¹³⁷, care anexând la 1812 Moldova de est au numit-o Basarabia. După aceea dată statutul administrativ și politico-juridic distinct al regiunii în cauză a fost lichidat și Bugeacul a devenit o noțiune istorică. Turcii și tătarii au părăsit regiunea. În locul lor alături de români s-au așezat coloniști ruși, ucraineni, bulgari, găgăuzi ș.a.

Din cele relatate mai sus prima denumire a părții de sud-est a spațiului carpato-nistrean a fost „Stepa getică”. În secolele XIII-XIV s-a mai numit Caravlahia (maurovlahia) adică „Țara Românească de la Marea Neagră”. În secolul al XVI-lea fâșia de pe litoralul de nord al Dunării și Mării Negre, cuprinsă între lacul Ialpug și limanul Nistrului și acaparată de turci de la Moldova a fost desemnată cu numele de Basarabia, nume provenit de la dinastia întemeietoare a Țării Românești. În secolul al XVII-lea o porțiune de pământ a Moldovei, acaparată de nogai, a fost numită Bugeac. După creșterea numărului nogailor în regiunea vizată în anii '60 – '70 ai secolului al XVII-lea s-a format hotarul de nord și de apus al Bugeacului pe Valul lui Traian de Sus și pe râul Ialpug. Grupul etnic al găgăuzilor nu se află în centrul Bugeacului de la periferia de apus, ci în afara acestei regiuni.

ASPECTS FROM THE HISTORY OF SOUTH-EASTERN MOLDAVIA AND THE VARIOUS TERRITORIAL MEANINGS OF THE TERM “BUGEAC”

Abstract

Political and military developments in the Moldavian region situated in the southern parts of the territory between the Prut and the Dniestr are being analyzed. Colonized tardily by populations of Turkic origin, the territory would also receive Romanian settlers and various appellations.

In 1812, the term “Bugeac” – which in D. Cantemir’s acception referred to Southern Moldavia – would be extended by the Russians over all eastern Moldavia, which would subsequently receive the name of Bessarabia. After 1812, the distinct administrative, political and juridical statute of the *Bugeac* would be liquidated while the toponymic term itself would become antiquated.

¹³⁴ M. Guboglu, *Tureşki istoric 1740 g. o Valahii, Moldovenii i Ucraini*, în *Vostocinîe istociniki po istorii narodov Iugo-Vostocinoi i Tentral'noi Evropi*, tom. I, Moscova, 1964, p. 142.

¹³⁵ Ch. de Peyssonel, *op. cit.*, p. 304.

¹³⁶ *Mémoire de baron de Tott sur les turcs et les Tartares*, seconde partie, p. 150.

¹³⁷ În acest sens vezi nota 5.

THE TREATY OF BUCHAREST (1812) AND THE DECLINE OF OTTOMAN POWER IN SOUTH-EASTERN EUROPE

VLADIMIR MISCHEVCA

The end of the seventeenth century saw the evident decline of the Ottoman empire. The Peace of Carlowitz (1699) signified the new constellation of forces in Europe, a change in the balance of power which worked to the disadvantage of the Ottomans. By the end of the eighteenth century, the empire was in a state of crisis, causing many contemporary observers to believe in the inevitable and speedy demise of the Islamic state. Even Sultan Selim III (1789–1808) was forced to write shortly after he took the throne that “The state is dying; a little while longer and it will be impossible to save it”¹. This view did not completely reflect the complex internal transformations taking place within the empire², changes which postponed the catastrophe for more than a century. Still, towards the late eighteenth/early nineteenth century, following the decentralisation of the Porte’s authority and of the multiple crises in its military, administrative and economic systems, the Ottomans were forced to reconsider their strategy and to move from the offensive to the defensive³.

They were also forced to change their diplomacy. While Ottoman victories on the battlefield during the early Years of its European conquests were reflected in an intransigent attitude at the negotiation table, in the period of decline the Ottomans devoted a greater attention to diplomacy as a method of recouping military losses and of resolving conflicts.

In the period of imperial expansion, the sultans and grand vizirs did not consider it necessary to keep their policies and military actions secret, but rather depended simply on the internal power of the empire itself. As Suleyman the Magnificent (1520–1566) declared, writing to the Doge of Venice: “I fear no one and need the help of no one”⁴. However, in the period of decline, in seeking allies or political and military support, the Porte was frequently forced to approach

¹ A. F. Miller, *Mustafa pasha Bairaktar: ottomanskaia imperiia v nachale XIX veka* Moscow-Leningrad, 1947, p. 75.

² On the internal transformations in the eighteenth century, see the recent study by M. S. Meier, *Osmanskaia imperiia v XVIII v.: cherty strukturnogo krizisa*, Moscow, 1991.

³ See V. Veliman (ed.), *Relațiile româno-otomane (1711–1821): documente turcești*, Bucharest, 1984, p. 8.

⁴ M. A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. 3, (1792–1812), Bucharest, 1986, p. viii.

certain European diplomatic representative in order to counteract the initiatives or plans of other powers which aimed at destroying the empire for their own gain⁵.

In the course of the eighteenth and early nineteenth centuries, when the Phanariot régime was installed in the Romanian Principalities, the Ottoman Porte faced numerous wars with neighbouring empires (Habsburg and Tsarist) which were carried out mainly on the territory of Moldavia and Wallachia. In these confrontations of imperial powers and expansionist interests, the Romanian Principalities were threatened at several stages with total or partial annexation (1716–1718, 1736–1739, 1768–1774, 1787–1792, 1806–1812), and in two cases (1775, 1812) portions of the Principalities were in fact annexed by neighbouring empires.

The evolution of the 'Eastern question' had grave repercussions for the Principality of Moldavia in particular. The Russo-Turkish War of 1806–1812 was especially significant for this vexed question. The war was the longest military conflict between the two great empires; however, its principal element, as many historians have noted, was not so much military operations as diplomatic contacts. Numerous official and confidential negotiations carried out by Russian and Ottoman diplomats, influenced by the political interventions of the European great powers, resulted in the signing of the Treaty of Bucharest between Russia and Turkey on 16 (28) May 1812.

Treatments of the history of international relations and well-documented monographs have addressed different aspects of the Russo-Turkish war: political-diplomatic, military and socio-economic⁶. The diplomatic elements of the conflict, particularly the discussions surrounding the conclusion of the Treaty of Bucharest have, however, received insufficient attention. This article, therefore, aims to provide a more complete picture of the war by concentrating on the final stages of the conflict and the positions of the belligerent parties and of the European great powers at the final stage of the peace negotiations⁷.

⁵ *Ibidem*.

⁶ See, for example, A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 3rd edn, vol. 9, Bucharest, n.d.; N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, Bucharest, 1985; A. Boldur, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*, Paris, 1927; M. Dimitrescu, *Politica lui Napoleon I față de țările române*, Bucharest, n.d.; A. Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, Bucharest, 1930; S. M. Solov'ev, *Imperator Aleksandr Pervyi: politika-diplomatiia*, St. Petersburg, 1877; A. K. Nakko, *Ocherk grazhdanskogo upravleniia v Bessarabii, Moldavii is Valakhii vo vremia russko-turetskoi voiny, 1806–1812 g.*, ZOIDR, 1879; S. Zhigarev, *Russkaia politika v vostochnom voprose (ee istoriia v XVI–XIX vv.*, Moscow, 1896; D. G. Gulii, *K istorii vostochnogo voprosa (russkaia-turetskaia voina 1806–1812 gg. i Angliia, Sukhumi*, 1978; George F. Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774–1828*, New York, 1976; G. Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes*, Paris, 1955; St. Doinov, *Bulgarite i rusko-turskite voini, 1774–1856*, Sofia, 1987.

⁷ More extensive treatments can be found in: V. I. Mischevca and V. I. Tkach, *Russko-turketskii mirnyi dogovor 1812 goda*, "Revista de istorie a Moldovei", 1 (1990); I. Jarcuțchi and V. Mischevca, *Unele considerații privind actul din 1812*, "Revista de istorie a Moldovei", 3–4 (1991); V. Mischevca, *1812 – anul dramei noastre naționale*, "Cugetul", 2 (1992); and I. Jarcuțchi and V. Mischevca, *Pacea de la București*, Chișinău, 1992.

During the Russian-Ottoman negotiations of 1812, tsarist diplomats continued to consider that "Russian pretensions are not made in bad faith, since if at the beginning the border [between Russia and Turkey] was requested to be at the Danube, then later it was renounced and the Siret was accepted as the border"⁸. The Russians continued to insist at the bargaining table in Bucharest (January-May 1812) that: "the Siret river be fixed as the border between the two parties as was established at Giurgiu."⁹

However, even during the controversial discussions at the Giurgiu peace conference (October-December 1811), the Grand Vizir Ahmed-Pasha declared to the representatives of Kutuzov: "I will give you the Prut and nothing more! The Prut or war! Our sacrifices are already enormous. Ismail alone would pay you for the war, but you have the four other cities and a superb province."¹⁰

Ottoman diplomats, remembering well the plans for partitioning the Ottoman empire voiced by France and Russia at Tilsit (1807) and Erfurt (1808), understood the danger presented by Napoleon Bonaparte not only to the Tsarist empire, but also to the Ottoman Porte in 1811-1812. That is why the Grand Vizir was of the opinion that "You save yourselves, we will save ourselves."¹¹

Wishing to secure the southern flank of the European part of the empire, the Russians sought to attract the Ottoman Porte as an ally on the eve of the impending conflict with Napoleon's France. With this goal in mind and moderating his initial demands, Alexander I, in his secret instruction of 22 March (3 April) 1812 to the supreme commander of Russian occupation troops in the Romanian Principalities, M. I. Golenishchev-Kutuzov, requested that he, keeping the finalisation of the negotiations secret, accept in the worst case the Prut river as the Russian-Turkish border. This be accepted, however, only after the conclusion of an alliance with the Porte¹².

Officially, however, M. I. Kutuzov in his instruction of (18) April 1812 ordered Russian representatives at the Russo-Turkish negotiations to rework the treaties with a view to concluding the peace on the basis of the order received from chancellor N. P. Rumiantsev, which stipulated the Siret as Russia's European border¹³. This letter was sent to Kutuzov on the same day in which the Tsar's secret instruction accepting the Prut was sent – 22 March (3 April) 1812¹⁴.

M. I. Kutuzov, who received the Tsar's instruction on 2 (14) April 1812, had nineteen days of numerous confidential meetings (assisted by counsellor Fonton) with the chief Ottoman representative, Galib Efendi. As a result, an agreement was

⁸ M. A. Mehmet, *op. cit.*, p. 333.

⁹ *Ibidem*, p. 335.

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Vol. 3 (1709-1812), Bucharest, 1887, p. 368.

¹¹ *Ibidem*.

¹² M. I. Kutuzov, *Sbornik dokumentov*, L. G. Besskrovnyi (ed.), Vol. 3 (1808-1812), Moscow, 1952, p. 851.

¹³ VPR, Vol. 6, pp. 381-382.

¹⁴ *Ibidem*, p. 738.

almost reached concerning all the basic articles outlined by Alexander I¹⁵. Later, however, as Kutuzov related in his letter of 20 April (2 May) 1812, Galib Efendi hesitated to accept the borders proposed by the Russians on the pretext that it was necessary to receive the consent of the grand vizir¹⁶.

Ottoman diplomats, as before, did not rush to accept the requests put forward by the Russians concerning the Prut as the border¹⁷.

In order to elucidate this important level in the diplomatic history of the Russian-Turkish peace treaty, it is necessary to consider in more detail the positions of the belligerent parties, especially those of the Ottoman diplomats since it was the Ottoman side which, in the final instance, accepted the conditions of the peace.

A little-known document from the Turkish archives published by the French researcher Ch. Lemerrier-Quelquejay is especially interesting¹⁸. This important Ottoman document presents a coded letter, sent in all probability by Galib Efendi (Seyyid-Mehmed Said), the leader of the Ottoman delegation to the peace conferences of Giurgiu and Bucharest, to the grand vizir on 26 April 1812 (*13 Rebi II 1227*) – that is, approximately a month before the signing of the Russo-Turkish peace treaty and three weeks before the peace preliminaries of 5 May (17 May) 1812.

This document also presents in more detail the position of Ottoman diplomats vis-à-vis the international political situation and the prospects for its evolution.

W. Wilkinson, an eye-witness of the events which took place in Istanbul during the Russo-Turkish War, describes Galib Efendi as being “an honest man, clear-headed and well-intentioned, a *rara avis* for the Ottoman dignitaries of the time”¹⁹.

The Turks, who foresaw already in 1810 a rupture between France and Russia, even with all their military losses in the Russo-Turkish war, strove not to give in at the negotiating table and used the disputes between the European powers to their advantage. Hence, the letter of Galib Efendi clearly exemplifies the vision of the Ottoman diplomat: “In these conditions, the Ottoman empire should reject an alliance with any system, be it with France or with Russia, and should remain neutral; it must decide its destiny alone; moreover, if the “belligerent parties conclude the peace as they wish, then the Ottoman empire will be liberated from the conflicts which restrict it and can embark on the road of commerce and remain an observer removed from events, an attitude which would be the most welcome.”²⁰ Convinced

¹⁵ M. I. Kutuzov, *op. cit.*, pp. 880–881.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 880–882.

¹⁷ *Ibidem*, p. 886.

¹⁸ C. Lemerrier-Quelquejay, *La Russie, la France et la Turquie à la veille de la campagne de Russie: un document inédit des Archives de L'Empire Ottoman*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 4:2 (1965), pp. 240–244.

¹⁹ Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, Vol. 2 (1789–1821), Bucharest, 1986, pp. 135–136.

²⁰ Lemerrier-Quelquejay, *op. cit.*, p. 242.

that "the natural number one enemy of the Ottoman empire remains the Russian nation more than anyone else"²¹, the Ottoman diplomat simultaneously warned the Porte that "the current situation demonstrates that of all the Christian states only Russia can stop the irrepressible march of France towards conquest"²². In the event that France should win, "then it [France] would find a pretext for remembering the old hostile tendencies against the Turks, and, concluding an accord with Russia after the signing of the peace, would undertake various hostile actions [against the Porte], or in the case that it does not succeed in conquering Russia, it will attempt to hatch a plot against the Ottoman empire during the peace treaties with Russia"²³.

Furthermore, Galib Efendi considered that in the case that a compromise would prove impossible and the Ottoman Porte would have to choose between two camps, then in his opinion siding with France would be "the smaller catastrophe". However, this situation would complicate relations with Great Britain, the result of which would be a possible blockade of the Straits. In this case, France would not be able to come to the Ottoman aid since "it is impossible to defeat the English on the sea"²⁴.

At the same time, it was necessary by all means to convince France of the Ottomans' good faith, and Galib Efendi advised that a special delegate be sent immediately to Paris, someone competent to represent the position of the Ottoman empire in Napoleon's France. This would allow the Porte "to buy time in order to see what will happen in the future so that we can act in accordance with the circumstances"²⁵.

In the meantime, on 29 April (11 May) 1812, a courier arrived from the grand vizir of Şumla with new instructions for the Ottoman representatives²⁶.

The Russo-Turkish negotiations continued. Galib Efendi accepted the river Prut as the border, but with the condition that the fortresses of Chilia and Ismail be destroyed and, along with their suburbs, remain in the possession of the Ottoman Porte; besides this, Galib Efendi demanded that they be left to the Ottomans, along with a location for the construction of a Turkish city (between Lake Cahul and the Danube) and the market of Reni with part of its environs²⁷.

The discussions were carried on for several days with no result, an extremely dangerous situation for Russia when French and Austrian diplomats were attempting to undermine the signing of the Russo-Turkish peace. Kutuzov resorted to certain energetic measures to warn the Turks, and wrote a letter to the grand vizir in which he stated unequivocally that "it is time to be done with such ridiculous treaties", and warning that he would break off negotiations if his demands were not met²⁸.

²¹ *Ibidem*, p. 243.

²² *Ibidem*, p. 242.

²³ *Ibidem*, p. 243.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 244.

²⁶ M. I. Kutuzov, *op. cit.*, pp. 889–890.

²⁷ *Ibidem*, p. 894.

²⁸ *Ibidem*.

Beginning once again from their new instructions, on 3 (15) May 1812, the Ottoman delegation empowered D. Moruzi to propose to Kutuzov that the basic articles with preliminary conditions be signed as preliminaries to the peace, while the acts exchanged between both delegations be sent as quickly as possible to Constantinople for confirmation, and at the same time to continue with concluding a final treaty²⁹.

On the same day, Kutuzov sent the Russian delegation an instruction on the negotiations with the Turkish representatives concerning the editing of the text of the peace treaty. He mentioned that the articles annexed to this document "were fully agreed to by the chief Turkish representative, Galib Efendi, and should stand at the base of the preliminary conditions of the peace treaty between the Russian Imperial Court and the Sublime Porte". In accordance with the desire of Galib Efendi "to carry out talks without evident ostentation, because he considered it fully useful and even necessary to keep the subject of the talks secret for a time", Kutuzov ordered the Russian representatives "to discuss the articles of the peace treaty in such a way that the subject of the discussions not be publicised"³⁰.

In order to keep the finalisation of the treaty in strict secrecy, a range of truly conspiratorial measures were taken: All the delegates never met in a single location, a very small circle of secretaries was included, the public was misinformed, etc.³¹

Along with the factors of major importance which influenced the negotiations (such as the geopolitical interests of the belligerent parties), there were also internal subjective conditions which precipitated, directly or indirectly, the signing of the treaty. One in particular was noted by eye-witnesses such as A. Langeron, P. V. Chichagov and others: the atmosphere of intrigue, indecision and betrayal which surrounded the negotiations in Slobozia, Giurgiu, Iași and Bucharest³². For A. Langeron, the authors of the Peace of Bucharest were not the diplomats seated at the negotiation table – the representatives of Alexander I and Mahmud II – but rather the Phanariots who found a formula for limited territorial cessions in order to maintain Wallachia and Moldavia as their exploited fiefdoms³³.

A great deal has been written about the 'fraud' of the Moruzi Phanariots³⁴, and a succinct analysis is contained in the work by Jarcuțchi and Mischevca mentioned above³⁵. The problem of the 'Moruzi case' is not simple. Certainly, Dimitrie Moruzi contributed to the signing of the peace, being one of the most active representatives of the Ottoman delegation and having at the same time a

²⁹ *Ibidem*, pp. 890, 894.

³⁰ *Ibidem*, pp. 891–892.

³¹ *Ibidem*, pp. 894–895.

³² See: G. Penelea, *Țările Române în timpul războiului din 1806–1812 văzute de ofițerii superiori ruși A. de Langeron și P. V. Ciceagov*, „Revista de istorie”, 41:7 (1988), p. 679.

³³ *Ibidem*, p. 680.

³⁴ See, for example: M. Drăghici, *Istoria Moldovei timp de 500 ani*, Vol. 2, Iași, 1857, pp. 77–78; and N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Bucharest, pp. 468–495.

³⁵ Jarcuțchi and Mischevca, *op. cit.*, pp. 163–166.

personal interest in receiving an eventual lordship in the Principalities. The truth probably lies somewhere in the middle. It is clear that the Greek Moruzi clan, faced with the prospect of an end to the Russo-Turkish war, pursued the goal of retaking the throne of the Romanian Principalities (in particular that of Wallachia). Having a vested interest in the realisation of their personal plans, they attempted to convince the Russian representatives of the necessity of territorial cessions (rejecting the border on the Siret), without which the Porte would not accept the peace³⁶.

Another argument for the secret activity of D. Moruzi in informing the Russians is secret diplomatic correspondence in which Moruzi is noted as a "well-known person"³⁷. Also, the descendants of the Moruzi family who settled in Russia later exploited "the Moruzi case" on numerous occasions in their own interests³⁸.

Thus, without denying the influence of the Phanariots of the Moruzi family on the process of Russian-Ottoman negotiations or the good offices which the Russians were prepared to receive already at the beginning of 1811 in exchange for high posts, awards and estates³⁹, still the decisive factors which determined the signing of the Treaty of Bucharest were of a political nature, in particular, the policy of the traditional belligerent parties in southeastern Europe, as well as the vested strategic interests of the parties in the French-Russian conflict. All these factors were in turn influenced by the internal situation of both empires, the perspicacity of diplomats, and the state of the armed forces. This entire set of political, diplomatic and military premises influenced and determined the result.

It is also necessary to mention the external influences on the signing of the peace, especially the influence of Great Britain. The main factor in the interests of the English in this corner of Europe in the first decades of the nineteenth century, as P. Cernovodeanu has noted, were political, with the evolution of the Eastern question and the beginning of the movement for national liberation of the Balkan peoples from the domination of the Porte giving birth to numerous diplomatic complications in which all the continental powers were involved⁴⁰. On 24 December 1808 (5 January 1809) a treaty was signed between England and the Ottoman Empire. The Peace of the Dardanelles constituted the first breach of the Continental Blocade. The Porte accepted the treaty since Great Britain opposed the break-up of the Ottoman empire either in favour of Russia or of France. Faithful to the principles of maintaining the territorial integrity of the Ottoman empire, in virtue of the famous principle of "balance of power", Great Britain attempted at the same time to expand its market and to search for raw materials in the Pontic basin. The Romanian Principalities, in a general sense, corresponded to these desires.

³⁶ L. A. Kasso, *Rossia na Dunae i obrazovanie Bessarabskoi oblasti*, Moscow, 1913, p. 121.

³⁷ M. I. Kutuzov, *op. cit.*, pp. 830, 891.

³⁸ The descendants of the Moruzi who settled in St. Petersburg built a large house which remains to this day under the name 'Moruzi House'. See L. Lup'e and A. Kobak, *Dom Muruzi*, „Dekorativnoe isskustvo SSSR”, 7-9 (1988).

³⁹ VPR, Vol. 6, p. 61.

⁴⁰ P. Cernovodeanu, *Interese economice engleze la Dunărea de jos și în Marea Neagră între 1803-1829*, „Revista de istorie”, 28:11 (1975), p. 1707.

In the 1803–1815 period, Great Britain continually oscillated between Turkey and Russia, swinging alternatively between an alliance and a state of war with these two empires in accordance with its primordial interests in the defeat of Napoleon's France⁴¹. Thus, on the eve of the inevitable conflict between France and Russia, Great Britain was interested in the liberation of Russian military forces bogged down along the Danube and in freeing up Russian troops to be sent to Niemen, but not at the price of great losses (especially in the Caucasus).

Historians have maintained that English diplomats played a basically important and positive role in resolving the Russo-Turkish conflict, and contributed to the signing of the Treaty of Bucharest. William Wilkinson maintained that English diplomats made a great effort to put an end to the Russo-Turkish war in order to allow Tsar Alexander to dispose of all his military forces in the conflict with Napoleon⁴².

As S. Columbeanu affirms, the British cabinet, through its ambassador in Istanbul, played a very important role in convincing the Porte to cede to Russia as little territory as possible⁴³. The young English diplomat Stratford Canning reconciled the Ottoman Porte to stand up against Russian pretensions and, at the same time, was very careful to counteract the interventions of the French embassy aimed at prolonging the war with Russia.

Although the Foreign Office did not officially re-establish diplomatic relations with St. Petersburg, English diplomats in Istanbul received instructions to aid in the effort to secure the signing of a Russian-Turkish peace treaty⁴⁴.

At the end of April 1812, the British diplomat Canning took the initiative to send a personal emissary, Thomas Gordon, to Bucharest with a view to persuading Russian diplomats to conclude the peace as soon as possible and to bring to Kutuzov's attention the hostile plans of France and Austria⁴⁵. Gordon transmitted a letter from Canning to A. Italianskii and communicated verbally that, in spite of the efforts of French agents, the Ottoman Porte would follow its own policies "as long as it remains possible to reach an understanding with Russia", and warned him that, in the case that the war would continue, the Ottomans would be forced to draw closer to France and Austria⁴⁶. During the prolonged talks with M. Kutuzov, Gordon mentioned at the same time that "Turkey does not have it in mind to buy the peace with the price of considerable territorial cessions"⁴⁷.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² D. A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 135.

⁴³ Columbeanu, *op. cit.*, p. 674.

⁴⁴ England and Russia were in a formal state of war already from 1807. This war was characterised by a total lack of military operations and was simply a severing of diplomatic relations. I. G. Gutkina, *Diplomaticheskie otnosheniia mezhdru Anglii i Rossiei v 1810–1812*, *Uchenye zapiski Leningradskogo universiteta, seriia gumanitarnykh nauk*, 87 (1943), p. 55.

⁴⁵ P. Cernovodeanu, *Basarabia: istoria unui rapt teritorial în documente secrete ale diplomației engleze*, in "Memoria", 1 (1990), p. 64; and S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 675.

⁴⁶ D. G. Gulia, *op. cit.*, p. 92.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 93.

The activity of the British diplomat in resolving the Russo-Turkish conflict was considered by Kutuzov himself as being aimed against Russia, since he considered that Canning strengthened the Ottomans in their desire to cede nothing in the Caucasus and suggested to them the idea of including Persia (Iran) in the negotiations⁴⁸. English policy may in fact be considered duplicitous since it aimed on the one hand at aiding the Ottoman Porte in resolving the Russo-Ottoman conflict and in liberating Russia to concentrate its forces on the eve of the inevitable Franco-Russian conflict, and on the other hand at foiling the increase in tsarist power in the Balkans and the Caucasus.

Sweden was another European state which acted alongside Great Britain. The rapprochement between Russia and Sweden had begun already at the end of 1810, soon after the election of the French marshall Bernadotte as hereditary prince of Sweden⁴⁹. As the virtual sovereign of Sweden, Bernadotte began secret treaties with Russia, considering that this great European empire would be the only power which could oppose France. On 24 March (5 April) 1812, the treaty of alliance between both states was signed, according to which Russia committed itself to contributing to the union of Norway with Sweden (Article 5), while Sweden would offer "good offices" to the Ottoman Porte in order to hasten the signing of the Russo-Ottoman peace (Article 16)⁵⁰.

In order to demonstrate officially the relations of friendship between Russia and Sweden, and as a way of convincing the Ottomans to sign a treaty with Russia as soon as possible, a Swedish representative, Baron Hummel, was sent to Istanbul as a representative. He also arrived in Bucharest and met with Kutuzov on 21 February 1812 (Old Style)⁵¹.

The secretary of the Swedish king interceded with the grand vizir to convince the Sultan, bringing it to his attention that Sweden had concluded a military alliance with Russia and that 70,000 Swedish troops were ready to come to the aid of the tsar⁵².

The activity of the Swedish diplomat, however, can in no sense be compared with the energetic actions of the French and Austrian representatives who were active on all fronts in order to prevent the signing of a Russo-Turkish treaty. Before 1812 relations between Austria and Turkey had been relatively friendly, and even the signing of a French-Austrian agreement on 14 March did not seem to worry the Porte. Although the contracting parties declared their reciprocal support for the Ottoman Empire, according to a secret article (Article 7) the convention provided for a territorial compensation to Austria in exchange for Galicia, which was to be joined with the French empire⁵³. In this context, it is clear why Napoleon promised the Austrian ambassador in Paris, Schwarzenberg, already in December

⁴⁸ M. I. Kutuzov, *op. cit.*, p. 831.

⁴⁹ See: *Rossii i Shvetsiia: dokumenty i materialy (1809–1818)*, Moscow, 1985.

⁵⁰ VPR, Vol. 6, pp. 325, 327.

⁵¹ M. I. Kutuzov, *op. cit.*, pp. 822–823.

⁵² T. Holban, *Documente românești din arhivele franceze (1801–1812)*, Bucharest, 1939, p. 27.

⁵³ Kasso, *op. cit.*, pp. 129–130.

1811 that he would support Austrian control of Moldavia, Wallachia and the mouths of the Danube as compensation for future sacrifices⁵⁴.

The expansionist plans of the Habsburg empire did not go unnoticed in Istanbul. Moreover, Russian diplomats were able to profit from the growing suspicion of the Ottomans towards the policies of Vienna. The Russian foreign minister, N. P. Rumiantsev, instructed Kutuzov to convince the Turks that they could not count on the support of the Austrians, reminding them at the same time that Austria, although having signed a secret treaty with the Porte in 1774, still did not accord it any assistance and had in fact taken Bucovina from Turkey⁵⁵. Kutuzov gave this secret mission to his agent, Manuc-Bey, who through the intermediary of the Russian diplomat I. P. Fonton sounded out the Ottoman diplomats in Bucharest⁵⁶. Thus, in February 1812 Manuc-Bey had several meetings with Galib Efendi aimed at convincing the Ottomans to conclude the peace, in order to foil the plots "of other powers who have conspired to use the current war for the total destruction of the Ottoman empire in Europe and who are prepared to invite His Imperial Majesty [Alexander I] to participate in the reciprocal division of the remains of this state"⁵⁷.

Canning also proved to be quite sensitive to the eastern plans of France and Austria⁵⁸, of which he informed the Porte. Thus, the "traditional" rivalry between Russia and Austria in the Balkans convinced Vienna to oppose the signing of a Russo-Ottoman peace treaty out of fear that the treaty might include territorial gains in south-eastern Europe which would be favourable to Russia. The same fear contributed to the rapprochement between Vienna and Paris. Metternich considered that the chief danger was posed by Russia, which was moving like a colossus step by step towards the Balkans; he linked the Eastern problem with the Austrian problem and saw the fate of the Habsburg empire as inextricably linked with that of the Ottoman empire⁵⁹. He considered that "any peace with Turkey will be unfavourable to Austria if Russia receives any type of acquisitions"⁶⁰. As well, the Austrian ambassador in Istanbul, Sturmer, received from Napoleon a gift of 10,000 gold pieces and, from his own government, was decorated with the Order of St. Stephen for the fact that he had contributed to the protraction of the Russo-Ottoman negotiations. At that time, the Austrian position caused a great deal of worry on the Ottoman side⁶¹.

The diplomatic duel which transpired in this period at the peace conferences in Giurgiu and Bucharest confirms once again the thesis that the Sublime Porte

⁵⁴ *Ibidem*, p. 130.

⁵⁵ M. I. Kutuzov, *op. cit.*, p. 809.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 808–809, 813–814.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 809.

⁵⁸ See: Harald Heppner, *Österreich und die Donaufürstentümer, 1774–1812*, Graz, 1984, pp. 153–154.

⁵⁹ Solov'ev, *op. cit.*, p. 218.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 221.

⁶¹ See A. Winkler, *Contribuții la istoria păcii din 1812 de la București*, in "Revista istorică", 10–12 (1924), p. 244.

towards the beginning of the nineteenth century promoted an independent course in foreign policy, despite its weakness, backwardness and continual internal problems, and remained an independent player on the international scene, at times even profiting from disagreements among the European great powers⁶².

On the eve of the signing of the Peace of Bucharest, the Sublime Porte thus found itself under pressure from many sides – from its enemy Russia, from its allies France and Great Britain, and even from neutral parties such as Sweden – since the European powers attempted to attract the Ottoman empire to their sides on the eve of the Franco-Russian war (June 1812), a conflict which would decide the fate of the entire European continent.

However, during the Russo-Turkish war, the idea was floated in Ottoman diplomatic circles already in 1807 that “our vices are the same as those of the Russians” and that the French were supporting only their own personal interests, and never those of the Ottomans, affirming at the same time that the Porte and the Court in St. Petersburg had always settled their differences without mediators and had always been both satisfied⁶³.

This is why, considering all the factors already mentioned, that on 5 (17) May 1812 the preliminary conditions of the Russo-Turkish treaty were signed in Bucharest⁶⁴. But, the preliminary clauses “did not fully satisfy” the St. Petersburg cabinet⁶⁵. At the same time, the time factor increasingly worked against Russia, a fact which caused Alexander I to replace Kutuzov with Admiral P. V. Chichagov in April 1812. However, the new Russian plenipotentiary at the peace negotiations, as the supreme commander of Russian troops on the Danube, arrived in Bucharest two days after the signing of the peace preliminaries. In this period, Petersburg, continuing to hope for the signing of a Russo-Ottoman alliance and for obtaining considerable territorial gains from the Ottoman empire, was forced in the circumstances to admit that the most important thing remained the conclusion of “a peace with the Porte without delay”⁶⁶.

Towards the beginning of May 1812, the principal clauses having been approved and signed, things progressed to the editing of the peace treaty itself. The definitive version was finalised at the 17th and 18th official sessions, which provoked controversy⁶⁷.

On 16 (28) May 1812, the official ceremony of the signing of the treaty by representatives of both sides took place in Hanul lui Manuc. The treaty included 16 basic articles and two secret articles, among which articles 4 and 5 directly concerned the fate of the Principality of Moldavia.

⁶² See N. A. Dulina, *Osmanskaia imperiia v mezhdunarodnykh otnosheniakh (30–40 gg. XIX v.)*, Moscow, 1980, p. 4.

⁶³ VPR, Vol. 4, p. 33.

⁶⁴ M. I Kutuzov, *op. cit.*, p. 897.

⁶⁵ See Jarcuțchi and Mischevca, *op. cit.*, p. 109.

⁶⁶ VPR, Vol. 6, p. 404.

⁶⁷ See Jarcuțchi and Mischevca, *op. cit.* pp. 170–174.

Faced with the imminent danger of a military conflict with France, the opposition of the great Western powers to its plans for expansion in south-eastern Europe, and the resistance of Ottoman diplomats, the tsarist government reduced its territorial pretensions from both Danubian Principalities first to only Moldavia, then to Moldavia up to the Siret river, and finally to Moldavia between the Prut and Dneestr rivers.

The signing of the Treaty of Bucharest was an unexpected surprise and extremely unpleasant for the French, causing Napoleon to rebuke his foreign minister, Hugues Bernard Maret: "The Ministry of Foreign Affairs should have assured [the alliance with] the Swedes and the Turks, but no one now knows how to make policy."⁶⁸

The Russo-Turkish peace treaty (including the secret articles) was ratified by Alexander I on 11 (23) June 1812 in Wilno, just a single day before the forcing of the Nieman by the Grande Armée under Napoleon Bonaparte⁶⁹. The Ottoman Porte refused to ratify the secret part of the treaty and, as a result, these articles never assumed any legal status⁷⁰.

The exchange of acts of ratification took place in Bucharest on 2 (14) July 1812. Hence, we can conclude that the fate of the Romanian Principalities in this decisive period was completely placed at the discretion of the great powers.

Up to 1774, the status of the Romanian Principalities was largely an internal problem of the Ottoman empire. However, after this date, the status of the principalities also became an international problem, insofar as the peace treaties and conventions concluded by the Porte with foreign powers legitimised and stimulated the intervention of these powers in the following years – in particular, the intervention of Russia for recognising the ancient privileges of the Principalities⁷¹. But, despite this special status, the Principality of Moldavia was excluded from the process of resolving the outstanding Russo-Turkish disputes and paid for international disputes with its own territorial losses.

⁶⁸ A. Kolenkur, *Memuary*, Moscow, 1943, pp. 121–122; and N. I. Kazakov, *Iz istorii Bukharestskogo mirnogo dogovora 1812 goda*, in "Istoriia SSSR", 3 (1967), pp. 127–128.

⁶⁹ B. S. Abalikhin, et al. (eds.), *Borodino, 1812*, Moscow, 1987, p. 30.

⁷⁰ See: Jarcuțchi and Mischevca, *op. cit.*, p. 175; and VPR, Vol. 6, pp. 416–417.

⁷¹ V. Veliman, *op. cit.*, p. 17.

DE LA AKKERMAN LA ADRIANOPOL: O ETAPĂ ÎN EVOLUȚIA CRIZEI ORIENTALE (1826 – 1829)

MARIAN STROIA

Ocuparea în vara anului 1821 a Principatelor românești de către trupele otomane și prelungirea acestei ocupații și după reprimarea celor două mișcări revoluționare, română și greacă, au condus la o acută deteriorare a relațiilor internaționale în această parte a continentului, cu deosebire a raporturilor ruso-turce¹. Amintim faptul că în pofida tuturor eforturilor de atenuare a acestui diferend, desfășurate inițial mai ales de Anglia, obstinația și înrâncenarea de a nu ceda a celor două părți au fost atât de mari, încât redresarea parțială a acestei situații nu s-a putut efectua decât abia după trei ani, la sfârșitul lui 1824.

Dintre marile puteri europene în ceea ce le privește Austria și Marea Britanie erau promotoarele unei politici de menținere a *statu-quo*-ului în Europa sud-estică, zonă unde ele susțineau activ puterea și mai ales integritatea Sublimei Porți. La Londra, dar în egală măsură și la Viena a existat în această perioadă temerea că izbucnirea foarte probabilă a unui nou război în această arie geopolitică ar fi adus inevitabil noi schimbări în peninsula Balcanică, cea dezagregabilă dintre acestea fiind dispariția puterii otomane din regiune și, în chip firesc, consecința directă a acestei situații, creșterea hegemoniei Rusiei în Balcani.

Ca atare trebuia deci îndepărtat „pericolul” care se profila la orizont și încercată prevenirea conflictului militar, acceptându-se, pentru Rusia în principal, și mai puțin pentru popoarele balcanice, un minimum de concesii. În acest context trebuie înțeleasă și inițiativa lansată de diplomația austriacă pe lângă autoritățile țariste, menită a grăbi dezamorsarea crizei. La mijlocul lui 1824, așadar, după cum nota cancelarul austriac Clemens S. Metternich, „Curtea de la Viena a reînnoit formal acestei puteri o propunere pe care o făcuse în mai multe rânduri și anume de a deosebi chestiunile. S-a sugerat acesteia (Rusia – n.n., M.S.) de a nu se ocupa, mai întâi, decât de interesele sale directe, sancționate prin tratate, și de a rezerva afacerea pacificării pentru timpul când puterile vor fi hotărât definitiv mijloacele cu care se puteau ocupa de această chestiune, cu oarecari sorți de izbândă. Această

¹ Cf. *Vresniaja politika Rosij*, t. IV (XII), Moskva, 1980, Izd. Nauka, p. 256-259; Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971, p. 310; vezi și Pierre Renouvin, *Le XIXe siècle. De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil de nouveaux monde*, Paris, Hachette, 1954, p. 82-85.

propunere a fost acceptată de Rusia și a avut tot efectul la care se putea spera. Simplificându-se discuțiile, se grăbi atunci restabilirea relațiilor diplomatice”².

Ca urmare a medierii austriece, susținută indirect și de Marea Britanie, turcii au ajuns, în ceea ce-i privește, la o atitudine mai conciliantă: odată cu luna noiembrie a anului 1824, ei au început retragerea treptată a trupelor de ocupație din Principate. Sensibilă la acest gest, în contrapartidă și Rusia a adoptat o atitudine mai flexibilă, trimițându-și în luna următoare noul ambasador la Poartă în persoana prințului M. Minciaky.

„Moldova fiind evacuată – scria la 11 decembrie (s.n.) 1824 ambasadorul prusac von Miltitz suveranului său – Minciaky a prezentat la 10 (decembrie – n.n., M.S.) scrisorile sale de acreditare <Porții>”³.

În același timp, continuarea și extinderea insurecției naționale grecești (după înfrângerile din 1821), și, respectiv neputința turcilor de a o înăbuși, au făcut ca problema grecească să devină o chestiune de interes european. Cauza grecilor răsculați pentru libertatea lor națională se bucura de sprijinul și simpatia unor largi pături ale opiniei publice europene, creând un adevărat curent de opinie favorabil cauzei grecești, de care guvernele occidentale nu puteau să nu țină seama.

Exasperați, turcii au solicitat, la începutul lui 1825, sprijinul militar al vasa-lului lor egiptean Mehmed-Ali. Pentru a-și dovedi loialitatea față de sultan, acesta a trimis pe fiul său Ibrahim-pașa, în februarie 1825, în fruntea unui puternic corp expediționar pentru a-i sprijini pe turci în reprimarea insurecției din Peloponez. Acest episod a tensionat din nou atmosfera internațională și așa deosebit de fragilă.

Pe fundalul istoric amintit mai sus, un rol foarte important în schimbarea pe care avea o să aibă cursul ulterior al evenimentelor l-a avut noua orientare a politicii orientale a Marii Britanii determinată în principal din necesitatea de a nu lăsa Rusia să acționeze singură în răsăritul continentului. Foarte sugestiv și deosebit de plastic a exprimat această situație cunoscutul istoric Harold G. Temperley care a sintetizat situația în felul următor: „Trebuiau întreprinse o serie de acțiuni concertate cu această putere (Rusia – n.n., M.S.). Pentru că în caz contrar, dacă aceasta n-ar fi fost legată de această cooperare, ar fi avut întreaga libertate de acțiune și atunci D-zeu știe ce s-ar fi putut întâmpla”⁴.

Esențialul, din punctul de vedere al părții britanice, era de a nu permite declanșarea unui război ruso-turc, cu consecințe pe moment imprevizibile. O asemenea conflagrație nu era exclus să conducă și la ruina stăpânirii turcești în Balcani.

Drept urmare, în primăvara lui 1826, utilizând cu abilitate pretextul felicitării noului țar Nicolae I cu ocazia urcării pe tron, englezii au trimis la Sankt-Petersburg pe un important membru al cabinetului, mareșalul duce de Wellington,

² Clemens, S. von Metternich, *Memoires ...*, ed. I. Kliskowstroem, vol. III, Paris, 1881, p. 226; vezi și A. Beer, *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, Praga-Leipzig, 1883, p. 134-140.

³ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, 1896, vol. II, p. 709.

⁴ H. Temperley, *Foundations of British Foreign Policy. Documents old and new*, Cambridge, Tomscard, 1938, p. 126.

care, deși deținea funcția de ministru al aprovizionării armatei era întrebuințat și în misiuni diplomatice delicate.

Ca urmare a unui lung șir de întrevederi cu oficialitățile ruse, în principal cu noul țar, cele două părți au semnat la 23 martie/4 aprilie protocolul anglo-rus, consacrat în cea mai mare parte problemei grecești.

Potrivit termenilor protocolului, Grecia trebuia să devină un stat separat, cu o administrație internă proprie. Sultanul își menținea totuși calitatea de suveran, iar grecii urmau să plătească Porții un tribut al cărui quantum urma să fie fixat ulterior⁵. Putem remarca că mulți din istoricii care au studiat și analizat această chestiune, (J. Droz⁶, P. Albin⁷, N. Ciachir⁸ ș.a.) consideră, pe bună dreptate, acest aranjament diplomatic drept prima tentativă de dezmembrare a Imperiului otoman, decisă de două mari puteri europene.

Mai trebuie, de asemenea, remarcat că protocolul mai conținea și declarația solemnă a ambelor părți protagoniste (dar în fapt mai liniștitoare pentru Anglia), de a nu proceda la nici o „mărire de teritoriu sau privilegii comerciale deosebite pentru supușii lor”.

Că duplicitatea atât politică, cât și diplomatică a fost permanent una din trăsăturile politicii externe a țarismului ne-o dovedește, în acest context, faptul că, în chiar perioada șederii lui Wellington la Petersburg, și probabil, fără a-l înștiința pe acesta, Nicolae I a trimis Porții otomane la 17/29 martie 1826 un ultimatum. Documentul a fost adus la cunoștința lui reis-efendi de către diplomatul prinț Minciaky la 5/17 aprilie același an și conținea în principiu mai vechile revendicări ale Rusiei: restabilirea situației anterioare (*statu-quo ante bellum*) în Principatele românești, eliberarea din Constantinopol a deputăției sârbe reținută abuziv de otomani, ca și repararea ofensei aduse Rusiei prin uciderea (în aprilie 1821), a patriarhului grec din Fanar.

Poarta se afla într-o situație destul de delicată, după o lungă perioadă de stagnare în relațiile cu Rusia. Pe de o parte, ea a constatat cu neliniște îngrijorătorul (pentru ea) fenomen al apropierii ruso-britanice, de care am amintit mai sus, și care era de natură să-i accentueze și să-i dezvăluie slăbiciunea poziției sale internaționale. Sprijinitorul său constant rămânea și pe mai departe Austria, dar aceasta nu era de ajuns pentru a contrabalansa puternica contrapondere a blocului anglo-rus, la care ulterior, pentru a redobândi un loc în concertul european, avea să se alăture și Franța.

În explicarea cedării pe care Poarta a fost până la urmă nevoită s-o admită, credem că mai trebuie avut în vedere și un alt factor, și anume, slăbiciunea internă a acesteia. Exact în această perioadă, sultanul Mahmud II, pentru a asigura o mai mare stabilitate internă a statului, a trecut în primăvara lui 1826 la desființarea

⁵ E. Driault, M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce. De 1821 à nos jours*, vol. I, Paris, Presses Universitaires de France, 1925, p. 313.

⁶ Jacques Droz, *Histoire diplomatique d'Europe. De 1648 à 1919*, Paris, 1972, p. 302-303.

⁷ Pierre Albin, *Les grands traités politiques. De 1815 à 1914*, Paris, 1923, p. 145.

⁸ N. Ciachir, Gh. Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1984, p. 285.

turbulentului corp al ienicerilor (fenomenul Vak-i-Hayriyye), eveniment ce nu a fost lipsit de convulsii interne⁹.

Într-un asemenea context, au plecat aşadar, în prima decadă a lunii iunie a anului 1826, plenipotenţiarii săi la tratativele cu Rusia, care s-au desfăşurat pe malul Nistrului, la Akkerman. În desfăşurarea acestor tratative luna septembrie a avut o însemnătate particulară. Această susţinere a noastră are la bază două elemente de natură politică.

Mai întâi – fapt pe care-l aflăm din raportul însărcinatului cu afaceri rus Minciaky la Constantinopole către vicescancelarul K. V. Nesselrode, la începutul lunii septembrie (mai probabil pe data de 3/15) – ambasadorul englez la Constantinopole, Stratford Canning, a informat Poarta (cu destulă întârziere, de altfel) asupra aranjamentului (încheiat în martie acelaşi an) între Rusia şi Marea Britanie, referitor la pacificarea Greciei¹⁰.

În acelaşi timp, Minciaky îl informa şi pe ambasadorul A. I. Ribeaupierre (aflat la Akkerman în calitate de negociator principal din partea Rusiei) asupra faptului că diplomaţia rusă din capitala osmană făcuse, prin intermediul dragomanului său Franchini, puternice presiuni asupra aparatului de stat turc (Divanul, reis-efendi etc.). Acesta a reamintit demnitarilor otomani că termenul limită al încheierii negocierilor este *25 septembrie (s.v.) 1826 (s.n., M.S.)* că odată depăşit acest termen orice căi de conciliere sunt excluse şi, în această eventualitate, Rusia „va fi nevoită să întrebuiţeze căi de acţiune mai eficace”¹¹ (ceea ce, în opinia noastră, constituia o ameninţare voalată cu declararea războiului). Rezultatul, într-o asemenea conjunctură, nu era greu de anticipat, Poarta satisfăcând cea mai mare parte din doleanţele Rusiei, o dată cu încheierea, la 25 septembrie/7 octombrie 1826 a documentului cunoscut sub numele de Convenţia de la Akkerman.

O primă parte a tratatului o reprezenta Convenţia explicativă a Tratatului de pace de la Bucureşti, din 1812, ale cărui prevederi erau reconfirmate, iar sultanul se obliga solemn la respectarea şi aplicarea lor.

Un punct foarte important al tratatului îl reprezenta *Actul separat privind Moldova şi Ţara Românească*. Într-un anume sens, actul reprezenta o reactualizare a unora din prevederile hătişerifurilor din 1802, dar în egală măsură, privind în timp, şi o anticipare preliminară a unora din prevederile ce aveau să stea la baza viitorului Tratat de la Adrianopole.

Nu ne propunem să intrăm în expunerea detaliată a prevederilor actului¹², ne vom opri însă asupra unora din prevederile sale care ni se par mai semnificative.

⁹ Mustafa Ali Mehmet, *Istoria turcilor*, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 306.

¹⁰ Cf. *Vresniaja politika Rosij XIX ia nacala XX veka*, Moskva, Izd Nauka, tom XI (XIV) 1985, p. 579, nota 270.

¹¹ La 2/14 septembrie 1826, Ribeaupierre îi trimitea lui K. V. Nesselrode copia acestui raport (cf. Arhiv Vresnei Politiki Rosiiskoi Imperii (în cont. AVPRI), fond. Kantelarija, 1826, opis 468, de 10 2358, p. 58 şi 59).

¹² Pentru textul integral al Convenţiei de la Akkerman vezi *Acte şi documente...*, I, vol. I, partea I, p. 314-317; de asemenea, I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368-1900)*, Bucureşti, 1971, p. 280-283.

Ca o compensație a faptului că fuseseră ocupate pe un interval destul de lung de trupele turcești, Moldova și Țara Românească erau acum scutite de plata haraciului pe timp de doi ani. În acest interval cei 2 domni, împreună cu divanurile, urmau să fixeze cuantumul acestuia în spiritul *hâtîșerifului* din 1802. Apreciem că și această clauză a fost totuși în beneficiul țărilor românești, punându-se în acest mod capăt unei îndelungi etape de abuz și arbitrar din partea turcilor la acest capitol.

O altă clauză, ce anticipează și pregătește pe undeva una din prevederile mari ale viitorului Tratat de la Adrianopole, era cea care prevedea o relativă libertate a comerțului, condiționată însă de satisfacerea necesităților anuale de grâu ale Porții.

Un capitol distinct al convenției era rezervat problemei sârbe, fapt ce dovedește că în tentativa de a-și redobândi influența politică în zona balcanică și pentru a-și demonstra solidaritatea cu frații slavi, Rusia a insistat în mod special ca el să fie inclus aici. Actul separat cu privire la Serbia specifica, de altfel, independența administrației interne, libertatea cultului ortodox, interdicția pentru musulmani de a se mai stabili în Serbia (excepție făcând punctele de garnizoană). Se mai stipula aici dreptul de pașaport pentru sârbi, ca și restituirea unor districte ocupate abuziv de otomani.

Privind rezultatele obținute de Rusia prin prevederile convenției amintite, se desprinde clar câștigul de influență dobândit de aceasta în aria sud-estică a continentului. Obligând Poarta să respecte conținutul Tratatului de la București din 1812 și limitând, totodată, abuzurile turcilor în Serbia, marea putere nordică își sporea în chip indubitabil prestigiul și autoritatea în rândul popoarelor balcanice aflate sub dominația otomană.

Este, de asemenea, de reținut faptul că, cu excepția Austriei, preocupată permanent de prevenirea extinderii influenței ruse în Balcani, celelalte mari puteri europene, interesate îndeosebi de chestiunea greacă, deși surprinse de gestul și acțiunea Rusiei, nu au reacționat în vreun fel oarecare, privind mai curând cu o oarecare satisfacție tardivă reglementarea raporturilor ruso-turce.

Desfășurarea ulterioară a evenimentelor, ca și consecințele acestora pe plan european după protocolul anglo-rus din aprilie 1826 și după Akkerman au fost în largă măsură determinate de doi factori: evoluția problemei grecești pe un plan, iar pe de altă parte de atitudinea pe plan internațional a Franței.

În ceea ce privește situația grecilor, anul 1826, ca și începutul celui următor, nu a fost cătuși de puțin favorabil insurgenților. Căderea după o rezistență eroică a orașului Missolonghi, ca și ocuparea Atenei de către turci¹³, făceau ca situația mișcării de emancipare elenă să fie dintre cele mai critice. Oricum, rezistența eroică a acestora se bucura, așa cum am arătat anterior, de simpatia și bunăvoința unor largi cercuri ale opiniei publice europene.

În ceea ce privește al doilea aspect, e de relevat faptul că dornică să-și redobândească poziția de frunte în concertul marilor puteri europene, Franța,

¹³ E. Driault, M. Lhéritier, *op. cit.*, p. 323-326; cf. și Dragan Djordjevic, *Les révolutions nationales des peuples balkaniques. 1804-1914*, Beograd, 1965, p. 67-68.

interesată să spargă izolarea sa diplomatică, a considerat că cea mai indicată atitudine urma să o reprezinte alăturarea sa blocului de forțe anglo-rus.

În ceea ce privește poziția Rusiei, trebuie remarcat faptul că aceasta nu a considerat definitiv rezolvat diferendul său cu Poarta o dată cu încheierea Convenției de la Akkerman. În ciuda declarațiilor liniștitoare făcute lui Wellington la începutul lui 1826 atât țarul Nicolae I, cât și puternicele grupuri de presiune din anturajul său priveau chestiunea greacă ca un excelent prilej de a reînnoi litigiul cu turcii¹⁴. Crearea, pe de altă parte, a unui stat grec autonom, ar fi redus în chip evident stăpânirile turcești din Peninsula Balcanică și ar fi condus la o sensibilă diminuare a prestigiului și forței Imperiului turc. Dar de această dată, spre deosebire de anii anteriori, diplomația rusă preconiza o linie politică total diferită de cea din anii 1821–1822¹⁵: trebuia să se arate opiniei europene și mediilor politice că Petersburgul este dispus la concesii, că el va face dovadă de moderație în cererile sale, în fine, și faptele urmau s-o demonstreze concret, că de această dată, el va acționa *concertat* cu celelalte mari puteri europene, și nu în dezacord cu ele.

Nu întâmplător, în instrucțiunile trimise la începutul anului 1827 ambasadorul Rusiei la Londra, prințul K. Lieven, vicescancelarul K. V. Nesselrode îi recomanda acestuia „să declare [...] public că Rusia, inițiind cu Turcia o dezbatere care amenința să se transforme în război, sacrifică propriile sale interese interesului general și dovedea că politica sa față de Grecia nu putea să inspire nimănui nici cea mai mică bănuială”¹⁶.

În același timp, ca o dovadă clară că în subteran ea încerca să influențeze și să controleze jocul politic și evoluția situației din Grecia, a fost împins în scenă și susținut destul de consistent Ioannis Capodistria. Deși părăsise Rusia în august 1822 pentru a efectua un concediu de odihnă în Elveția, Capodistria rămăsese formal secretar de stat asociat la Ministerul Rus al Afacerilor Străine.

Și astfel, nu întâmplător, la începutul lui 1827, acest personaj politic atât de controversat a reapărut în mijlocul vieții politice a grecilor răsculați. La 2/14 aprilie, după demisia fostului guvernator, Adunarea Națională a Greciei cu sediul la Tresena, l-a ales pe Capodistria ca guvernator suprem, cu alte cuvinte drept veritabil șef politic al Greciei răsculate¹⁷.

Ca urmare, la 24 iunie același an, fostul demnitar a prezentat țarului Nicolae I demisia sa formală din serviciul diplomatic rus, care a fost acceptată o săptămână mai târziu. Aceasta nu a împiedicat însă Rusia să-i acorde în continuare sprijinul său politic și financiar. Astfel, la 6/18 iulie 1827, ministrul de finanțe al imperiului, contele N. Kankin a dispus să se verse în contul lui Capodistria, la banca londoneză Hartmann, un milion de ruble asigurate¹⁸. Pentru a încheia acest

¹⁴ Cf. N. K. Șilder, *Imperator Nikolai I. Ego žizni i tzarstvovanie*, Sankt-Petersburg, 1903, vol. I, p. 415-417.

¹⁵ A. V. Fadeev, *Rossija i vostocnij krizis 20-h godov, XIX veka*, Izd. Nauka. Moskva, 1958, p. 68 și urm.

¹⁶ Cf. AVPRI, fond. Kanțelariia, g. 1827, delo 6959, p. 225.

¹⁷ Barbara Jelavich, *History of the Balkans in the Eighteenth and Nineteenth Century*, Cambridge University Press, 1977, p. 226.

¹⁸ Cf. AVPRI, fond. Posoliswo v Afinah, 1827 g., fond 507, delo 33, p. 9-10.

aspect, deși depășim puțin sub raport cronologic evenimentele, mai amintim amănuntul semnificativ, după opinia noastră, că noul lider al grecilor răsculați a adresat la 3/15 august 1827 o scrisoare secretă lui Nicolae I, în care promitea să ia parte la chestiunile interne ale Greciei, oferindu-se să asigure acceptarea de către greci a clauzelor proaspăt încheiatului Tratat de la Londra și străduindu-se să împiedice izbucnirea unui război civil între insurgenți¹⁹.

Acesta este așadar în liniile sale mari, ca și în detaliile amintite de noi mai sus, contextul în care a avut loc încheierea, la 6/18 iulie 1827, a Tratatului tripartit de la Londra în chestiunea grecească. La o analiză mai atentă a conținutului acestuia se relevă faptul că tratatul amintit reprezenta o punere la punct a protocolului de la Sankt-Petersburg, căruia însă îi adăuga în plus mecanismul sancțiunilor, pentru a-i asigura o aplicare eficientă și operațională.

Prin *primul* articol, cele trei puteri contractante își ofereau Porții otomane medierea lor, în scopul de a se ajunge la o reconciliere între aceasta și grecii răsculați. În același timp, semnarii propuneau celor două părți aflate în litigiu un armistițiu imediat, considerat „ca o condiție preliminară indispensabilă deschiderii oricărei negocieri”.

Formule analoage celor din Protocolul din aprilie 1826 puteau fi regăsite și în multe din articolele următoare. Referitor, de pildă, la forma de conducere în stat, grecii urmau să fie guvernați de autoritățile pe care și le vor alege și numi ei înșiși, dar la numirea căror Poarta va avea un aport determinant.

De asemenea, desemnarea insulelor din Arhipelag căror urma să li se aplice noul aranjament, era rezervată unor negocieri ulterioare.

În ceea ce privește modalitățile de aplicare concretă, în teren, a aranjamentului internațional amintit, semnificativă era prezența în tratat a așa numitului „*Articol adițional*”. Având ca obiectiv să înfrângă rezistența Porții, el prevedea că dacă într-un interval de o lună aceasta nu acceptă medierea celor trei puteri, acestea urmau să ia măsuri imediate „pentru a se apropia de greci”, stabilind cu ei relații comerciale și trimițând acolo reprezentanți diplomatici de nivel consular.

O atitudine fermă era prevăzută și în privința acceptării de către Poartă a armistițiului. În cazul refuzului (după un interval de 30 de zile) al Porții de a se alinia armistițiului cu grecii, Rusia, Franța și Anglia își propuneau ca, fără a lua parte la ostilități, să prevină orice coliziune între părți, scop în care trebuiau transmise instrucțiuni corespunzătoare amiralilor comandanți ai escadrelor fiecăreia din părți care patrulau în Marea Egee (Edw. Codrington pentru Anglia, amiralul Rigny pentru Franța, contraamiralul Hayden din partea Rusiei).

Evenimentele ce au urmat în sud-estul și apele teritoriale grecești aveau să arate însă că acesta avea să fie un lucru foarte dificil de realizat în practică, conducând la o situație greu de prevăzut în acel moment.

În final se stipula că la Londra ambasadori ai celor două puteri, împreună cu reprezentantul țării gazdă, trebuiau să continue să delibereze în scopul de „a

¹⁹ Textul scrisorii lui Capodistria poate fi găsit în Тентралний Госсударственный Архив Древних Актов, фонд. 5, dos. 223, p. 43-44 vv.

stabili și reține acele mijloace ulterioare a căror întrebuințare ar putea deveni necesară”²⁰.

Mai trebuie adăugat că, în completarea Tratatului de la Londra, cele trei părți au încheiat, la 30 noiembrie/12 decembrie 1827, un așa-zis *Protocol de dezinteresare*, care stipula renunțarea din partea semnatarilor a oricărei creșteri teritoriale în Balcani, ca și la orice tentativă de a-și stabili acolo preponderența lor politică. Cea care a fost mai stânjenită de această prevedere era evident Rusia, căreia, prin acest protocol anglo-francezii căutau să-i limiteze marja de acțiune în sud-estul continentului.

După cum doreau contractanții, prevederile Tratatului din 6 iulie 1827 trebuiau să rămână, cel puțin un timp, secrete. Din păcate pentru aceștia, printr-o indiscreție a unuia din delegați, conținutul acestuia a fost divulgat, și la câteva zile după aceasta a fost publicat aproape în întregime de presa britanică. Această dezvăluire prematură a accelerat mersul evenimentelor și a determinat puterile să reducă intervalul indicat Porții de la o lună la 15 zile.

În același timp moartea, la 8 august 1827, a primului ministru englez George Canning a reprezentat o serioasă scădere a ponderii curentului politic britanic favorabil cauzei grecești. Succesorul acestuia în funcție, viconte Goderich, deși tot conservator, nu a mai manifestat același interes în chestiunea greacă, preocuparea evidentă a cabinetului fiind acum aceea de a stopa acțiunile Rusiei și de a preîntâmpina un conflict militar al acestuia cu Poarta.

În spiritul acestei atitudini, cât și al prevederilor Tratatului de la Londra, aliații au transmis părților implicate în luptă textul *Declarației* propriu-zise, împreună cu invitația de a se pregăti pentru un armistițiu imediat. Guvernul grec, care a primit mesajul prin intermediul conducătorilor celor două escadre, Codrington și Rigny, a acceptat imediat condițiile stipulate, și considerând, pe bună dreptate, că aceasta e în avantajul său, a oprit ostilitățile.

Poarta în schimb, considerându-se nedreptățită și interpretând foarte rigid mesajul aliaților drept un amestec în treburile sale interne, a respins cele două cereri ale blocului anglo-franco-rus.

Tensionarea relațiilor dintre Poartă și aliați a atins apogeul o dată cu incidentul care a condus la mult discutata bătălie din golful Navarin, de la 20 octombrie 1827. Indiferent care au fost împrejurările care au condus la confruntare, care sunt foarte controversate până azi²¹, ceea ce contează este rezultatul final: urmare a dezastruoasei înfrângeri suferite din partea escadrei combinate franco-ruso-britanice, turcii și aliatul lor egiptean Mehmed Ali au pierit în această luptă circa 50 de vase și peste 8 000 de marinari și soldați.

²⁰ M. Driault, M. Lhéritier, *op. cit.*, p. 365-367; cf. și Antonin Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe, depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à clôture du Congrès de Berlin (1814-1878)*, vol. I, Paris, 1891, p. 224-226.

²¹ Semnificativ din acest punct de vedere este un pasaj din raportul nr. 227, datat 18 octombrie 1827, și trimis din Büyük-Deré de Ribeaupierre lui Nesselrode: „Mă limitez să anunț prin prezenta pe Excelența vs. după ultimele știri primite de către ambasadorul Angliei, flotele combinate, reunite în fața Navarinului, se pregătesc de o luptă (subl. ns., M.S.) pe care flota turco-egipteană se pare că vrea să o evite”, cf. AVPRI, fond. 180, Posolistvo v Konstantinople, 1827 g., delo 110, p. 184).

În ceea ce privește poziția celor trei puteri învingătoare, în capitalele occidentale s-a manifestat reținere și chiar nemulțumiri la vestea victoriei navale de la Navarin, considerându-se că aceasta va conduce la creșterea ulterioară a influenței rusești în Balcani.

În ceea ce privește Rusia, guvernul său considera bătălia de la Navarin drept o consecință firească a angajamentelor pe care cele trei mari puteri și le asumaseră în virtutea Tratatului de la Londra și a aprobat pe de-a-ntregul conduita în această împrejurare a reprezentantului său naval, contraamiralul Heyden, cât și a celorlalți șefi ai forțelor navale ale coaliției.

În ceea ce privește reacția Porții la evenimentul atât de dezastruos pentru forța sa militară, cât și pentru prestigiul ei, ea a fost deosebit de vehementă: a respins toate propunerile și explicațiile puterilor aliate, a solicitat ca ele să-și exprime refuzul de a proteja Grecia, a solicitat compensații, precum și cererea către cele trei puteri de a recunoaște că bătălia de la Navarin a fost o eroare²².

Așa cum rezultă din corespondența din noiembrie 1827, dintre Nesselrode și liderul grecilor Capodistria²³, primele represalii ale Porții au constatat în faptul că începând de la 10/21 noiembrie 1827 ea a recurs la împiedicarea trecerii navelor de comerț ale puterilor aliate prin Bosfor, atitudine care a sfârșit prin a-i împinge pe aliați la măsuri extreme. Ulterior, la 30 noiembrie/12 decembrie 1827, Poarta a renunțat la clauzele proaspăt încheiatei Convenții de la Akkerman, a încurajat fanatismul și isteria religioasă în imperiu, iar ruperea relațiilor diplomatice cu cele trei puteri a devenit iminentă. Ca atare la 8/20 decembrie, ambasadorii celor trei puteri semnatare (G. Guilleminot, Stratford Canning și A. I. Ribeaupierre) au părăsit în semn de protest Constantinopolul, îndreptându-se în insula Poros, iar din acest moment evoluția evenimentelor a căpătat o turnură tot mai dramatică.

Trebuie arătat însă un aspect mai nuanțat al situației la care se ajunsese în acel moment: ambasadorii celor trei puteri părăsiseră ce-i drept Constantinopolul, situație ce echivala cu întreruperea relațiilor diplomatice, dar nu cu existența unei stări de război între protagoniști.

Una din cele patru participante la conjunctura amintită, și anume Rusia, îl avea totuși cu multă tenacitate în vedere. Ea era cea care încă din vara lui 1826, când era încă în tratative cu Poarta, efectuase misiuni de supraveghere și spionare a forțelor militare turcești de pe linia Dunării. Dovada că o stăpâna o arzătoare dorință de a declanșa ostilitățile ne-o furnizează semnificativul mesaj pe care, la 8/20 ianuarie 1828, contele Nesselrode îl trimitea ambasadorului prinț Lieven la Londra²⁴. Expunând și dezavantajele ce rezultau pentru Rusia prin plecarea ambasadorului său de la Constantinopol, Nesselrode îi reamintea trimisului

²² Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire*, vol. II, (1808-1926), New York, 1973, p. 181.

²³ V. G. Filatov, *La Russie et l'accession de la Grèce à l'indépendance dans les années 1827-1830*, în vol. *Les relations entre les peuples de l'U.R.S.S. et les Grecs*, Thesaloniki, 1922, p. 33.

²⁴ Textul mesajului la Ch. Strup, *La situation internationale de la Grèce (1821-1917)*, *Recueil des documents choisis*, Zürich, (1935), p. 126-127.

diplomatic rus că „această plecare lăsa fără protecție pe supușii ruși din Levant și Imperiul otoman și toate afacerile lor, că rămâneau, de asemenea, fără nici o apărare raporturile sale comerciale cu Mediterana, că dispărea orice garanție privind navigația pe Marea Neagră, ca și în aplicarea Tratatului de la Akkerman”.

Dar cea mai importantă parte a depeșei abia acum urma. Ambasadorul primea mandatul de a supune aliaților occidentali (și în primul rând Angliei, evident) o serie de propuneri vizând „rezolvarea situației create”. În esență, țarul Nicolae I sugera ca armatele ruse să treacă Prutul, să ocupe principatele Moldova și Țara Românească și să nu se oprească decât atunci când Poarta ar fi subscris la toate stipulațiile Tratatului de la Londra. Marșul trupelor ruse trebuia să fie precedat de un manifest al celor trei puteri care într-o manieră limpede și fără echivoc trebuiau să proclame acordul lor unanim cu expediția amintită. Escadrele celor trei puteri din Mediterana nu trebuiau în acest timp să rămână inactive: ele trebuiau să continue să împiedice sosirea de trupe și provizii pentru trupele turcești și egiptene pe întreaga lungime a coastelor grecești.

De asemenea, în afara obiectivului ocupării Principatelor (cu care se subînțelegea că se va ocupa Rusia), dacă celelalte puteri erau dispuse să maseze forțe importante în fața Alexandriei sau de a penetra până la Constantinopol pentru a dicta acolo pacea – sub zidurile Seraiului –, Rusia se angaja să coopereze la aceasta cu toate forțele sale. Ea admitea, de altfel, ca aceste măsuri decisive să fie precedate de un demers peremptoriu și suprem pe lângă Poartă.

În acel moment, guvernul francez – era de altfel ultima perioadă a ministeriatului lui Villèle – exprima intenții analoage; el era de altfel de acord să recunoască oficial existența politică a Greciei, să blocheze Dardanelele și să sprijine acțiunea Rusiei în Principatele române²⁵.

Cea care s-a arătat absolut refractară acestui proiect a fost Anglia. Discursul tronului caracteriza de altfel foarte net bătălia de la Navarin drept un incident supărător (*untoward event*). Guvernului englez, condus în acel moment de ducele de Wellington*, îi repugna de altfel să împingă lucrurile prea departe și să pună în discuție existența Imperiului otoman însuși. Drept urmare, denunțând întregul episod, el a retras pe insulari de la orice participare la efortul de mediere și a renunțat, ca linie tactică, la politica lui Canning, care preconizase până atunci o cooperare cu Rusia pentru a-i putea controla și limita acțiunile²⁶. Nu e de aceea de mirare că răspunsul dat de Foreign Office, condus la acea dată de contele Dudley, la propunerile rusești amintite, a fost puțin încurajator: „Anglia nu a voit niciodată să facă decât o operă de conciliere și pace; ea nu a admis niciodată deschiderea ostilităților [...]. Invadarea Imperiului otoman, sub orișice formă s-ar produce ea, nu ar reprezenta decât începutul unei lungi serii de complicații și de dezastre

²⁵ A. Debidour, *op. cit.*, p. 241.

* George Wellesley, duce de Wellington, a fost investit ca șef al cabinetului britanic la 8 ianuarie 1828 (cf. C. Mureșan, A. Vianu, R. Păiușan, *Downing Street 10*, Edit. Dacia, Cluj, 1984, p. 117).

²⁶ Cf. Barbara Jelavich, *History of the Balkan*, p. 226.

[...]”²⁷. Sub acest aspect, rezulta cât se poate de evident că punctele de vedere ale celor două guverne, de la Londra și respectiv Sankt-Petersburg, erau aproape ireconciliabile.

În tot acest interval relațiile ruso-turce continuau procesul de degradare rapidă și ireversibilă. O nouă picătură în acest cazan clocotit l-a reprezentat momentul când marea putere nordică a luat cunoștință de manifestul sultanului, ca și de apelul său către toți musulmanii pentru declanșarea războiului sfânt, episod pe care ea l-a considerat ca o provocare insuportabilă.

Pe această linie, la 14/26 februarie 1828, vicesecretarul Nesselrode scria ambasadorului Lieven la Londra că prejudiciul adus comerțului rus de închiderea Bosforului, precum și refuzul otomanilor de a îndeplini tratatele încheiate cu Rusia (aluzie la Convenția de la Akkerman – n.n., M.S.) „îl obligă pe împărat să ia măsuri de ripostă. Cu toate acestea Rusia declară că nu aspiră nici la achiziții teritoriale, nici la prăbușirea Imperiului otoman”²⁸.

Exemplificatoare pentru starea de spirit ce domnea în rândul oamenilor politici de pe continent ni se pare în acest sens scrisoarea, din 31 martie/12 aprilie 1828, a secretarului lui Metternich, cavalerul de Gentz, către domnul muntean Grigore Ghica, în care acesta îi scria, între altele: „Rusia nu se va opri. A mers prea departe pentru a putea da îndărăt. Aștept pe fiecare zi știrea că împăratul a plecat la armată”²⁹.

Și într-adevăr, inevitabilul s-a produs. Deși conștient de atitudinea ostilă a Angliei, Nicolae I a ales calea confruntării militare, mergând pe ideea că de această dată Rusia acționa, în concordanță, cu concertul european și nu în dezacord cu aceasta. Ca atare, la 14/26 aprilie 1828, Rusia a declarat război Porții, iar la 7 mai trupele sale conduse de generalul Wittgenstein, au trecut Prutul, invadând Principatele. Războiul ruso-turc, până atunci iminent, devenea acum un fapt concret, în atenția tuturor cancelariilor europene.

Intrarea în război a Rusiei a avut în chip firesc importante consecințe asupra raportului de forțe din conflictul greco-turc. Prin deschiderea unui nou front, o mare parte din trupele turcești au fost retrase din Grecia, fapt ce a schimbat considerabil situația militară pe acest teatru de operațiuni. Situația nou-creată a permis insurgenților greci ca în perioada 1828-1829 să obțină o serie de victorii și să elibereze o importantă parte a teritoriului lor.

Reacția puterilor europene față de acest eveniment neprevăzut nu a fost unitară. Revelatoare și destul de corectă în evaluarea pozițiilor acestora ni se pare analiza făcută de Ministerul Rus de Externe la 3/15 iulie 1828 și prezentată spre luarea la cunoștință țarului. „După începerea războiului – se sublinia în document – pozițiile puterilor europene au suferit schimbări. Prusia a susținut hotărât Rusia; Franța a rămas fidelă obligațiilor sale potrivit Tratatului din 6 iulie (1827 – n.n.,

²⁷ E. Driault, M. Lhéritier, *op. cit.*, p. 392-393.

²⁸ Cf. AVPRI, fond. Possolstvo v Afinah, 1828 g. inv. 507, de la 33, p. 73-74 vv.

²⁹ I. C. Filitti, *Correspondența domnilor și boierilor români cu Metternich și Genz între anii 1812-1828*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secției istorice”, seria a II-a, tom. XXXVI, 1914, p. 19.

M.S.) și a respins propunerile engleze de a proceda la convorbiri separate îndepăr-tând Rusia; Austria a adoptat o poziție mai conciliantă și și-a declarat „neutrali-tatea sa strictă și necondiționată”, iar poziția Angliei poartă amprenta „unei vii simpatii față de turci, a unei dorințe arzătoare de a se asocia cu Austria, a hotărârii sale de a frâna pe cât posibil succesul Rusiei și a unei atitudini reci față de Grecia”³⁰.

În contextul internațional astfel descris, diplomația rusă avea toate motivele să fie satisfăcută, căci îndemânaticile sale manevre creaseră de data aceasta un asemenea tip de situație care diferea radical de cea din 1821. Acum sub raport moral și evident și politic, era foarte greu să reproșezi ceva Rusiei, care declarase în fond conflictul pentru înfăptuirea unei cauze nobile, iar atitudinea sa era privită în cea mai mare parte cu bunăvoință și sancționată de „concertul european”.

Concomitent, ea desfășura o vie activitate la Londra și nu întrerupsese deloc contactele cu omologii săi englezi; cu această ocazie partea rusă exprima perma-nent dorința sa de a acționa în perfectă sincronizare cu aliații săi englez și francez în toate problemele majore ale crizei orientale.

Deși în vara lui 1828 la Londra se produsese o importantă schimbare minis-terială, titularul de la Foreign Office, lordul Dudley, fiind înlocuit de lordul Aber-deen, guvernul englez rămânea în continuare exponentul partidului tory, sub con-ducerea lordului Wellington. Confruntat cu serioase dificultăți interne (lupta cu opoziția, o serie de accentuate tulburări sociale), această echipă politică nu era dispusă să-și asume responsabilități serioase în problemele acute ale sud-estului european. De aceea, chiar împotriva dorințelor sale, ea va lăsa practic ca inițiativ-ele în problema greacă să fie luate de Franța și Rusia³¹.

Deși războiul Rusiei cu Poarta tocmai începuse, contactele diplomatice dintre cei trei semnatari nu au încetat, în dorința de a se da o soluționare problemei grecești convenabilă tuturor părților. De aceea participanții la tratativele de la Londra (ambasadorul Lieven și consilierul Matushevici pentru Rusia, lordul Aberdeen pentru țara gazdă și ambasadorul de Polignac pentru Franța), au găsit o formulă de înțelegere foarte elastică. S-a admis astfel, prin consens, ca Rusia, beligerantă în Nord (în Principate și în Bulgaria), să fie considerată *neutră* în sud, în Mediterana, ca parte solidară cu aliații săi în reglementarea chestiunii grecești, în conformitate cu Tratatul de la Londra.

La mijlocul verii lui 1828, participanții la discuțiile tripartite de la Londra au ajuns la un *Acord*, încheiat la 19/31 iulie referitor la necesitatea unei expediții în Moreea, acord ce a format obiectul unui protocol foarte precis. Protocolul stabilea cu acest prilej că necesitatea intervenției militare în Moreea era determinată de intenția aliaților de a-l obliga pe Ibrahim-pașa, aliatul sultanului, să părăsească această parte a teritoriului grec.

Cea care și a asumat execuția concretă a acestui plan a fost Franța, care a constituit pentru aceasta un corp expediționar operativ, sub comanda generalului E. Maison. Plecat de la Toulon la 19 august 1828, acesta, împreună cu trupele

³⁰ AVPRI, fond. Kanțelarija, 1828 g., de la 33, p. 202-203.

³¹ G. V. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, Edit. științifică, București, 1973, p. 226.

însoțitoare, a debarcat în Grecia în primele zile ale lunii septembrie. Ca atare sub presiunea unei posibile intervenții europene, Ibrahim-pașa, deși cu unele mici incidente, a început, în ultimele zile ale lui septembrie 1828, retragerea trupelor egiptene din zona Moreei. Pentru răsculații greci, plecarea trupelor egiptene a reprezentat de aceea un nou și neașteptat factor de îmbunătățire a situației lor militare. Atena a fost eliberată și insurecția națională controla acum cea mai mare parte a teritoriului Greciei continentale.

În ceea ce privește Rusia, campania din 1828 nu a adus prea mari succese armatelor sale. După ce au trecut Dunărea, acestea au reușit, ce-i drept, ocuparea cetății Varna, dar o dată cu aceasta s-a oprit și înaintarea. Siliștra asediată rezista și fără cucerirea ei nu se putea întreprinde vreo ofensivă în sud³².

Aceasta era așadar situația la mijlocul toamnei lui 1828, moment în care Austria, până atunci relativ puțin preocupată de evenimente, a desfășurat prima sa inițiativă proprie de a interveni în conflict, propunând o mediere, care la nevoie, putea antrena și amenințarea unei intervenții armate³³.

Semnificativ în această situație, pentru modul cum a reacționat Rusia la aflarea tentativei Habsburgilor de a se amesteca în reglementarea problemei orientale, este raportul din 10/22 decembrie 1828 către țar, întocmit de urgență de vicedințarul K. V. Nesselrode. Materialul, din care redăm în continuare concluzia sa finală, constituia de fapt o alarmantă analiză asupra situației existente în acel moment; „Astfel, printr-o coincidență demnă de toată atenția, Anglia, Franța, Austria și Poarta manifestă o singură și unică voință. Este vorba de a ne exclude din chestiunile grecești, este vorba deci de a stabili un arbitraj sub forma unei medieri, pentru restabilirea păcii și pentru a ne dicta ei nouă articolele. O pace semnată sub asemenea auspicii – conchidea Nesselrode – ar fi umilitoare și imposibil de menținut”³⁴.

În situația astfel creată, la finele toamnei anului 1828, diplomația rusă a căutat să mențină și să nu abdice de la principiul său de căpetenie, acela de a nu admite nici o ingerință străină în relațiile sale cu Poarta, căci această imixtiune nu se putea produce decât în detrimentul intereselor sale. Acceptarea oricărui demers referitor la această chestiune ar fi dus la recunoașterea principiului, respins constant de autoritățile de la Sankt-Petersburg de aproape jumătate de secol: acela al medierii marilor puteri, cu scopul de a interveni într-un război dintre Rusia și Imperiul otoman.

Spre norocul Rusiei, conclavul marilor puteri europene nu era unitar la acea dată. Mai vechea aliată a Rusiei, Prusia, ca și, cu unele rețineri, Franța, nu au sprijinit proiectul austriac de mediere și ca atare inițiativa acesteia de a interveni a rămas doar pe hârtie.

În timp ce Rusia, așa cum am arătat, se afla confruntată cu acest delicat carusel diplomatic și avea neapărată nevoie de victorii militare pentru a reglementa

³² V. I. Seremet, *Turçüia i Adrianopolskij mir 1829 goda*, Moskva, 1975, p. 46.

³³ H. Beer, *op. cit.*, p. 122-124.

³⁴ V. N. Vinogradov, *La Grèce d'après les documents du 16e volume de la „Politique exterieure de la Russie XIX)*, în vol. *Les relations...*, p. 241.

definitiv confruntarea cu Poarta, în perioada septembrie – decembrie 1828, în insula Poros, situată în golful Salonic, au avut loc conferințele ambasadurilor celor trei puteri aliate (Rusia, Franța, Anglia) consacrate reglementării problemei grecești. La aceste tratative Marea Britanie a fost reprezentată de Stratford Canning, Franța de generalul Armand Charles de Guillemot, iar Rusia de ambasadurul său A. I. Ribeaupierre.

Demn de remarcat este faptul că dintru început turcii – din motive politice – au refuzat să trimită plenipotențieri la aceste convorbiri. Drept urmare, ambasadurii amintiți nu s-au putut întâlni la Poros decât cu I. Capodistria, dar aceste contacte au avut o semnificație mult mai largă, căci ele au însemnat, într-un anume sens, recunoașterea implicită de către cele trei puteri a existenței politice a Greciei.

Problema care, prin forța lucrurilor, a constituit obiectul major al conferințelor amintite³⁵, a fost cea a frontierelor noului stat. În acest sens, poziția reprezentantului poporului grec, în acel moment Capodistria, pleca de la premisa că frontiera cea mai restrânsă a noului stat trebuia să plece de la golful Volo (aflat în estul Greciei), urma să lase turcilor Thesalia și Epirul, și trasând o linie pe cât posibil dreaptă prin munți, ajungea la portul Sayada, pe coasta apuseană a Greciei, în fața insulei Corfu.

Mai trebuie, de asemenea, remarcat că dintre cele trei puteri prezente acolo, cea care a acordat o foarte mare atenție independenței și stabilității politice a Greciei a fost Franța. Prin reprezentantul său, ea a propus linia de frontieră Volos-Arta, soluție acceptată în linii mari de S. Canning și la care a subscris, fără condiții, și reprezentantul Rusiei, de Ribeaupierre.

Rezultatul final al conferințelor amintite era foarte succint sintetizat, de aceea, și-l putem utiliza fără rezerve, de raportul pe care Nesselrode îl prezenta la 10/22 ianuarie 1829, țarului Nicolae I. „Plenipotențiarul reuiniți la Poros – îl informa cu exactitate vicecancelarul pe suveranul său – au ajuns, în fine, după lungi și penibile discuții, să se înțeleagă asupra chestiunilor pe care erau chemați să le rezolve, în virtutea Tratatului de la Londra și a instrucțiunilor lor. Ei au convenit, de aceea să propună curților lor:

- 1) Să întindă limitele Greciei până la golful Arta și defileurile de la Macrinoros pe de o parte și pe de alta până la lanțul munților Othys, aproape de intrarea în golful Volo;
- 2) Să cuprindă în circumscrierea maritimă a acestui nou stat insulele Candia, Neg oponte și chiar pe cea a Samosului;
- 3) Să fixeze tributul anual la suma de 1 500 000 piaștri turci;
- 4) Să facă să fie plătită indemnizația pentru proprietățile particulare, a căror valoare va fi de ermă ată de o comisie mixtă. Nici o indemnizație nu urmează să fie acordată pentru proprietățile publice;

³⁵ Cf. A. Prokisch-Osten, *Geschichte des Abfalls, des Griechen von Turkischen Reiche...*, ed. 4, Wien, 1867, p. 127-130.

5) De a pune un prinț în fruntea viitorului guvernământ al Greciei și de a impune o succesiune ereditară în familia sa³⁶.

Tonul final al raportului amintit reflecta o profundă satisfacție, căci potrivit lui Nesselrode „aceste concluzii nu lasă cu nimic de dorit și mi se par a consfinți scopul pe care Maiestatea voastră l-a prescrist plenipotențiarilor săi să-l atingă, mai ales dacă ele vor fi definitiv însușite de cabinetele de la Londra și Paris”³⁷.

La începutul anului 1829, situația internațională în zona sud-estului european a devenit mult mai complexă, ca urmare a restabilirii relațiilor diplomatice dintre Anglia și Franța și Imperiul otoman, relații rupte după bătălia de la Navarin³⁸. Rusia, în ceea ce o privește, deși putere semnatară a Tratatului de la Londra din iulie 1827, se afla însă în continuare în stare de război cu Poarta, fapt ce făcea deosebit de delicată și de dificilă poziția de pe care diplomația sa trebuia să realizeze o reglementare satisfăcătoare a chestiunii grecești.

O dată cu reluarea relațiilor diplomatice dintre Poartă și puterile occidentale, reprezentate prin ambasadorii titulari, reveniți acum la Constantinopol, a fost reluată și conferința tripartită de la Londra, care urma să se pronunțe asupra soluțiilor în problema grecească, recomandate (așa cum le-am enunțat mai sus), de către ambasadorii întruniți la Poros.

Singura problemă care a creat o oarecare breșă în unitatea de vederi care a caracterizat tratativele din capitala britanică a fost cea a frontierelor noului stat. În această chestiune, Anglia, reprezentată de primul ministru, lordul Wellington, și de titularul afacerilor externe, lordul Aberdeen, se plasa pe o poziție extrem de rigidă, susținând cu încăpățănare zona de graniță a Greciei pe linia occidentală a golfului Aspropotamos (aceasta însemnând un teritoriu sensibil diminuat pentru greci). În cele din urmă, supusă presiunii conjugate ruso-franceză, delegația engleză a cedat, și conferința a menținut linia de frontieră Volo – Arta, propusă de conferința ambasadorilor de la Poros.

Rezolvarea problemei grecești era astfel conținută în *Protocolul* de la 22 martie 1829 care consfințea în principiu dispozițiile fundamentale adoptate la Poros. Adăugăm aici precizarea că în ceea ce privește conținutul autorității centrale în noul stat (care în documentul de la Poros era redactat într-o manieră vagă), *Protocolul* specifica că ea se va apropia pe cât posibil de formula monarhică și urma să fie încredințată unui principe de religie creștină, a cărui autoritate trebuia să fie ereditară prin ordin de primogenitură. O importantă clauză stipula că acest lider nu putea fi ales dintre familiile domnitoare ale celor trei state semnatare ale Tratatului din 6 iulie 1827³⁹.

Măsura – adăugăm noi – lovea, mai ales, în interesele din regiunea amintită ale Rusiei, care în acest fel își vedea risipite speranțele de a-l putea menține la conducere pe președintele Capodistria, a cărui poziție nu era greu de descifrat,

³⁶ Cf. AVPRI, fond. Kanțelarija, 1829, g., delo 2953, p. 5-6.

³⁷ Ibidem, p. 7.

³⁸ H. Debidour, *op. cit.*, p. 241.

³⁹ E. Driault, M. Lhéritier, *op. cit.*, p. 437-439.

ținând cont de antecedentele sale politice și diplomatice în serviciul acestei mari puteri.

În același timp, dacă urmărim relațiile din cadrul blocului tripartit, este de reținut că și după semnarea Protocolului de la Londra din 22 martie, diplomația engleză a continuat să urmeze linia sa de conduită vădit ostilă Rusiei, căutând să împiedice extinderea influenței acesteia în arealul sud-estic al continentului. În ceea ce privește Franța, venirea la putere (8 august 1829⁴⁰) a guvernului condus de prințul Polignac, de orientare probritanică, făcea ca situația Rusiei în concertul european să devină tot mai izolată.

După încheierea Protocolului de la Londra, conferința marilor puteri a însărcinat pe ambasadorii englez și francez la Constantinopol (R. Gordon și respectiv A. Guilleminot), să intre în tratative cu Divanul otoman pentru a obține adeziunea Porții la hotărârile din 22 martie 1829. În esență cele două mari puteri le sugerau turcilor să ajungă la o cedare definitivă în chestiunea greacă. Negocierile acestora începute cu Divanul la mijlocul lunii aprilie au decurs anevoios, deoarece turcii încă mai sperau într-un succes militar pe teatrul de operațiuni din Bulgaria.

În ceea ce privește Rusia, prin Ministerul său al Afacerilor Străine, nu credea totuși în succesul acestei misiuni. În fapt, autoritățile ruse sperau în taină că negocierile vor eșua și că finalmente problema greacă să fie rezolvată ca urmare a situației de pe câmpul de luptă.

Pe această linie primăvara lui 1829 a început să aducă materializarea speranțelor Rusiei privind tranșarea definitivă a conflictului său militar cu Poarta. Astfel, în ultimele zile ale lunii martie, trupele ruse – aflate acum sub comanda mult mai energicului comandant șef generalul I. Diebici – au operat o debarcare la Sozopol, localitate aflată la sud de Burgas, la numai 120 de km de Adrianopole. Știrea respectivă a provocat o puternică emoție la Constantinopol, atmosfera astfel creată fiind de natură să ușureze mult misiunea negociatorilor occidentali*.

Debarcarea de la Sozopol a lui Diebici, a fost urmată de victoria decisivă a armatelor rusești de la Dunăre, la Koulevici asupra corpului principal otoman condus de Rașid-Pașa, petrecută la 30 mai/11 iunie. În același timp, fortăreața multă vreme asediată a Silistrei a capitulat, din Transcaucazia a parvenit știrea luării Karsului de către ruși, iar avangărzile generalului Diebici au trecut Balcanii.

Pe acest fond al desfășurării evenimentelor o puternică impresie a produs asupra diplomaților și opiniei publice europene declarația țarului Nicolae I, aflat în acel moment la Berlin⁴¹. În declarația sa, țarul preciza că declanșând ostilitățile împotriva Porții, Rusia nu emitea decât pretenții foarte moderate: ea cerea în esență respectarea corectă a Convenției ruso-turce de la Akkerman, iar în ceea ce privește Grecia se plasa pe linia condițiilor din Protocolul din 22 martie 1829.

⁴⁰ Cf. Jacques Madaule, *Istoria Franței*, vol. 2, *De la Ludovic al XIV-lea la Napoleon al III-lea*, Edit. politică, București, 1973, p. 254.

* Reamintim că la tratativele din vara lui 1829 de la Constantinopol, ambasadorii britanic și francez urmau – potrivit Protocolului din 22 martie – să reprezinte și interesele Rusiei în această problemă.

⁴¹ A. P. Zabloțki-Desiatovski, *Materialij dlja istorii imperatorov Aleksandra I, Nikolaja I, Aleksandra II*, t. II, Sankt-Petersburg, 1882, p. 181-182.

Pretențiile Rusiei considerate rezonabile și chiar modeste au fost salutate de aceea cu ușurare de observatorii occidentali, conștienți de faptul că situația de pe teatrul de luptă i-ar fi dat acesteia dreptul la niște condiții mult mai severe. În schimb, cea care paradoxal a reacționat cu surprinzătoare încăpățănare la tratativele declanșate din 18 iunie 1829 cu ambasadorii occidentali a fost Poarta, pe care moderația rușilor a făcut-o să-și piardă, pentru moment simțul realității.

Între timp, pe teatrul de operațiuni evenimentele se derulau într-un ritm deosebit de rapid. La 10/22 august 1829, așadar la numai cinci zile după declarația Divanului, trupele lui Diebici au început asediul Adrianopolului⁴².

Un moment foarte important l-a marcat în opinia noastră ziua următoare, respectiv cea de 11/13 august 1829: pornită pe panta concesiilor, datorită evident situației sale militare în continuă înrăutățire, Poarta a aderat formal la condițiile Tratatului de la Londra din iulie 1827.

Urmarea acestui explicabil proces de cedare și compromis din partea otomanilor, a fost accelerat și mai mult de capitularea Adrianopolului (19/31 august); la 3/15 septembrie 1829 comandantul suprem rus I. Diebici îl informa pe țar asupra faptului că: „[...] ieri 2 septembrie după prânz, pacea a fost iscălită”⁴³. Practic nu avuseseră loc negocieri îndelungate, cum se desfășurau de regulă la aceste tratative, ci de data aceasta reprezentanții turci subscriseseră și acceptaseră fără prea multe discuții prevederile sugerate de cei doi plenipotențieri ruși, generalul V. Pahlen și contele P. V. Orlov⁴⁴.

Referindu-se la acest important episod diplomatic⁴⁵, o succintă sintetizare o oferă în studiul său N. Chiachir, potrivit căruia: „[...] prin Tratatul de la Adrianopol puterea militară și autoritatea politică a Imperiului otoman au fost puternic zdruncinate și indiferent de combinațiile de moment sau de durată ale marilor puteri, popoarele, aflate sub dominația totală sau parțială a otomanilor, se pregăteau să înlăture definitiv această anacronică structură”⁴⁶.

Într-adevăr prin finalizarea cu succes a tratativelor, actul de la Adrianopol marca pe de o parte încheierea unei etape importante a crizei orientale. Prin consecințele aplicării prevederilor sale el avea să deschidă în schimb o etapă calitativ nouă în desfășurările de forțe din sud-estul european, problemă care va constitui însă substanța unei abordări ulterioare.

⁴² E. Driault, M. Lhéritier, *op. cit.*, p. 416.

⁴³ *Adrianopolokij mir 1829 goda. Iz perepiska grafa Dibica*, ed. N. K. Silder, Sankt-Petersburg, 1829, p. 16.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 24.

⁴⁵ Din motive legate atât de întinderea studiului, cât și de viziunea noastră asupra acestei etape istorice, în articolul de față nu stăruim asupra conținutului Tratatului de la Adrianopole. Textul său poate fi consultat în D. A. Sturdza, Dim. Petrescu ș.a. *Acte și documente....* vol. I, partea a II-a, p. 318-332, precum și în C. F. Martens, *Recueil de traités ...*, tome VIII, p. 143-151. Pentru analiza detaliată a prevederilor sale vezi articolul lui Nicolae Ciachir, *The Adrianopol treaty (1829) ant its european implications*, în „Revue des études sud-est européennes” XVI (1979), nr. 4.

⁴⁶ N. Ciachir, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 713.

FROM AKKERMANN TO ADRIANOPOLIS:
A NEW DEVELOPMENT IN THE ORIENTAL CRISIS
(1826-1829)

Abstract

Based on material from the Archives of Foreign Policy of the Russian Empire, the author tries to enrich the information concerning the developments in the Oriental Crisis in the third decade of the 19th century.

After an outlining of the internal and international background which witnessed the signing of the Russian-Turkish Convention of Akkerman in September 1826, the paper highlights the intricate diplomatic game which characterized the international relations during the pacification of Greece and led to the signing of the Treaties of Adrianople (1829) and London (1830).

Facts point to the powerful conflict of geopolitical interests in the area, having as a source the tendency of the Tsarist Empire to settle the conflict with the Ottoman Porte in a profitable way and, on the other hand, the preoccupation of the western powers (especially Great Britain) with giving a final solution to the Greek question while hindering the Russians' progress in the area.

DOCUMENTAR

CONSIDERAȚII ISTORICE PE MARGINEA DATELOR STATISTICE OFERITE DE ARHONDOLOGIILE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ (1837–1858)

PAUL CERNOVODEANU, IRINA GAVRILĂ

În *Arhondologia veche a Țării Românești la 1837* (B.A.R., ms. 871) și *Arhondologia Țării Românești după noua legiuire din 1837 asupra rangurilor* (B.A.R., ms. 872-874), ambele transcrise de genealogul Alexandru Perietzianu-Buzău și depuse în copii xerox la Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga” sub cota III 1 573 L, sunt inserate 62 de dregătorii boierești civile și 13 cinuri militare, corespunzând celor 9 ranguri prevăzute prin dispozițiile Regulamentului organic. În ceea ce privește distribuirea dregătorilor pe ranguri, ea este inegală, având următoarea variație:

Rangul I	=	2 dregătorii;
Rangul II	=	1 dregătorie;
Rangul III	=	4 dregătorii;
Rangul IV	=	6 dregătorii;
Rangul V	=	7 dregătorii;
Rangul VI	=	4 dregătorii;
Rangul VII	=	5 dregătorii;
Rangul VIII	=	5 dregătorii;
Rangul IX	=	29 dregătorii;

În totalul de 5 507 înălțări în rang între 1836 și 1857 se observă o distribuție numerică crescătoare a înălțărilor în rang, pe măsură ce importanța lor scade, după cum ilustrează tabelul 1.

Tabelul 1

Rangul	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	Total
Total înălțări în rang 1836-1857	13	21	46	65	115	266	551	1 111	3 319	5 507

Această stratificare este grăitoare pentru procesul masiv de infuzie a boierimii cu elemente provenind din rândurile militarilor, magistraților, funcționarilor obștești, negustorilor avuți și liber-profesioniștilor, formând elementele constitutive ale tinerei noastre burghezii în dezvoltare. Să nu uităm că în 1858, odată cu desființarea rangurilor boierești, cei mai mulți dregători aparțineau rangului IX, alcatuit în special din oameni noi; deci, aceștia au avut pondere în procesul instituțional de modernizare a statului, în care, deși fosta protopendadă mai dispunea încă de averi considerabile și de poziții politice puternice, ea cedează treptat, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, întâietatea stării „a treia”, cea pe care o numim burghezie, și își împarte puterea cu ea, odată cu apariția și consolidarea partidelor politice din țara noastră în timpul monarhiei constituționale.

Prezentând într-o sumară analiză situația numerică anuală a rangurilor, considerăm interesant să o relevăm, ea oglindind criteriul după care se călăuzeau domnia și autoritățile în cazul

respectivelor promovări: importanța și necesitatea funcției pentru bunul mers al administrației statului în cazul rangurilor civile și organizarea armatei pentru rangurile militare. În 1836, de pildă, se poate constata că ponderea au avut-o căpitanii de cazaci și polcovnicii (66), trei-logofeții (52), serdarii (51) și praporgicii (45), toți de rangurile VIII și IX. Din 1837 se constată însă o predominanță netă a aparatului funcționăresc recrutat din rândurile pitarilor, serdarilor și conțepiștilor, care se distanțează categoric prin număr de restul dregătorilor, apoi, din 1840, se înmulțesc și paharnicii; în privința cadrelor armatei, se înregistrează o creștere (cu variații neînsemnate) a numărului de praporgici și parucici. Evoluția numerică anuală a celorlalte dregătorii din rangurile I-VI este instabilă și irelevantă. Mobilitatea desăvârșită o cunosc numai dregătorii amintite din rangurile VIII (serdarii) și IX (pitarii și conțepiștii) și una singură din rangul VII (paharnicii). Iată desfășurarea anuală semnificativă a numărului cadrelor civile și militare de bază, ce cunoaște o creștere aproape continuă (tabelele 2, 3).

Tabel 2

Anul	Dregătoria și rangul			
	Pitar IX	Serdar VIII	Conțepist IX	Paharnic VII
1837	165	108	102	30
1838	236	128	106	47
1839	375	160	143	75
1840	458	195	134	91
1841	458	195	134	91
1842	600	243	121	103
1843	594	233	120	98
1844	658	249	111	110
1845	714	254	104	106
1846	807	283	119	114
1847	809	286	119	112
1848	837	287	119	114
1849	843	291	117	121
1850	890	318	146	141
1851	1 019	369	222	155
1852	1 080	365	300	152
1853	1 093	369	303	160
1854	1 088	362	302	157
1855	1 220	394	344	166
1856	1 332	430	379	180
1857	1 319	425	377	176

Dacă sporirea numărului de subofițeri praporgici și parucici (sublocotenenți și locotenenți) este normală pentru pregătirea cadrelor militare de bază, necesară instruirii corpului ostășesc de rând, trebuie explicate în același timp și preferințele administrației pentru a dispune de un număr suficient de ridicat de pitari (pe primul loc), urmați în ordine descrescătoare de serdari, conțepiști și

paharnici. Și aceasta se lămurește doar prin funcțiile și atribuțiile acestor dregători transformați treptat în funcționari de stat (cinovnici), aflați la baza aparatului administrativ al principatului Țării Românești, prin ocuparea de „ranguri politicești”, conform dispozițiilor Regulamentului organic (legea nr. 239 din 12 mai 1837, secția a IV-a, litera A).

Tabel 3

Anul	Cin militar și rang	
	Praporgic IX	Parucic VIII
1837	45	17
1838	82	45
1839	104	75
1840	100	74
1841	100	74
1842	100	67
1843	103	67
1844	114	75
1845	110	86
1846	139	92
1847	139	91
1848	150	93
1849	148	103
1850	156	108
1851	173	102
1852	156	122
1853	163	124
1854	168	126
1855	161	137
1856	191	135
1857	194	137

În ceea ce privește numărul promovărilor anuale între 1836–1857 în diferite dregătorii, am luat în studiu ca mostre 15 categorii de boieri aparținând rangurilor: I (mare ban), II (mare vornic), III (vornic trei și patru mare logofăt al Dreptății), IV (mare logofăt al Credinței, vistier, spătar, hatman), V (mare postelnic, cămăraș), VI (clucer), VII (paharnic), VIII (medelnicer) și IX (clucer de arie).

Evoluția cea mai dinamică o cunoaște numărul de promovări în dregătoriile de mari logofeți ai Dreptății și ai Credinței, numărul de înaintări în rang fiind atins în anul 1839, 16, respectiv 12. După această dată, numărul de promovări în aceste două dregătorii se menține relativ scăzut (între 0 și 4 anual). Examinând și numărul absolut de boieri aflați la finele fiecărui an în aceste dregătorii, se constată că până în 1839 el era mic pentru mare logofăt al Dreptății (4 în 1837 și 3 în 1838) și zero pentru mare logofăt al Credinței, pentru ca în 1839–1840 acesta să crească brusc la 16, respectiv 20 și apoi să se mențină relativ constant.

O situație asemănătoare se constată în cazul dregătoriilor clucer (rangul VI) și paharnic (rangul VII), dar la alt ordin de mărime. Numărul mediu anual de promovări este de circa 8 pentru cluceri, respectiv 17 pentru paharnici. Interesant este faptul că, pentru dregătoriile clucer și paharnic, numărul absolut de boieri cunoaște de-a lungul perioadei o creștere spectaculoasă, fiind în 1857 de circa 6 ori mai mare decât în 1837 (74 față de 12 pentru cluceri și 176 față de 30 pentru paharnici). Dacă am lua ca bază anul 1836, creșterile sunt încă și mai accentuate, de 12, respectiv 18 ori, datorate în special creșterii de 2, respectiv 3 ori a numărului de cluceri și paharnici numai între 1836–1837. Aceste tendințe se observă clar și din reprezentarea grafică a numărului absolut de boieri aflați în dregătoriile clucer și paharnic.

Protipendada, alcătuită de mari bani (rangul I) și mari vornici (rang 2), s-a menținut numeric la un nivel redus (între 2 și 5 pentru mare ban, respectiv 1-8 și 14 în ultimii 5 ani ai perioadei studiate pentru mare vornic).

Promovările inexistente pentru dregătoriile vornic patru, spătar și cămăraș, precum și numărul lor absolut egal cu zero începând cu 1838, se explică prin faptul că ele corespundeau cu înaltele „ranguri politicești” de mare logofăt al Dreptății (rang III) pentru vornic patru, de mare logofăt al Credinței (rang IV) pentru spătar și de aga sau vornic de oraș ori de temniță (rang V) pentru cămăraș, potrivit dispozițiilor regulamentare.

Tabel 4

Lista rangurilor în ordine descrescătoare

Rang	Nr. ord.	Rang	Nr. ord.
Mare ban	1	Stolnic	28
Boier 1	2	Comis	29
Mare vornic	3	Serdar	30
Mare logofăt al dreptății	4	Parucic	31
Vornic 3	5	Medelnicer	32
Vornic 4	6	Sluger	33
Logofăt de Țara de Sus	7	Pitar	34
Mare logofăt al credinței	8	Praporgic	35
Vistier	9	Conșepist	36
Spătar	10	Șetrar	37
Logofăt de pricini străine	11	Clucer de arie	38
Logofăt de obiceiuri	12	Vameș	39
Hatman	13	Cămăraș de ocne	40
Mare postelnic	14	Spatar 2	41
Postelnic	15	Logofăt 2 al di' anului	42
Vornic de oraș	16	Logofăt 2 de obiceiuri	43
Vornic de temnițe	17	Vistier 2	44
Aga	18	Ceșuș de o 1	45
Polcovnic	19	Vătaș de d'van	46
Cămăraș	20	Căpitan de dorobași și lefegii	47
Clucer	21	Logofăt 3	48
Maior	22	Vistier 3	49
Maior la ostafcă	23	Postelnic 3	50
Căminar	24	Vătaș de aprozi	51
Paharnic	25	Staroste de negustori	52
Căpitan	26	Armaș 2	53
Căpitan la ostafcă	27	Ceauș spătăresc	54

Tabel 4
(continuare)

Rang	Nr. ord.	Rang	Nr. ord.
Ceauș agiesc	55	Pitar 2	59
Căpitan de cazaci și polcovnic	56	Vătaș de visterie	60
Baș bulucbaș	57	Vătaș de paharnic	61
Staroste de brutari	58	Portar 2	62

Din lista celor 1 499 familii înscrise în Arhondologii s-a urmărit – ca mostră – un număr de 145 mai reprezentative, cu un procentaj de 9,53% din total, selectat din familii aparținând celor 9 ranguri stabilite prin rânduilele regulamentare. Se pot trage concluzii interesante privind atât „protipendada” unde se produc puține schimbări, câteva penetrări spectaculoase ale unor reprezentanți influenți și bogați din rândul unor familii de extracție mai obscură, fiind pur și simplu accidentale, cât și evoluția grosului boierimii din rangurile medii, unde se înregistrează atât ascensiuni, dar și declin. În sfârșit, ne vom interesa și de membrii, în majoritatea cazurilor unici, pe familii, aparținând unor pături modeste de oameni noi, așa-zii „cioci” sau „boiernași” categorisiți ca atare de literatura vremii, care n-au depășit niciodată dregătoriile din rangurile VIII-IX, în pofida ponderii lor numerice.

Trecând la analiza celor 145 de familii, iată cum le putem defini situația, în funcție de rangul ocupat în societatea regulamentară din Principatul Țării Românești. În „protipendadă”, includem doar rangurile I-IV, incluzând de la „baș boier” (caz unic) și mari bani până la cele de hatmani. Iată situația în tabelul 5.

Tabel 5

Nume de familie	Cea mai înaltă dregătorie atinsă	Rangul corespunzător acestei dregătorii
Filipescu Băleanu Brâncoveanu (Bibescu)	„baș boier” mare ban prinț	I I I (fiul domnitorului Gheorghe Bibescu)
Cantacuzino Ghica	mare ban „	I I (un membru ajuns domn al Țării Românești)
Știrbei	„	I „
Arghiropol Aristarhi Bălăceanu Bibescu	mare vornic „ „ „	II II II II (un membru ajuns domn al Țării Românești)
Florescu Racoviță Vilara sau Villara	„ „ „	II II II
Bărcănescu Bellu	mare logofăt al dreptății „	III III

Tabel 5
(continuare)

<i>Nume de familie</i>	<i>Cea mai înaltă dregătorie atinsă</i>	<i>Rangul corespunzător acestei dregătorii</i>
Câmpineanu	mare logofăt al dreptății	III
Cornescu	„	III
Fălcoianu	„	III
Golescu	„	III
Grădișteanu	„	III
Hrisoscoleu	„	III
Herescu-Năsturel	„	III
Lenș	„	III
Manu	„	III
Otetelișanu	„	III
Slătineanu	„	III
Suțu	„	III
Văcărescu	„	III
Brăiloiu	mare logofăt al credinței	IV
Cocorăscu	„	IV
Crețulescu	„	IV
Haralambic	„	IV
Mavru (Mavros)	hatman	IV
Obedeanu	mare logofăt al credinței	IV
Odobescu	„	IV
Roset	„	IV
Vlădoianu	hatman	IV

Din examinarea tabelului 5 se pot face următoarele observații: „marile familii” se mențin în majoritate la putere; o ascensiune din rândul boierimii mijlocii la cea mare este aceea a Bibeștilor (prin preluarea succesiunii Brâncovenilor datorită adopțiunii și urcării în scaun a lui Gheorghe Bibescu), ca și a Slătinenilor (prin legături de rudenie și avere); din rândul alogenilor, pe lângă Arghiropol și Hrisoscoleu, cu state de „noblețe” mai vechi din vremea fanarioților, urcă treptele „protipendadei” Aristarhi și Villara (cu bune încuscrii) ca și Lenș (provenind din Lenjii moldoveni, urmași negustorului francez Linchoult din secolul al XVIII-lea); în sfârșit noi-veniții, și în mod excepțional, sunt aromânii Bellu sau Belio, al căror succes a fost determinat de prosperitatea întreprinzătorului om de afaceri Constantin Bellu, ridicat în 1817 la rangul de baron de Curtea din Viena, grecii Mavru sau Mavros, datorită carierei strălucite a lui Nicolae Mavros cumnat al domnitorilor Grigore IV și Alexandru Ghica, micii boieri Haralamb sau Haralambie, originari din Oltenia, acum influenți și bogați, agreați de Bibescu, precum și Odobeștii înălțați prin cariera armelor.

Grosul clasei boierești l-a alcătuit, însă, cel aparținând rangurilor V-VII în care se pot discerne, de asemenea, ascensiuni, dar în unele cazuri și declin (tabelul 6).

Tabel 6

<i>Nume de familie</i>	<i>Cea mai înaltă dregătorie atinsă (civilă sau militară)</i>	<i>Rangul corespunzător acestei dregătorii</i>
Arion	agă	V
Băbeanu	„	V
Boteanu	polcovnic	V
Brătianu	agă	V
Caragea	polcovnic	V
Cerchez	agă	V
Costaforu	polcovnic	V
Gigărtu	„	V
Greceanu	agă	V
Lahovari	polcovnic	V
Lăcusteanu	„	V
Mavrocordat	agă	V
Nicolescu	„	V
Voinescu	polcovnic	V
Zătreanu	agă	V
Algiu	clucer	VI
Bengescu	„	VI
Bărcănescu	„	VI
Budișteanu	„	VI
Burchi	„	VI
Cătuneanu	„	VI
Crețeanu	„	VI
Dona	„	VI
Geanoglu	„	VI
Lapati	„	VI
Macedonski	polcovnic	VI
Marcovici	clucer	VI
Măcescu	„	VI
Moscu (Hagi-)	căminar	VI
Musceleanu	maior	VI
Paladă	clucer	VI
Papazoglu	maior	VI
Păunescu	clucer	VI
Pencovici	„	VI
Poenaru	„	VI
Polizu	„	VI
Prejbeanu	„	VI
Priseceanu	„	VI
Rahtivan	„	VI

Tabel 6
(continuare)

<i>Nume de familie</i>	<i>Cea mai înaltă dregătorie atinsă (civilă sau militară)</i>	<i>Rangul corespunzător acestei dregătorii</i>
Râmniceanu	clucer	VI
Samurçaș	"	VI
Stoenescu	căminar	VI
Târnoveanu	clucer	VI
Urdăreanu	"	VI
Urianu	"	VI
Urlățeanu	"	VI
Anagnosti	paharnic	VII
Argetoianu	stolnic	VII
Berindei	paharnic	VII
Bilciurescu	"	VII
Bozianu	"	VII
Bucșan	"	VII
Bujoreanu	"	VII
Butculescu	"	VII
Cernovodeanu	"	VII
Cuțarida	"	VII
Drăgoescu	"	VII
Drugănescu	"	VII
Eliad	"	VII
Izvoranu	"	VII
Lămotescu	"	VII
Magheru	"	VII
Mareș	căpitan	VII
Măldărescu	paharnic	VII
Olănescu	"	VII
Orăscu	"	VII
Orășanu	"	VII
Paleologu	"	VII
Păcleanu	"	VII
Pârâianu	"	VII
Periețianu	stolnic	VII
Piersiceanu	paharnic	VII
Piteșteanu	"	VII
Poroineanu	"	VII
Racotă	căpitan	VII
Rătescu	"	VII
Rioșanu	paharnic	VII
Tătăranu	paharnic	VII
Vernescu	"	VII
Zefhari	stolnic	VII

Pe treapta ascensiunii sociale, prin reprezentanți de seamă ce s-au evidențiat în comerț, carieră militară sau liber profesionism (arhitecți, medici, profesori), ies în relief familiile Băbeanu, Costaforu sau Voinescu trecute în rangul V, Algiu, Lapati, Marcovici, Măcescu, Papazoglu sau Târnoveanu intrând în rangul VI sau Eliad, Magheru, Orăscu, Paleologu și Zefhari, clasificate în rangul VII. Prin contrast un declin accentuat îl înregistrează fostele familii domnitoare fanariote Caragea și Mavrocordat, decăzute la rangul V, deoarece membrii lor cei mai de seamă au emigrat în Grecia, constituind elita noii monarhii constituționale independente născute în Balcani la 1832, iar din rândul boierilor locali au scăpat membrii familiilor Samurcaș (în plin avânt la începutul secolului al XIX-lea) sau oltenii Argetoianu, trecuți la rangurile VI, respectiv VII.

În sfârșit, în cele mai mărunte dregătorii civile și militare corespunzând rangurilor VIII și IX intră prioritar familii noi, dar și altele aparținând boierimii mai vechi, însă sărăcite și aflate în plină decădere (tabel 7).

Tabel 7

<i>Nume de familie</i>	<i>Cea mai înaltă dregătorie atinsă (civilă sau militară)</i>	<i>Rangul corespunzător acestei dregătorii</i>
Andronescu	medelnicer	VIII
Băicoianu	serdar	VIII
Băjescu	„	VIII
Bălcescu	serdar	VIII
Cărpinișanu	serdar	VIII
Dâlgeanu	„	VIII
Fărcășanu	„	VIII
Filitti	„	VIII
Furduescu	„	VIII
Ipătescu	„	VIII
Istiotu	„	VIII
Mavrodin	parucic	VIII
Nottara	serdar	VIII
Pleșoianu	„	VIII
Rusescu	„	VIII
Varlaam	medelnicer	VIII
Vladimirescu	serdar	VIII
Bărbătescu	pitar	IX
Brezoianu	„	IX
Fotino	„	IX
Frumușanu	„	IX
Giuvara	„	IX
Mustacov	„	IX
Năcescu	„	IX
Ralea	praporgic	IX

Asupra numelor noi nu este cazul să insistăm acum deoarece ele au o preponderență deosebită în procesul de diluare și îmburghezire al boierimii în care intră și aromâni (Giuvvara) sau alogeni de merit naturalizați (Istiotu, Mustacov), ci este interesant de relevat procesul de decădere al unor familii vechi. Astfel purtători ai numelui de Băjescu, neam de boieri încă din vremea lui Matei Basarab, decad în rangul VIII ca și Fărcășenii, Furdueștii și Pleșoienii. Un declin accentuat îl înregistrează însă familia Bărbătescu (e drept stinsă și continuând de două ori prin femei, căsătorite Pamber și Caftangioglu), dar mai ales Brezoienii, boieri de seamă în timpul lui Constantin Brâncoveanu, trecuți acum în rangul IX, cel mai umil, deschis tuturor noilor veniți.

Numărul acestora, provenind, uneori, chiar și din rândul meșteșugarilor înstăriți, este predominant, majoritatea fiind ridicați în rangul IX la prima generație, iar numele lor, complet obscure, n-au contat și n-au fost considerate niciodată ca aparținând boierimii. De altfel acești modești conțepiști, pitari sau praporgici nici n-au putut prinde rădăcini în această clasă, deoarece rangurile și privilegiile boierești au fost abolite curând prin Convenția de la Paris. Ei revin, de drept, în mijlocul păturilor mijlocii, cărora le-au aparținut de fapt din totdeauna, iar ascensiunea pe plan social sau politic a unora dintre dâșii s-a desfășurat mai târziu după alte criterii. Prezentăm numai câteva nume ale acestor proaspeți și tardivi reprezentanți ai boiernășimei, cu o promovare atât de efemeră (tabel 8).

Tabel 8

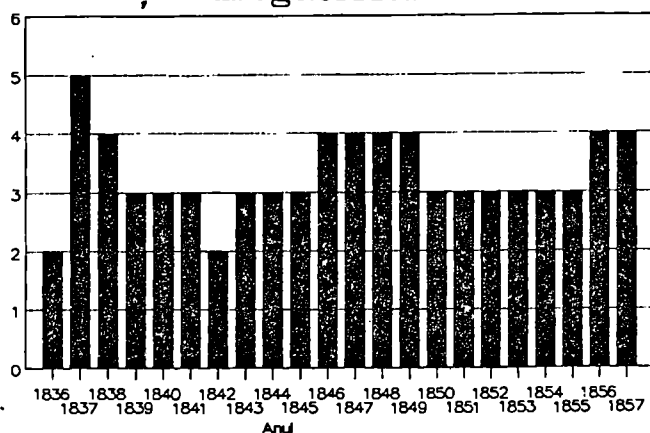
<i>Nume de familie</i>	<i>Dregătorie</i>	<i>Anul ridicării în dregătorie</i>	<i>Rangul</i>
Abdulaidi	pitar	1850	IX
Ahtar	pitar și staroste de patentari din Brăila	1852	IX
Aldescu	pitar	1846	IX
Anuș	"	1856	IX
Aurel	conțepist	1852	IX
Becar	"	1855	IX
Bojoiu	pitar	1856	IX
Bozin	conțepist	1846	IX
Bujă	pitar	1850	IX
Cacipu	conțepist	1851	IX
Carari	"	1855	IX
Ciupitu	praporgic	1852	IX
Crăpătoreanu	conțepist	1850	IX
Cuți	pitar	1850	IX
David	pitar, stegar din Craiova	1850	IX
Deșu	pitar	1856	IX
Gard	praporgic	1855	IX
Hagiulea	pitar	1850	IX
Lazăr	"	1850	IX
Lepădătescu	conțepist	1852	IX
Mandu	pitar	1852	IX
Marcopoli	"	1855	IX
Musicu	"	1853	IX
Nicolaevici	praporgic	1855	IX

Tabel 8
(continuare)

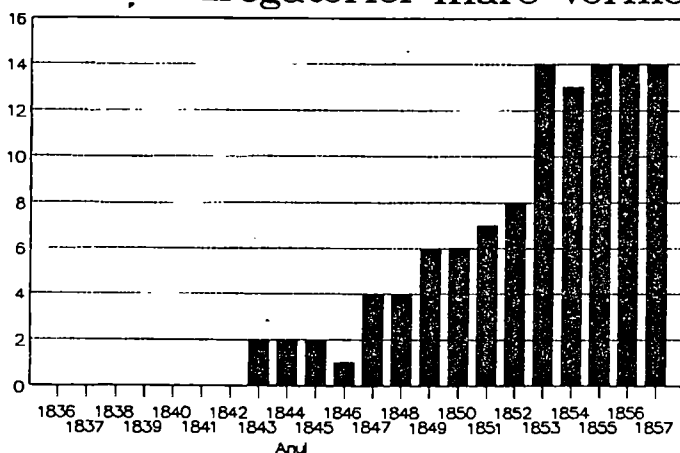
<i>Nume de familie</i>	<i>Dregătorie</i>	<i>Anul ridicării în dregătorie</i>	<i>Rangul</i>
Nicolet	conțepist	1851	IX
Pană	pitar	1852	IX
Pancu	„	1851	IX
Pandeleșcu	„	1852	IX
Pața	„	1851	IX
Pazu	„	1855	IX
Pleteanu	conțepist	1853	IX
Rugiubei	„	1852	IX
Scipion	pitar	1851	IX
Sigurășcu	conțepist	1851	IX
Teohănescu	pitar	1856	IX
Toțca	„	1851	IX
Țapa	„	1851	IX
Vaerah	„	1854	IX
Vrabie	conțepist	1856	IX
Zugrăvescu	pitar	1851	IX

În opinia noastră, acestea sunt concluziile cele mai interesante, de ordin istoric, ce le-am putut trage din analiza Arhondologiilor boierești din 1837–1858, care oglindesc prefacerile de structură petrecute în sânul boierimii din Țara Românească, suferind un proces de diluare continuă prin pătrunderea masivă a unor elemente noi, câteodată chiar alogene, până la dispariția ei ca o clasă privilegiată în 1858, ca și în Moldova. Atunci, în pragul Unirii Principatelor, boierimea și-a pierdut caracterul instituțional prin promovarea egalității în drepturi în fața legii a tuturor membrilor societății.

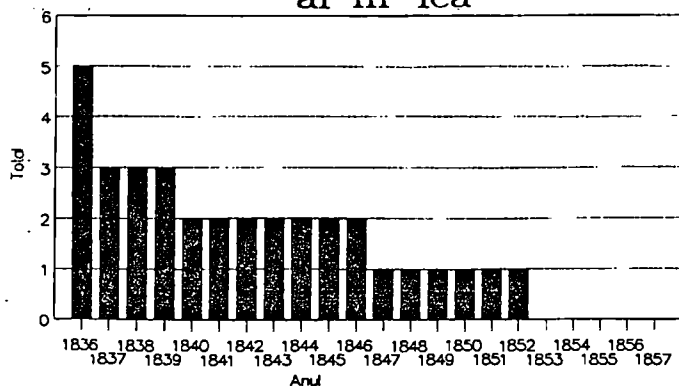
Evoluția dregătoriei mare ban

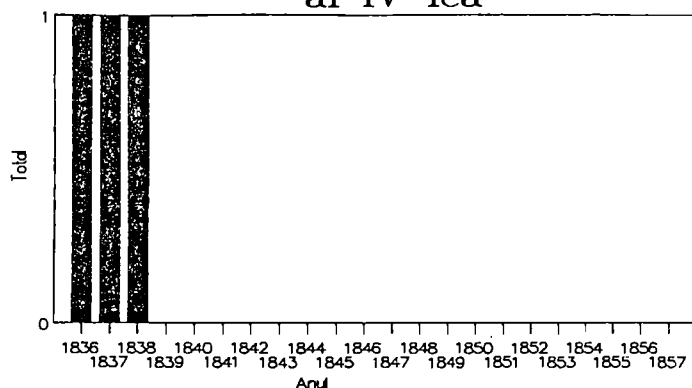
Evoluția dregătoriei mare vornic

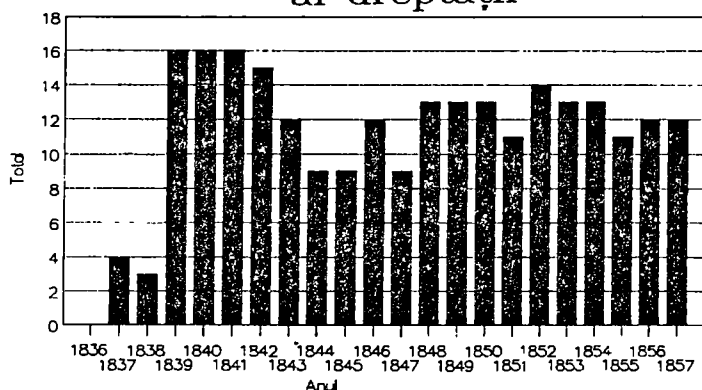
Evoluția dregătoriei vornic al III-lea

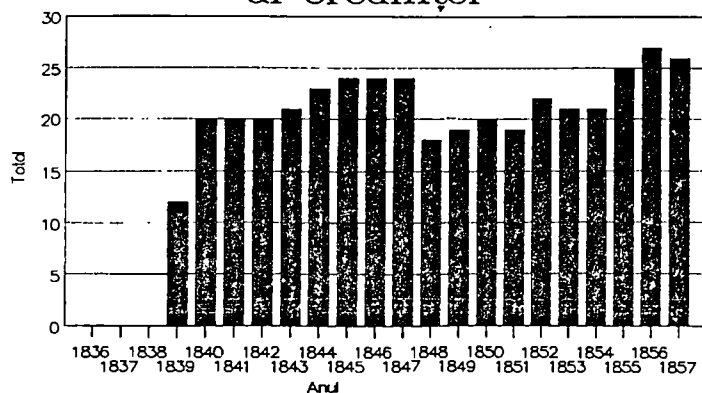
Evoluția dregătoriei vornic al IV-lea

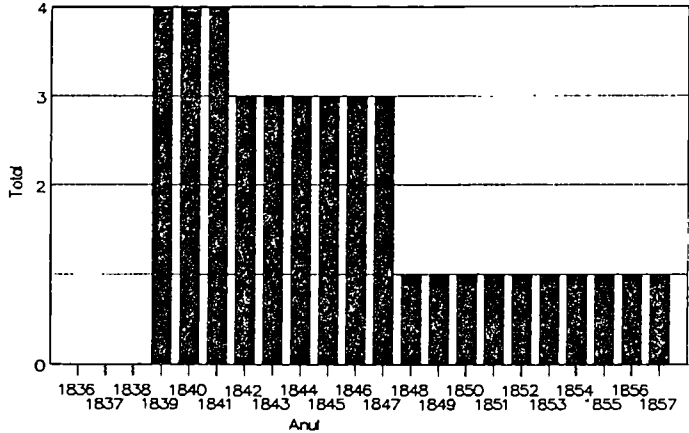
Evoluția dregătoriei mare logofăt al dreptății

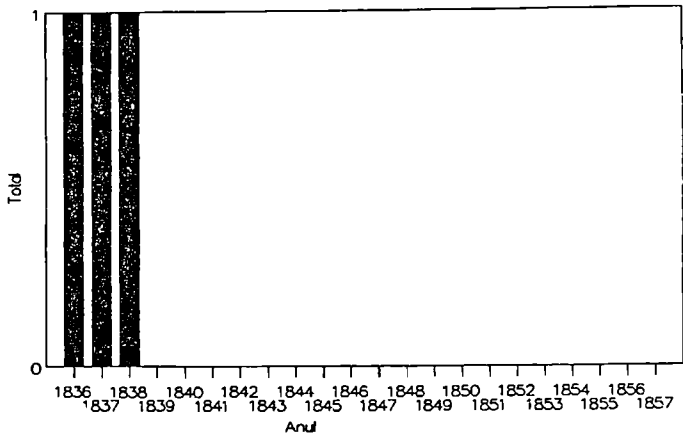
Evoluția dregătoriei mare logofăt al credinței

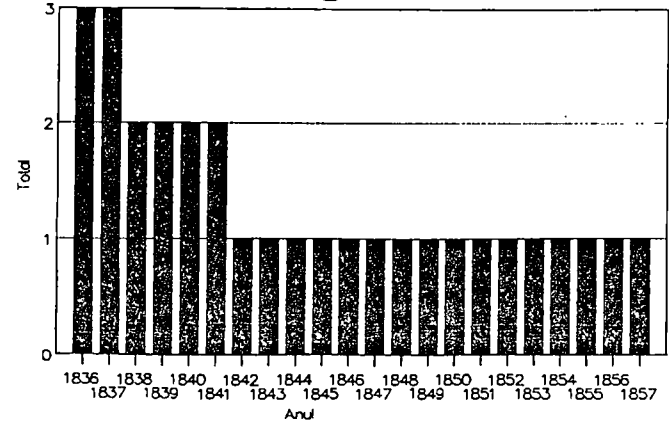
Evoluția dregătoriei vistier

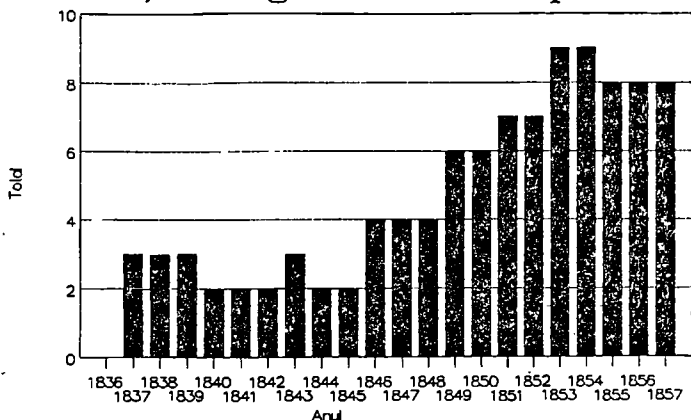
Evoluția dregătoriei spătar

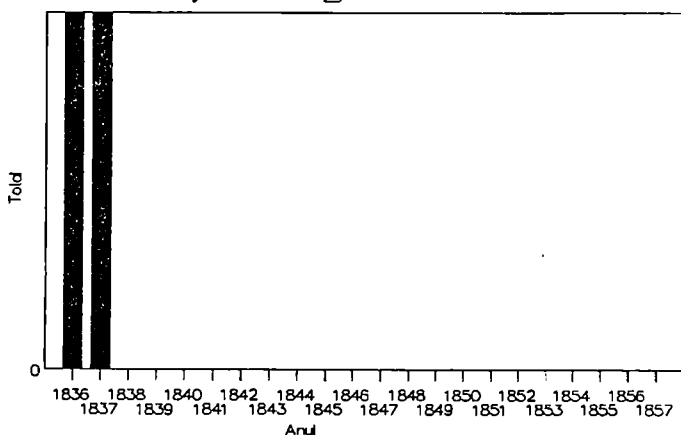
Evoluția dregătoriei hatman

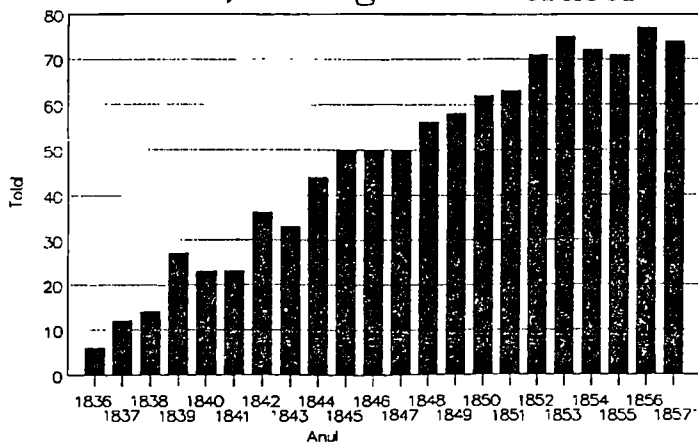
Evoluția dregătoriei mare postelnic

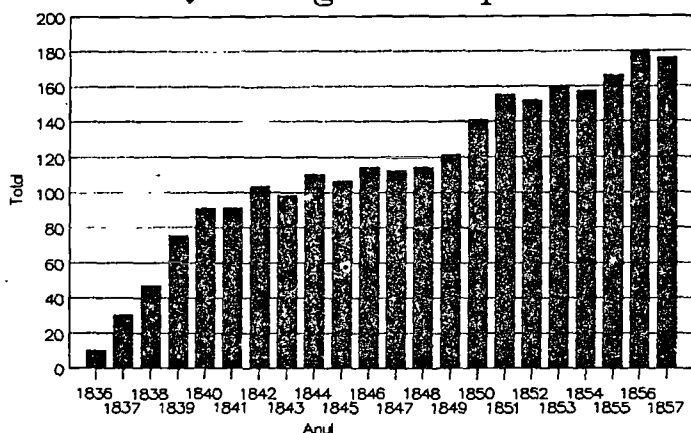
Evoluția dregătoriei cămăraș

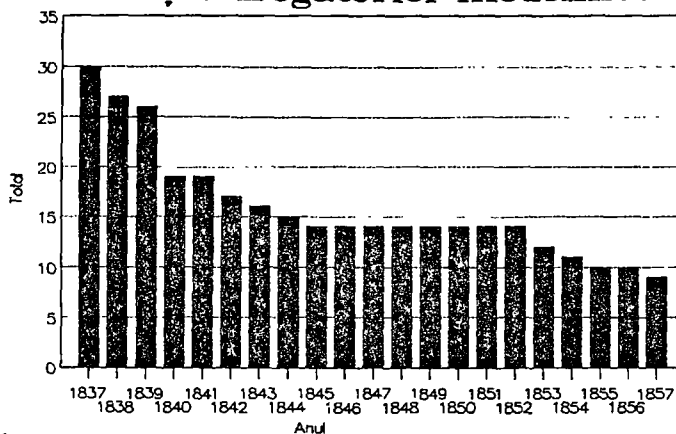
Evoluția dregătoriei clucer

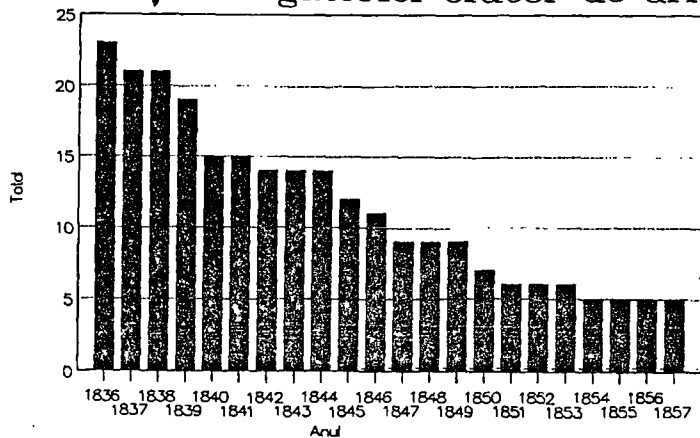
Evoluția dregătoriei paharnic

Evoluția dregătoriei medelnicer

Evoluția dregătoriei clucer de arie

CONTRIBUȚII LA SLOBOZIILE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN TIMPUL CELUI DE-AL TREILEA ISPRĂVNICAT AL STRĂINILOR (1818–1831)

MIHAI CHIRIȚĂ

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele trei decenii ale secolului următor marchează ultima etapă de existență a sloboziilor în Țara Românească. Perioada este caracterizată de războaiele ruso-austro-turce purtate pe teritoriul nostru și ocuparea repetată și îndelungată a Principatelor Române, ceea ce a dus la spargerea satelor și risipirea locuitorilor prin fugă peste graniță (Dunăre), urmate de reîntoarcerea unora dintre ei după trecerea primejdiei. În acest context, cronicari și memorialiști de epocă sunt unanimi în aprecierile lor în ceea ce privește starea de apatie care cuprinsese întreaga populație a țării.

Birul împovărat, claca, angaralele și podvoadele (corvezile) de tot felul, cu întreaga lor gamă de abuzuri, bătăi și schingiuri, erau la ordinea zilei. Consecințele erau evidente: „desțărarea” și luarea drumului băjenici, lipsa brațelor de muncă, sărăcia și mizeria pentru cei rămași. De aceea, nu-i de mirare că stăpânirea se exprima cu amărăciune: „Fug după nărvul lor cel vechi și prost” și căuta ca, prin apeluri la reîntoarcere, însoțite de „așezăminte” prin care li se asigurau „privileghiuri”, să-i convingă să revină de unde au plecat („la urma lor”).

Concomitent, începând în special după răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, tot mai mulți români transilvăneni trec Carpații, pentru a scăpa de prigoana deslănțuită de noua stăpânire, habsburgică, de unde și strigătul de bucurie care se putea auzi: „Toată Transilvania vine la noi!”

În acest context, sunt cunoscute „așezămintele” domnitorilor Constantin Mavrocordat (1744-1748), Alexandru Scarlat Ghica (1766-1768), Alexandru Ipsilanti (1774-1782), Mihai Suțu (1783-1786) și Alexandru Moruzzi (1793-1796).

Pentru primirea și așezarea în slobozii a băjenarilor, în această etapă de care am amintit la început, în Țara Românească au existat trei dregătorii speciale: o isprăvnicie a „ungurenilor” la București (1776-1789)¹, un isprăvnicat al „străinilor” în timpul lui Ioan Caragea (1812-1818), urmat de un ultim isprăvnicat al „străinilor” (1818-1831), având câte un ispravnic la București și Craiova.

În cele ce urmează ne vom ocupa de *sloboziile din perioada 1818-1831*, pentru care la Arhivele Statului din București există un bogat fond de documente². Ele vor fi și ultimele slobozii, fiindcă, prin prevederile Regulamentului organic, au fost desființate pentru totdeauna la 1 iulie 1831. În plus, aceste slobozii prezintă și o anumită specificitate în raport cu cele de până atunci, dat fiind caracterul „de masă” al celor veniți în țară într-un timp relativ scurt și care a necesitat o „repartiție” teritorială pe lângă satele vechi, de pământeni. Uncori „slobozia” era o simplă ficțiune, „străinii” fiind așezați în sate vecine și purtând denumirea comună a satelor respective. În ceea ce privește fiscalitatea, s-a menținut regula veche ca fiecare locuitor al sloboziei să plătească jumătate din birul pe care îl datorau pământeni. Totuși, spre sfârșitul perioadei (pentru Oltenia, începând cu 1823), se constată o abatere de la regula de mai sus, de „1/2 familie”, fiecare locuitor din slobozie fiind supus la plata unui număr de taleri, după posibilități, care putea varia de la o tetraminie la alta. În ceea ce privește durata regimului de slobozie, el nu a fost limitat în timp, ci s-a aplicat tuturor locuitorilor

¹ Gh. Iscriu, *Un dregător mai puțin cunoscut: ispravnicul de „ungureni” în Țara Românească* (extras din „Revista arhivelor”, nr. 1, XI, 1968, p. 35-52).

² Arh. St. Buc., fonduri: Adm. vechi, I (inv. 294), Adm. vechi II (inv. 295) și Vistieria T.R. (inv. 496).

până la 1 iulie 1831, indiferent de data la care au fost înscrși în slobozie. Cât despre regimul juridic, în general el era cel convenit de părți prin „așezământ”.

Sloboziile din Muntenia (1818-1831). Catagrafiile Isprăvnicatului Străinilor de la București pentru cele 12 județe de dincoace de Olt arată că în anul 1818 se aflau înscrși în slobozii un număr de 7 087 familii de străini sau băjenari (cum mai erau numiți), iar în 1831 numărul lor crescuse la 9 565, ceea ce echivalează cu cca. 40 000 suflete. Repartiția acestora din urmă, pe județe, era următoarea: Slam Râmnic = 884; Buzău = 550; Saac (Săcuieni) = 449; Prahova = 553; Dâmbovița = 441; Muscel = 458; Argeș = 711; Ialomița = 1 356; Ilfov = 1 623; Vlașca = 643; Teleorman = 1 069; Olt = 506 și Poliția Bucureștilor = 342 (total = 9 565 familii)³.

În județe de munte, ca Argeș, Muscel și Dâmbovița, este de presupus că marea majoritate a străinilor – dacă nu chiar în exclusivitate – erau „ungureni”, în timp ce în restul județelor de munte (Prahova, Buzău, Saac, Râmnicu Sărat), sârbii (de fapt, bulgarii) se aflau și pe la sate. În privința județelor de deal și șes, în unele dintre ele, ca Teleorman, Vlașca și Olt, „ungurenii” erau în număr mic, în timp ce în județul Ilfov numărul acestora rivaliza cu al bulgarilor, în județul Ialomița fiind preponderent.

Printre satele cu un număr de „străini” de peste 5 familii, enumerăm, pe județe: *Argeș*, înscrși 711 și repartizați în 67 localități (Costești = 31; Ciofrângeni = 27; Copăceni = 19; Albești = 17; Cepari = 17; Mălureni = 16; Mușătești = 16; Valea Faurului = 15; Rădăcinești = 15; Poenari = 14; Schei = 13; Valea Danului = 12; Carpenișu = 12; Oești = 11; Alimănești = 11; Vătășești = 11; Zărnești = 10; Băiculești = 10; Vâlcele = 10; Bleici = 10; Galicea = 10; Sâmburești = 9; Goranu = 9; Valea Albă = 8; Cuca = 9; Budești = 8; Stoilești = 8; Urși = 8; Olanu = 8; Lăunile = 8; Valea Babii = 7; Bârsoiu = 7; Uda = 7; Cocu = 7; Prundu = 7; Bascovu = 7; Păuneasa = 7; Vălsănești = 6; Valea Luminii = 6; Izbășești = 6; Milcoiu = 6; Păroși = 6; Săpata = 6; Geamăna = 6; Bohari = 5; Stroești = 5; Tutana = 5; Șuicile = 5; Poiana de Topolog = 5; Ruda = 5; Stănești = 5; Topana = 5; Păduroiu = 5 etc.); *Muscel*, înscrși 458 și repartizați în 54 localități (Băjești = 33; Corbii = 34; Rucălu = 20; Ștefănești = 19; Ciocănești = 18; Valea Mare ot Vieroș = 18; Vlădești = 17; Topoloveni = 14; Rumănești = 14; Budișteni = 11; Ciumești = 11; Aninoasa = 11; Bălilești = 11; Lerești = 11; Izvorani = 10; Păcioiu = 10; Ciulnița = 8; Cărstieni = 8; Domnești = 8; Valea Mare de lângă oraș = 8; Tămășești = 7; Stălpeni = 7; Dragoslavele = 6; Boteni = 6; Vițiचेști = 5; Retevoești = 5; Bădești = 5; Mioveni = 5; Racovița = 5; Schitu = 5; Juguru = 5 etc.); *Dâmbovița*, înscrși 441 și repartizați în 66 localități (Brezoaia Brăiloiului = 33; Odaia Turcului = 17; Cârsteasca = 12; Florești = 12; Brăiloiu = 11; Comişani = 11; Cazaci = 10; Bănești = 9; Scheia = 9; Piatra Iepeii = 9; Frasinu = 8; Băsești = 8; Drăgoești = 8; Bălteni = 8; Gura Văii Larga și Geamănul = 8; Stareța = 7; Brănești = 7; Braniștea = 7; Florești = 6; Racovița = 6; Lucieni = 6; Conțești = 6; Sărdan = 6; Ludești = 6; Pătroaia = 6; Deruța = 5; Băldana = 5; Văcărești = 5; Stănești și Copacu = 5; Valea Lungă = 5; Ilăbeni = 5 etc.); *Prahova*, înscrși 533 și repartizați în 54 localități (Cornu = 31; Bairactaru = 30; Zalhanaoa Brâncoveanului = 44; Nedelea = 29; Trestieni = 19; Tezla = 18; Cioranii de Jos i Ruși = 17; Gorina, Țintea și Gura Cumetrii = 17; Hătcărău = 15; Radilu = 12; Pășești = 10; Brebu = 9; Brătășanca = 9; Crângu Teiului = 9; Valea Seacă = 8; Meri i Drăgănești = 8; Târșoru = 8; Ruda = 7; Brazi = 6; Pietriceaoa = 6; Moara Stariței = 6; Olari = 6; Cătina i Călinești = 6; Filipeștii de Pădure = 5; Mărgineni = 5 etc.); *Saac (Săcuieni)*, înscrși 449 și repartizați în 40 localități (Pietroaia 39; Homorăciu = 30; Tohăneanca = 27; Mehedinți = 27; Vărăști = 26; Gășteni i Fefeiei = 23; Iatău i Baba Ana = 21; Auraru = 18; Pătârlagele = 13; Condurați = 12; Ceptura = 11; Fântănele = 10; Urlați = 10; Breaza = 9; Vadu Săpat = 9; Văleni = 9; Văleanca = 8; Racova = 8; Tișău = 8; Magula = 7; Pietricica = 6; Gura Bucovului = 6; Săhăteni = 5; Boldești i Grădiștea = 5; Chiojdu = 5 etc.); *Buzău*, înscrși 550 și repartizați în 34 localități (Bălhaclu = 43; Curtești = 25; Cocioana Elenco = 24; Ciuculeasa = 23; Făurei = 21; Cremenea = 20; Mățești = 19;

³ Ibidem, Adm. vechi, 2 377 și 2 378 / 1818; 187 b / 1819; 187 d / 1820; 187 f / 1821; 187 g și 187 h / 1822; 187 v și 187 w / 1827; 4 763 și 4 764 / 1828; 4 770, 4 771 și 4 772 / 1829; 235 l, 235 m și 235 n / 1830; 4 728 și 4 777 / 1831; 191 d / 1828 (raiaoa Brăila). În primele 19 dosare sunt incluse: Politia Bucureștilor și 7 orașe: Pitești, Ploiești, Curtea de Argeș, Rușii de Vede, Câmpulung, Târgoviște, Slatina.

Zărnești = 17; Satu lui Marin = 16; Zmeeni = 14; Nisipeni = 14; Hârboca = 14; Lipia = 13; Surdila = 11; Strâmbu = 10; Cilibia = 7; Tufele Cotunii = 7; Jugureanu = 6; Macoveni = 6; Brădeanu = 5; Tintești = 5 etc., precum și în satele plaiurilor Slănicului și Pârscovului = 41); *Râmnicu Sărat*, înscrisi 884 și repartizați în 44 localități (Dudescu = 131; Gura Călmățuiului = 80; Lacu Rișii = 54; Domnița și Baba Vișa = 48; Colțea = 44; Chioibășești = 39; Mihălceni = 34; Mărtinești = 24; Hosman Ceauș – Hagiu Tairu = 24; Bogza = 23; Băndoiu = 23; Piscul Negrii = 23; Hârtoape = 20; Plopii Luncii și Perșor = 19; Voetinu = 17; Malurile = 14; Colibași = 13; Retezați = 12; Gura Calii = 11; Cufuriți = 11; Baldu, Balta Albă și Laruba = 11; Bătrâna = 11; Căiața = 9; Maraloiu = 9; Costești = 8; Râmnicești = 8; Bonțești = 8; Părdicești = 8; Caragica = 8; Căndești = 8; Uricești = 8; Costieni = 8; Ceardoiu = 7; Mucești = 6; Sihlele = 5; Rubla = 5 etc.).

Dintre orașe și târguri, enumerăm: Pitești = 87, Curtea de Argeș = 18, Câmpulung = 61, Buzău = 44. De aici, deducem că și orașele și târgurile au cunoscut slobozii în această perioadă. De altfel, în trecut, periferia acestora era locuită de țărani, cultivatori de pământ și crescători de animale, în timp ce centrul era rezervat negustorilor și meseriașilor, aceștia beneficiind de regimul de „sudiți”, sub „protecția” unei puteri străine.

Cităm și câteva localități cu „străini” numeroși, aparținând județelor de șes: *Ialomița*, repartizați în Târgu Călärașilor Noi = 91; Găița = 103; Chioara = 58 și Chichinețu = 63; *Ilfov*, repartizați în Ulmenii Sârbi = 31; Ulmenii Ungureni = 31; Vărăștii Sârbi = 35; Valea Dragului = 90; Domneștii de Jos = 25; Domneștii de Sus = 36; Gherghița = 30; Afumați = 29; Dobroești = 33; Crevedia = 30 și Tărtășești = 40; *Vlașca*, repartizați în Stănești = 151; Chiriacu = 50; Stejaru = 46; Gogoșarii Vechi = 39; *Teleorman*, repartizați în Mavrodin = 86; Rușii de Vede = 55; Găuriciu = 74; Trăsnitu = 66; Zimnicea = 34; *Olt*, repartizați în Drăgănești = 32; Brebeni = 31.

Reamintim că localitățile citate nu erau „sate – slobozii” la propriu, ci sate de pământeni, care primiseră un număr oarecare de „străini” veniți de peste graniță. Aceștia beneficiau de regimul de slobozenie fiscală, urmând ca după expirarea *asidosiei* (scutirii) să treacă în rândul pământenilor (după numărul lor mai mare sau mai mic – ei puteau să întemeieze o localitate proprie, să constituie o mahala pe lângă un sat vechi sau să fie repartizați la mai multe sate). În același timp, ei aveau pârclabi proprii și zapcii ai „plășilor de străini”. Și ca o curiozitate semnalăm și faptul că, spre exemplu, în Ulmenii Pământeni fuseseră repartizați 30 „sârbi”, în Ulmenii Ungureni, alți 27, iar în Ulmenii Sârbi încă 67 (de fapt, este vorba de bulgari, care la acea dată se mai numeau „sârbi”).

La numărul străinilor de mai înainte, trebuie adăugați alți 1 800 veniți de peste Dunăre în vara anului 1829 (la ape scăzute) și în iarna anului 1830 (pe gheață), odată cu înapoierea armatei ruse victorioase din Țara Turcească. Toți acești străini primiseră scutire de bir pe 3 ani, având „bilete la mână” date de armata rusă. Sunt cei care în 1834, când a expirat termenul de *asidosie*, optaseră pentru rămânerea definitivă în țară și pe care Vistieria i-a înregistrat ca „bejenari bulgari”, fiind veniți din „Bulgaria”, nume nou ce se substituie celui vechi de Țara Turcească, deși – în unele cazuri, dacă nu chiar în exclusivitate – erau români ce se reîntorceau din refugiu. Iată repartitia lor pe județe: Ilfov = 774; Prahova = 325; Brăila = 223; Ialomița = 220; Teleorman = 85; Slam Râmnic = 69; Buzău = 39; Argeș = 27; Vlașca = 20; Muscel = 10; Olt = 8⁴.

Sloboziile din Oltenia (1819-1831). Catagrafiile Isprăvnicatului Străinilor de la Craiova pentru cele 5 județe de dincolo de Olt arată că în anul 1819 se aflau înscrisi în slobozii un număr de 543 străini (familii), iar, în final, la 1 iulie 1831, numărul lor crescuse la 8 447, ceea ce echivalează cu cca. 38 000 de suflete. Statistica întocmită de noi, pe baza acestor catagrafii⁵, arată că în 1831 existau 6 609 băjenari numai în județele de șes, dintre care 3 463 în Dolj, 1 770 în Romanși și 1 376 în Mehedinți, la care se adaugă „ungurenii” stabiliți în județele Vâlcea (880) și Gorj (958). La aceștia, se

⁴ Ibidem, Visterie, dos. 5 725 / 1834, vol. A (Analiza a fost făcută în *Despre situația și activitatea economică a imigrației bulgare în Muntenia și Oltenia în secolul XIX, până la războiul ruso-turc din 1877* de D. Kosev, V. Pasculea și Vl. Dicușescu, publicat în *Relațiile româno-bulgare de-a lungul veacurilor, sec. XII-XIX*, vol. I, p. 283-368).

⁵ Arh. St. Buc., Adm. vechi, dos. 187 b / 1819, 2 207 b-II / 1819, 187 c / 1820, 187 i / 1822, 187 j / 1823, 187 k / 1823, 187 l / 1824, 187 n / 1824, 187 p / 1825, 187 r / 1825, 187 t / 1827, 187 s / 1827, 191 b / 1828, 191 / 1828, 4 812 / 1830, 4 840 / 1830, 4 863 / 1830, 4 895 / 1831; Dir. Săvârșitor, dos. 344 / d 1831.

mai adaugă și cele 475 familii (Dolj = 302 și Romanați = 173), revenite Olteniei din cele 2 275 familii de „băjenari bulgari” de la 1834, care consimțiseră să rămână la noi, fiind repartizați în 164 sate, din 13 județe (de fapt, în 1829 și 1830 au venit de peste Dunăre cca. 6 000 băjenari, dar mai mult de jumătate dintre ei au hotărât să se înapoieze „la urma lor”, peste Dunăre; lucru ce ar apare straniu, cei mai mulți dintre cei reîntorși fiind români; cel puțin în cazul Olteniei, dispunem de documente de arhivă certe).

În contextul celor de mai înainte, cităm nume de sate cu un însemnat număr de „ungureni”. Astfel, în județul *Vâlcea*, 35 sate aveau 660 familii, dintre care cele mai multe se aflau la Vaideeni Ungureni (173), Băbenii Ungureni (62), Runcu (55), Drăgășani (49), Mihăiești (25), Sirineasa (21), Pietrari (20), Stănești (20), Ionești (19), Strejești (16), Fumureni (15), Sutești (14), Călina (12), Folești (12), Glăvile (12), Prundu (10), Căzănești (10), Râmești (11) ș.a.; în județul *Gorj*, 13 sate aveau 494 familii, dintre care cele mai multe la Novaci (88), Preajba (62), Stănești (56), Valea Mare (50), Bâlta (47), Tismana (32), Vărsăturile (30), Dobrața (18), Vădeni (16). „Ungureni” au fost „presărați” și în localitățile aparținând celorlalte județe, ca Baia de Aramă (*Mehedinți*), Gângiova, Bistrețu, Nedeia, Lipovu, Perișoru, Goicea, Segarcea, Calopăru, Balta Verde, Mischii, Tâmburești, Adunații et Giormane, Rojiștea, Cârcea ș.a. (*Dolj*), Popăuzălești, Dioști, Radomiru, Gostavățu, Reșca, Scărișoara, Redea ș.a. (*Romanați*)).

În ceea ce privește numărul sloboziilor în ultimul an de existență a lor (1831), el se ridica numai în Oltenia la 358 (Dolj = 127, Mehedinți = 87, Romanați = 94, Vâlcea = 36 și Gorj = 14). Datele extrase din catagrafiile celui de-al 3-lea Îsprăvnic al Străinilor (1818-1831) sunt redată, sub formă de statistici numerice (tabele), într-o lucrare manuscris (dactilografată).

Departe de a se fi epuizat cercetarea documentelor referitoare la sloboziile din anii 1818-1831, rămâne ca ea să se continue, pentru a se elucida și preciza câteva chestiuni importante, cum ar fi: asemănările și deosebirile dintre sloboziile din Oltenia și cele din Muntenia (cu deosebire, variația „în sens invers” a numărului locuitorilor în decursul celor 12-13 ani de existență a lor), influența pe care au avut-o asupra populației Țării Românești sub aspect demografic și etnic, naționalitatea băjenarilor. În privința „neamului” locuitorilor, de folos ar fi putut fi *Obșteasca catagrafie* de la 1831 (dispărută însă definitiv de la Arh. St. Buc.), care cuprindea două rubrici speciale („Birnici străini” și „Scutiți cu bilețuri pe 3 ani”) și în care se arăta și „neamul”. În lipsa acesteia, indicii prețioase, în acest context, poate da *Obșteasca catagrafie* de la 1838, care, ca și cea de la 1831, arată neamul locuitorilor (de altfel, sunt primele catagrafii, care fac acest lucru). În plus, naționalitatea locuitorilor din slobozii poate fi stabilită și cu ajutorul antroponimiei – nume de botez și poreclă –, care îi diferențiază pe români de „sârbi”, uneori în mod cert, alteori cel puțin în mod prezumtiv. Remarcăm și faptul că odată cu desființarea sloboziilor, regimul administrativ s-a uniformizat pentru toți locuitorii satelor, prin desființarea birului (cislei) și introducerea „capitației” (impunere pe cap de locuitor, aceeași pentru toți locuitorii satelor).

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

I. C. FILITTI, *JURNAL* (IX)

Editat de Georgeta Penelea Filitti

Primul război mondial a făcut să apună o lume; cea care i-a luat locul se dovedea contradictorie, nesigură și, în orice caz, dispusă a se întemeia pe alt sistem de valori. Spectator interesat, așteptând verdictul Curții Marțiale spre a i se dovedi inocența în „colaborarea” cu nemții, I. C. Filitti trăiește paroxistic evenimentele. Silit la inactivitate – căci practic se afla suspendat din orice funcție – el își petrece cea mai mare parte a timpului în casă, la Iași. Lectura ziarelor, pe marginea cărora glosează vitriolat, puținele vizite ale unor rude apropiate ori prieteni și nesfârșite calcule legate de administrarea tot mai anevoioasă a averii îi ocupa cea mai mare parte a timpului. Pândind întrunirea completului de judecată care avea să-i decidă soarta, I. C. Filitti găsește în același timp răgazul unor ample și surprinzătoare lecturi. Ele se circumscriu sferei politice și în primul rând prezentării regimurilor revoluționare, de tipul celui iacobin, care a demolat vechea societate franceză. Ce s-a pus în loc, nu e pe gustul lui I. C. Filitti. Paralela cu vremurile contemporane lui e frapantă. Din foarte dese cite citate și comentarii pe marginea lucrării lui Taine *Origines de la France contemporaine*, se vede că aici și-a găsit din abundență subiecte de reflecție, ca și confirmarea multora din constatările ori gândurile sale.

În afara disculpării, susținute în scris în fața instanței, preocupat de dovedirea perfectei sale bune credințe, el publică și un text *Pro memoria*, de patru pagini, cu precizarea: „tipărit ca manuscris în 50 de exemplare”, databil post 1926. Iată Introducerea: „Amândouă învinuirile ce mi s-au adus, cu privire la atitudinea mea în timpul războiului de întregire, și anume: că aș fi rămas în București, călcând îndatoriri ce aș fi avut, și că rău am făcut că am primit, fie și de la împuternicitul lăsat în București de guvernul plecat la Iași, funcții în timpul ocupației germane, au fost cercetate și găsite neîntemeiate de două foruri competente: Curtea Marțială a corpului IV de armată din Iași, la 22 iunie 1918, și adunarea generală a Jockey Clubului din București la 7/20 ianuarie 1919.

Am socotit, de atunci, că verdictele favorabile ale acestor două foruri, care nu pot fi bănuite de parțialitate față de mine, trebuie să aibă, pentru orice minte obiectivă, autoritatea lucrului judecat [...]”.

Urmează extrase din aprecierile unor personalități asupra comportamentului său. Astfel Nicolae Iorga, în „*Neamul românesc*” din 25 iunie 1918, observa, între altele: „atitudinea ca ofițer a domnului I. C. Filitti s-a dovedit aceea care i se impunea de datoria sa militară”. Peste patru zile, la 29 iunie, A. Demetriad, din conducerea Teatrului Național, îi scria afectuos: „Scumpe domnule Filitti, trecerea d-voastră pe la Teatrul Național a lăsat amintiri plăcute și de aceea ne-am permis să solicităm ca să faceți parte din Consiliul de administrație al teatrului”. Era o rememorare plină de recunoștință a perioadei când, ca director al Teatrului Național din București, sub ocupație germană, făcuse să funcționeze această instituție. Astfel, între 1 martie și 3 mai 1917, se dăduseră 67 de spectacole, din care 23 de autori români și 44 de autori străini. Actorii declaraseră atunci, într-o încheiere din 26 februarie / 11 martie 1917, că „ținând seama de starea în care ne aflăm, de toate împrejurările, sunt de părere a se face orice concesiuni care ar ajunge la îndeplinirea scopului de a ajuta și a face ca artiștii și tot personalul teatrului să-și poată câștiga existența”.

O ultimă mărturie reținută vine de la prefectura de Ialomița, unde funcționase după aprilie 1917. Și încă cel invocat e departe de a-i fi amic; e vorba de Archibald și lucrarea sa *Porcii*, vol. II, p. 24-25: „A venit în cercetare Filitti, prefectul nemțesc al lui Lupu Kostaki, și [...] a pus pe hoțoman de

a numărat păgubașei suma de 120 lei. Când a văzut ticălosul că cu grecu de ispravnic nu merge neted ca cu pungașul de neamș, a intrat la grijă. Drept aceea, de cum a plecat Filitis, nemernicul escroc a încărcat căruța [...] și nu s-a oprit până în capitală”.

Absolvirea de vină ca și reintrarea în serviciul statului, în calitate de consilier la Consiliul Legislativ, încheiau un capitol chinuitor din viața lui I. C. Filitti, dar amintirea lui obsedantă, așa cum vom vedea în episoadele următoare, nu se va șterge niciodată.

« 26 mai stil vechi 1918». *O odioasă înscenare*. Dacă pentru a acuza trebuie, zice Demonstene, mâinile curate, apoi mai curate trebuie să fie ca să-ți permiți să susți o cauză dreaptă contra curentului ostil al unei majorități la putere. Minți strâmbe, pentru care totul, chiar și patriotismul, e un formalism. Ai trecut în Moldova, patriot; ai fost la cartier, în misiune, te-ai îndestulat, puțin importă; ai fost patrioț pentru că te-ai conformat formei. Mie mi-au făcut proces de „intențiuni” din faptul indignării ce manifestasem.

La Bacău, pe stradă, afișul unui Văgăonescu, avocat, fost pe front, se pare, candidat independent la colegiul III de Cameră. Atacă pe Ghica Comănești: Decât să făgăduiască că statul va plăti despăgubiri, să despăgubească el, din propria sa pungă, pe băcăuani. Va merita atunci ca o stradă să poarte numele Ghica-Odessa. Toate partidele sunt de vină de ce s-a întâmplat. Toate au programe frumoase, dar nu le aplică. Partidul Conservator a fost și el amestecat cu liberalii la diferite afaceri. Grevă a căilor ferate. Cer spor de salariu, nu reducere față de ce aveau în timpul mobilizării. Pentru mulți, mobilizarea a fost traiul asigurat de stat. Călătorii au dat dreptate greviștilor; soldații demobilizați însă și nemâncați, care încarcă acoperișurile, spun că greviștii trebuie să aștepte alt moment.

27 mai 1918. Bacău. Entuziasm printre ofițeri la Curtea Marțială că se alege Averescu la colegiul III. Ei trag consecința că acest colegiu e mai demn decât col. I, unde voturile s-au lăsat cumpărate.

Ma gândesc: Nu se putea guvern Carp – Marghiloman – Averescu – C. C. Arion – Nenițescu? A analiza de ce.

Programul lui Averescu nu se deosebește de al lui Marghiloman. Pământ, hrană mai bună, școale îndrumate spre altceva decât funcționarism etc. Averescu a fost rău ministru de Război, rău și la Externe, unde nu cunoștea funcționarii și a făcut ciudate înaintări; în jurul lui nu sunt grupate forțele cele mai de seamă. Nu e administrator, nici om politic, dar e un simbol care ar fi întărit grozav guvernul din care ar fi făcut parte. A analiza pentru ce nu se poate această cerere. E ceva dedesupt? (dinastia?). Intransigența Carp? Averescu cred că, conform programului său, ar fi dat dovadă că pune interesele obștești mai presus de cele personale, așa că nu cred să fie vorba de încăpățănarea de a fi șef de guvern.

Țăranii au votat pe Averescu, cum ar vota pe Caesar, Napoleon sau Boulanger. Nu e semn de maturitate, ci de entuziasm.

Dacă plouă la moșie!

Seria de prânzuri. 28 mai 1918. Bacău. Văitoianu tot n-a venit!

Cărdășia brătienisto-takistă, lupi în piele de oaie, propovăduiesc astăzi creștinismului, uitarea ofenselor, înfrățire pentru conlucrare la binele obștesc.

Seceta!

Stagii: 4 atașați, examen; 4 secretari II; 4 primi secretari cl. I; 4 consilieri cl. II; 4 prim consilieri cl. I. Numai în locuri vacante, pe cale bugetară, numai după dublarea stagiului. Miniștrii, la alegere sau afară din cauză. Ceilalți, la vechime, cu excluderea secretariatului general, tot la alegere dintre primii consilieri sau din afară. În acest din urmă caz nu poate primi titlu de ministru plenipotențiar decât dacă a aparținut cel puțin 10 ani serviciului diplomatic.

Papiniu, pensie; Diamandi, disponibilitate; Derussi, disponibilitate; Al. Em. Lahovary, demisionat; Djuvara, pensie; Mavrocordat, pensie, e în indisponibilitate; Beldiman, pensie, e destituit; Sc. Mitilineu, disponibilitate; Biliurescu, disponibilitate; Duiliu Zamfirescu, disponibilitate.

– Budapesta; Roma; Crețeanu, Madrid sau Constantinopol; Mișu, Londra; Nano, Viena; Filitti, Constantinopol sau Madrid; Pisosky, Berlin; I. Carp, Ucraina ou Budapest; Conțescu, Belgrad sau

Atena; Langa, Atena sau Belgrad; Filodor, Sofia; D. I. Ghica, Paris sau Roma; Mano, Berna? Burghel, Dunăre; Haga; Trăsnea, Bruxelles¹.

Armata română s-a purtat chiar față de români dușmănește. O spune învățătorul de la Cărnicieni, azi 30 mai 1918, stil vechi. Nevasta povestește că o baterie, ca să facă exerciții de tragere, s-a instalat tocmai pe un petec semănat, când putea alege dintre atâtea întinderi neșemănat.²

Laudă în Bacău pentru orfelinatul doamnei Averescu. În realitate cu banii statului, dar măcar s-au întrebuințat în adevăratul scop.³

La episcopia Roman. Nu se vede tradiție. Cociaș. În toate nenorocirile, nădejdea nu mă părăsește. Judecăm pe țaran după mintea, gusturile și trebuințele noastre, nu după ale lui.⁴

3 iunie stil vechi 1918. Cărnicieni. Învățătorul despre prădăciunile trupelor noastre și despre purtarea ofițerilor noștri. Băncile populare n-au dus la o îmbunătățire a stării țaranului, dar bani a câștigat căci lui pogonul îi produce mult, nu ca proprietarului.⁵

Renaștere. Cu oameni vechi. Jean Mihail. Ilustrație a baroului, nu; a parlamentului, nu; scriitor, nu; oartor, nu; cunoscut la curse, la Jockey Club, în localurile elegante. Advocat cu anul a diferite case. Membru în nenumărate consilii de administrație. Ridicat din treaptă în treaptă, prin prietenii personale datorită frecventării curselor, cluburilor, localurilor elegante. Garoflid, competent. Dar ridicarea lui se datorește prietenilor comuni. A ieșit ceva practic. A vedea broșura Garoflid în legătură cu mesajul.⁶

Chestia revizuirii. A ceti Constituția. Impunerea magistratului. Regimul parlamentar să dispară. Statut al funcționarilor. Trebuie independența cetățeanului față de partide. Consiliu de stat pentru pregătirea legilor. Nu se vânturează proiecte prin presă pentru ca o discuție prealabilă să fie cu putință. Proiectele se vor depune în Parlament și se vor discuta cât mai sumar. Taina fiecărui ministru și a comitetului compus de șef. Ce bagaj de cunoștințe le trebuie deputaților ca să poată, în câteva ședințe, să-și dea seama de valoarea proiectelor ce li se supun și să facă întâmpinările ce ar crede cu cale? În realitate e opera ministrului sau șefului și a câtorva „inițiați”. Dacă aceștia au greșit, ca oameni, afară numai dacă au omniștiință, consecințele le îndură 10 milioane de români.⁷

Școala. Copistul cu șase clase de la Călărași. Copistele absolvente ale școlii profesionale. Băieți cu cinci clase de liceu nu se cred în stare a-și face patul sau a adăpa cai.

Soldatul german față de al nostru.

Țăranul n-are trebuințe. Depune bani la banca populară, dar nici locuința nici curățenia trupului, nici felul hranei nu se schimbă. Singura lui trebuință e rachiul. Neavând trebuințe, nu înțelege pentru ce să meargă la muncă. În loc de zarzavat pune în curte tot păpușoi.

I. Mitilineu, ministru de Justiție (începutul iunie 1918). De un conservatism atât în chestia internă, cât și externă, destul de incolor ca să poată fi *persona gratissima* și sub regimul liberal-takist

¹ Urmează un citat din articolul lui N. Iorga, *Cum am intrat noi în Dobrogea la 1877*, publicat în „Neamul românesc”, Iași, 28 mai 1918.

² O sugestie bibliografică, Ferari despre România.

³ Notă despre suprafața moșiei sale Cărnicieni (Iași) de 2 274 pogoane. Comentarii pe marginea operei lui Aristofan despre patimile populare. Observă că „teoreticienii și filosofii au făcut mult rău societăților” și îi dă de exemplu pe Socrate și pe C. Stere. De consultat articolele politice ale lui M. Eminescu.

⁴ Despre ipocrizia Mariei Văcărescu. Citate din Musset (*Nuits d'Octobre*) și Léon A. Dumont (*Haeckel et la théorie de l'évolution en Allemagne*, Paris, 1873).

⁵ Sugestii bibliografice: colecția sa de ziare de la Ministerul Afacerilor Străine și „Monitorul oficial” din anii 1917 și 1918.

⁶ Rânduri tăiate de autor (n. ed.)

⁷ Un calcul privind sumele rezultate din eventuala vânzare a moșiilor sale Cărnicieni (Iași) și Alexeni (Ialomița). După achitarea tuturor datoriilor ar fi rămas cu 500 000 lei.

Considerații despre magistrați, care n-ar trebui numiți de ministrul Justiției. Câteva rânduri tăiate despre legile liberale și cele conservatoare, care pot ilustra teoriile lui Spencer din *L'individu contre l'État*. Alte rânduri tăiate.

din Moldova. Cu asemenea tărie și adâncimi de convingeri se va face reforma morală de care vorbește Mesajul? Ce lecție se dă tineretului? E de mirare ca tineretul să renege ce a spus ieri că fiii reneagă pe tatăl lor pentru un scaun de deputat în așteptarea fotoliului ministerial, când vede că astfel se ajunge și sub regimul zis de refacere?

Toți închinătorii minciunilor convenționale contra mea. A fi fost îndărătul frontului, prilej de carieră politică. Eroi, dar sub egida guvernului (Stolojan, Dinu Arion, Gr. Carp)⁸.

A nota cum nu mă împac cu guvernul Marghiloman. Cum nu pot să mă expun însă a rămâne singur de o parte, când succesiv aproape toți au trecut la acel guvern. Când, de altfel, lupta e contra liberalilor. E regretabil că nu se pot exprima nuanțe fără să fie imediat privite ca / sic! / ostilitate⁹.

Îmi va fi îngăduit să răspund la atâta patimă, la atâta ură, la atâta micime sufletească dezvăluită în vremuri de așa grea cumpănă, a căror grijă ar fi trebuit să precumpănească?¹⁰

9 iunie stil vechi 1918. Cârnicieni. În sfârșit plouă! De ar dura!

Nu-i loc la răspunderi, zic liberalii. Nici acum? Dar când? Fapte de drept comun. Fapte politice, nepregătire diplomatică și militară, guvernul a procedat ca copilul de care vorbea Filipescu. România trebuie rotunjită. Dar o țară nu poate fi condusă de copii. Cei ce s-au dovedit copii la conducerea statului nu trebuie să-l mai conducă altă dată. Justificarea liberalilor pare că se reduce la admirația ce s-ar cuveni unui copil care, dorind luna, ar sări de pe un acoperiș, cu gândul că se va înălța spre lună și în loc de aceasta se sfarmă. Argumentațiile din „Neamul românesc” ale generalului Prezan: constată fapte, precum lungimea frontului nord-sud, superioritatea pregătirii adversarilor, că Sarraill nu s-a mișcat, că Rusia ne-a trădat etc., fapte care trebuiau să fie cunoscute înainte de a intra în război. Generalul Averescu are meritul de a fi arătat că a continua ar fi o nebunie.

În Rusia, Lenin asmută acum pe muncitorii de la orașe asupra țăranilor care au provizii, burgezime țărănească!¹¹.

După cum proprietatea mare se sprijinește pe syndicatele agricole și pe băncile alipite de ele, așa și populația țărănească s-ar putea sprijini pe obștii agricole cu băncile lor populare.

Au fost alte cazuri, cu sau fără sancțiune, însă moralmente vinovați (Sturdza, Fortunescu), care au creat atmosfera uricioasă.

Au funcționat destul curțile marțiale ale fostului regim. E inutil ca parlamentul nou să se arate mai catolic decât papa. A curs destul sânge, nu pe altarul patriei, ci al cârdășiei brătienisto-takiste. Datoria noului parlament este de a dezvălui adevăratele cauze ale dezastrului național și care sunt adevărații mișei¹².

În mod firesc de la Regulamentul organic proprietarul a devenit mai exigent. Viața clasei superioare și mijlocii a evoluat, a săteanului nu. El nu înțelege pentru că el n-are nevoie¹³.

Trebuie să ne întoarcem la viața de provincie. Absenteismul trebuie să înceteze.

⁸ Alte calcule despre averea sa imobilă. Despre *Memoriile* lui Goethe (ed. A. de Carlovitz, Paris, 1886), cu referire la superioritatea catolicismului față de confesiunea protestantă.

⁹ Rânduri tăiate; citate din Goethe (*ed. cit.*) despre comportamentul sufletelor sensibile în societate, în vreme de pace și în vreme de război.

¹⁰ Un rând tăiat (n. ed.)

¹¹ Un citat din articolul de fond publicat în „Arena” din 11 iunie 1918, cu sfaturi pentru tineri de a fi statornici în credințele politice.

¹² Relatare a grevei de la C.F.R., după „Steagul” din 21 iunie 1918. Din aceeași sursă „despre halul în care a ajuns Rusia”. Alte citate din Goethe (*op. cit.*) despre înfrângerile aliaților în Franța în 1792. Citate din Taine, *Origines de la France contemporaine*, I, despre relațiile dintre țărani și proprietari.

¹³ Alte citate din Taine, *op. cit.*, cu o constatare a lui Mirabeau despre formalitățile administrative care-l copleșesc pe țăranul sărman.

Arendași. Oberat* de sarcini, proprietarul și să vrea nu poate fi totdeauna prea indulgent. Și la noi proprietarul, în trecut, exercita o misiune socială. Și la noi antagonismul între boierimea mare și cealaltă. Și la noi o pătură conservatoare ar putea fi urmașii boierimii de toate categoriile și țărănimă. Că aceasta este conservatoare se dovedește acum în Rusia, unde bolșevii sunt în luptă cu țărănimă¹⁴.

Conversație cu Popovici. Înainte de legile 1907, se prevedea în contracte cu muncitorii sancțiuni pentru cazurile când nu făceau muncile învoite. Sancțiunile constau din despăgubiri bănești împătrite de prețul acelor munci. Așa că muncitorii rămăneau veșnic datori. Azi nu mai e permisă munca la tarla, adică dădeam muncitorului, spre pildă, 7 pogoane fără a fixa arendă, iar în schimb trebuia să-mi muncească complet 4 pogoane pentru care se precizau prețurile muncilor, așa că țărănul rămânea iar dator căci i se cerea și zilele cu carele și zilele cu brațele și ouă și găini etc. Azi nu e sancțiune pentru cazul când am aryunit într-o comună depărtată muncitori care apoi s-au dus la muncă în altă parte pe preț mai mare¹⁵.

Statornicia în credință. Aceasta nu exclude, ci dimpotrivă impune pocăința când credința s-a dovedit greșită. Dar aceasta exclude oportunismul. Un bătrân bărbat de stat, căruia îi arătam amărăciune, îmi răspunde cam drastic: „Dar câți germanofili din oportunism au răsărit, o, Doamne! pe frumosul pământ”. Celor mai tineri ca mine, care au intrat în viața politică spre a lucra la „repararea” țării, le urez, în interesul acestei reparații, să nu se lase clintii în credințele lor, nici de situații prezente, nici de visul unor situații viitoare¹⁶.

Ziarele de vineri 15 iunie stil vechi 1918 la Iași anunță că ministrul Lucrărilor Publice a prezentat Camerei proiectul pentru suspendarea inamovibilității funcționarilor dependenți de acel minister. E începutul curățirii? Generalul Averescu a spus în Cameră („Îndreptarea” de vineri 15 iunie 1918) că la armata ce-aveam și nici cu cinci divizii mai mult nu mai era cu puțină rezistența. Atunci ce înseamnă triumful morții?

Nu eram în categoria acelor care erau datori cu serviciul militar. Și-au îndeplinit datoria, trebuiau s-o facă. Pot avea mulțumirea suflatească a datoriei împlinite, dar nu orgoliul de a lovi în cei care nu aveau acea îndatorire.

Sunt miile de morți, schilodiți, sărăciți, orfani, văduve, sacrificați pe altarul unei cărdășii politice care n-a amuțit. Sunt umbrele morților și durerile celor rămași, încă sfidați de adevărații mișei care cer ca dreptate să se facă.

Copiii mei să nu fie ceva ce se numea pe vremea lui Ludovic XIV „*ces messieurs du bel air*”, adică tineri la modă, proști și vanitoși, vițioși și atrași de fleacuri¹⁷.

14 / 27 iunie 1918. Iași. Prof. dr. Tănăsescu, de la Facultatea de medicină, îmi spune din cauzele ostilității ce întâmpinăm în Basarabia: 1. Preoții obișnuiți a fi necontrolați în satele lor. 2. Prefecți și judecători care luau fătîș misitia pentru intervenția lor oficială. 3. Jidovii. 4. Chestia agrară. 5. Atitudinea trupelor noastre¹⁸.

Se tot vorbește că oligarhia ne-a prăpădit, dar în Franța sau Sârbia tot oligarhia?

Generalul Prezan, continuând polemica, spune („Mișcarea”, 16 iunie 1918) că dacă făceam ofensiva la sud și defensivă la nord, tot acolo ajungeam. Frumoasă apărare pentru Brătianu! Când România a trebuit să plece capul, mai avea 20 divizii bine pregătite și doritoare a intra în luptă. „Înainte de a te fixa asupra planului de operații, este logic să studiezi posibilitățile și

* Din fr. *obérer*, încărcat, a încărca de sarcini.

¹⁴ Citate din Taine, *op. cit.*, vol IV, despre parvenirea socială. Frivolitatea vieții de Curte, un citat despre Sismondi care, pe când era școlar, a făcut un proiect de constituție în două articole: 1. Toți francezii vor fi virtuoși. 2. Toți francezii vor fi fericiți (*ibidem*, vol. II). Despre alienarea individului în favoarea statului.

¹⁵ Citate *ibidem*, vol. II, despre aristocrație, cu observația sa: „Istoria Franței aproape nu se preda în școlile revoluționare”.

¹⁶ Sugestii de lectură pentru istoria Europei Centrale și despre regimul vamal european.

¹⁷ O pagină cu socoteli.

¹⁸ Rânduri tăiate despre I. D. Filitti.

imposibilitățile pentru inamic”, zice Prezan; dar treaba aceasta nu s-a făcut. Polemica Averescu-guvern în chestia preliminarilor păcii e steapă. Cum poate fi cineva obiectiv în această chestie? Nu poate fi decât rea-credință. „Îndreptarea” lui Averescu, 15 iunie 1918, se micșorează aprobând discursul lui Cuza și afirmând că Stere a găsit „mai comod” să nu răspundă. Toate celelalte ziare însă sunt de acord că discursul lui Cuza, plin de personalități și bufonării, a distrat Camera, a fost nedemn de împrejurări.

Generalul Christescu la mine. Îmi spune amărăciunile ce a suferit. Averescu i-a spus la începutul războiului: „Știu că vom fi bătuți, dar vom scăpa de Brătianu”. Stolojan i-a cerut să fie pus la un birou. Scarlat Lahovary l-a rugat să-l pue la Marele Cartier, deși în „Steagul” spune că generalul Christescu l-a numit fără ca să fi cerut. În cartelele rămase de la colonelul Sturdza s-au găsit însemnate conversații cu generalul Christescu, firește foarte defavorabile fostului regim. Colonelul Sturdza se consideră dezlegat de jurământ față de un rege felon și de un guvern trădător. Și eu zic că adevăratul trădător a fost guvernul, care trebuia să știe mai bine decât Sturdza intențiile rușilor și totuși a perseverat. Christescu nu crede că regele e popular în armată, doar la cei înaintați. Spune că dacă s-ar fi declarat că ofițerii se vor întoarce de la război cu gradul ce au avut și că după aceea, pe baza notelor șefilor, se vor face înaintări, ar fi fost mai puțin entuziaști. Îmi spune cum cu patru divizii a ținut piept la Mărășești la 10, apoi când, după 5 zile, a trebuit să lase comanda lui Grigorescu, i-a lăsat și patru divizii rezerve, pe care acesta le-a întrebuințat și a pierdut totuși 15 km. Christescu nu se va retrage. Va sta ca un Olimp, iar mai târziu va scrie despre război. Grigore Filipescu a stat tot timpul sub aripa ocrotitoare a lui Averescu. Christescu are numai „Steaua română” cu spadă!

Efortiile școlare la sate, de care zice nr. 1 al ziarului „Renașterea” că ar voi ministrul Cultelor să le înființeze, sunt bune, dar să participe la ele și elementele mai luminate, zic eu, proprietarii. Și azi, ca în ajunul revoluției, nu-ți dă bună ziua în sat. Era o neîncredere, urmare a seriilor de împilări. Dar și la Cărnicieni, după tot binele ce nevasta le-a făcut în timpul războiului. „*Quand le peuple préfère les ennemis de la loi aux défenseurs de la loi, la société se décompose*”. Așa în Franța înainte de revoluție, așa la noi Jianu, apoi Tudor¹⁹.

Distrugerea vieții provinciale prin excesive centralizări are și altă urmare: lipsa oricărei solidarități de interese și deci de rezistență la mișcările de tulburare pornite de la centru²⁰.

Duminică 17 / 30 iunie 1918. La Cărnicieni, ministrul Garoflid, care a făcut parte din guvernul Averescu, îmi spunea că germanii au propus acestuia confederația cu Puterile Centrale, dar că el a lăsat chestia să cază.

Conducătorii revoluționari întrebuințează banul public pentru partizanii lor. Nu se întreabă asupra valorii oamenilor pe care-i întrebuințează, dar se slujesc de ei. Ca Take și Brătianu la noi. Conțescu, brătiano-takist, e antantist vulgar. A avut cec deși n-a fost în străinătate²¹.

Luni 18 iunie 1918, stil vechi. Iar la Iași. La Curtea Marțială, substitutul de comisar regal Garoescu se dă mulțumit și lămurit cu explicațiile mele. Nu știu dacă voi putea fi judecat joi sau vineri pentru că n-au încă scribi necesari, cancelaria. Stau închis în casă. Citesc *Notes sur l'Angleterre de Taine* și aforismele *Sur la sagesse dans la vie* de Schopenhauer. Viața interioară a individului e totul; cine e destul de superior spre a o avea. Pe fereastră văd trecând pe Lucă Sturdza; iată unul care nu și-a dat decât osteneala de a se naște. Ca și cum n-ar fi luat zestre destul de mare,

¹⁹ Citate din Taine, *op. cit.* vol. II, despre nerecunoștința oamenilor simpli.

²⁰ Citate *ibidem*, vol. II și III. Despre Marat, Desmoulins, Danton; viciile vechiului regim: privilegiile și guvernarea absolutistă. „Iacobinii nasc din decompoziția socială”, „Fiecare iacobin știe tot, e bun pentru toate, are leac pentru orice”. Robespierre declara că dacă ești patriot, poți fi ticălos, escroc și hoț. I. C. Filitti constată că „secularizarea a fost tot atât de nedreaptă la noi pe cât a fost despuierarea averilor bisericești de revoluția franceză. Se poate expropria, dar respecta scopul donațiilor”.

²¹ Citate *ibidem*, vol. VI, și constatarea lui I. C. Filitti: „Cum seamănă adunarea revoluționară franceză cu constituantăa lui Troțki!”

cumnatul său Alexei Mavrocordat e ucis de bolșevici și zestrea lui Sturdza se dublează. N-aș vrea să-l am în serviciul meu. Nici muncitor, nici disciplinat²².

La cursul meu liber: a se face hărți de aspectul Europei la diferite epoce. Cu elevii a face manualul diplomatic.

De ale mele *Domnii regulamentare* n-au putut vorbi ziarele.

În „Momentul” de marți 19 iunie 1918 articol de fond *Nu sunt democrați* de Ștefan Meitani, fostul prieten al Brătienilor. Arată cum aceștia nu voiau exproprierea, o tot amânau, ca armă de partid, zic că au întocmit un proiect. De ce nu l-au întocmit când aveau datele necesare pentru așa ceva? Bilanțul: în chestiile interne nici o reformă democratică în 8 ani de guvernare. În chestia externă, dezastrul țării.

În „Îndreptarea” de marți 19 iunie, un comunicat al partidului Averescu amenință, fără semnătură, cu activitatea extraparlamentară. De ce atâta furie? Tot acolo, Argetoianu, un articol, *Revolta boxerilor*, în stilul „spiritual” obișnuit autorului. Boxerii sunt deputații cazați în boxe, în conventuri. De ce atâta gălăgie cu dezertorii? Aceștia, dimpotrivă, trebuie să fie sfinți fiindcă sunt reprezentanții politice celei bune. După această ironie, autorul nu găsește că trebuie dată atâta atenție unor necunoscuți care au avut un minut de slăbiciune într-un ceas de pericol, dar se miră că se află în rândurile majorității de acei care înainte și-au mâncat amarul aici cu noi. Argetoianu, care n-a schimbat niciodată de părere, nu înțelege! Și de ce nu mai poate schimba? Pentru că „tribuna parlamentului a fost sfințită de un Albert Thomas și un Vandervelde”, care „au înălțat cântece de slăvire pentru neamul nostru”. Iată-l impresionat pe dl Argetoianu, care zâmbește la amintirea „prea cuviosului și de neam iubitorului Veniamin Costache și a Sf. Fecioare sub a căror ocrotire se află cenobiții”. Bine că a găsit Argetoianu ceva sfânt, pe Thoams și Vandervelde! Și fie mulțumire acestora că l-au fixat, în sfârșit, pe domnul Argetoianu asupra politice externe a României!

Marți 19 iunie 1918. Advocatul îmi anunță că procesul se va judeca vineri dimineața.

Miercuri 20 iunie 1918. Nano la mine. Conversație de peste o oră. Intențiile Rusiei țariste la noi crede și el că erau dușmane. Acte lipsesc încă. Actul zis Polivanov a existat²³, dar nu se știe de la cine emană. Semnătura Polivanov este a copistului. Vorbește cum fiii săi, Roger și Frederick Nano, au organizat corpul de alpini. După ce Roger a murit viteaz la T. Ocna, principele Carol a devenit comandant al batalionului – mai apoi regiment – și a fost decorat cu „Mihai Viteazu” fiindcă a organizat (?) batalionul, iar colonelul a fost decorat tot cu „Mihai Viteazu” fiindcă a murit Nano. Principele Carol trăia în timpul războiului cu d-șoara Lambrino, pe care o vedea la locuința ei în localul școalei „Oltea Doamna” din strada Muzelor, unde ședea și șade și acum Nano. Acum că principele Carol, viteaz după război, s-a dus ca comandant efectiv la T. Neamț, familia Lambrino, mama și fiica, s-au instalat la Roman.

Garoflid, Nano, Gr. Cerchez, Gr. Golescu, Mineu și alți zei mai mici m-au sfătuit să lichidez decât să mă încurc mai mult.

Reflecție: A-și fi făcut datoria vitejește la oaste nu înseamnă maturitate sau pregătire politică. Înseamnă avânt, curaj, mai ales al tinereții.

Miercuri 20 iunie 1918. Întorcându-mă de la Cârniceni, găsesc bilet de la frate-meu Lică. Mă duc să-l văd. Nevastă-sa pare a fi făcut, cu ajutorul tatălui ei Schina, afaceri destul de bune, care au pus-o în picioare. Păcat că e vulgară.

²² Citate din Seneca, Goethe, Schopenhauer.

²³ Pe contrapagină: Lista unor periodice și nuanța lor politică sau proprietarul. Astfel: „Iașul”, conservator; Stere, „Lumina”; „Arena”, independent; „Momentul”, independent (Stere); „Renașterea”, carpist, foarte agitat și violent; „Steagul”, conservator; „Îndreptarea”, Averescu (Liga poporului); „Evenimentul”, conservator filipescan; „Tribuna”, Partidul muncii, Trancu-Iași; „Mișcarea”, liberal. În continuare, situația averii sale.

Joi 21 iunie 1918. Lică la mine. Vorbim de procesul meu. Mișcător de indignat. N-a fost încă înaintat. Ca decorație a avut „Steaua” cu spade, pe care n-o poartă!

Măine procesul, sunt foarte emoționat²⁴.

Vineri 22 iunie 1918. Achitat. Am fost cel dintâi care a cerut revizuirea. La Senat. Stroiici mi se plânge că guvernul acoperă pe generalul Petala²⁵. Lică-mi spune că substitutul de comisar regal i-a spus că a condus în prima pledoarie la pedeapsă, de acord cu avocatul pentru ca acesta să-și poată dezvolta pledoaria²⁶.

„Independența” pune mare preț pe sentințele date de curțile marțiale. Astfel învinuiește ziarele conservatoare de a trece cu ușurință peste împrejurarea că „fostul colonel Verzea este condamnat la moarte de o sentință definitivă și că deci nu poate fi calificat de om perfect cinstit sau de bun român”. Întrebă: „Este sau nu fostul colonel sub povara unei sentințe capitale? Îl va lăsa (abandona) d. Marghiloman justiției care-l consideră ca un om mort civilmente?”. Disprețuiește dinainte pe cei ce vor fi pe decretul de amnistie și nu-ți dă voie să te reabilitezi²⁷.

A vedea constituțiile noastre de la 1848 încoace. A face tabla analitică a cursului meu. A-l pregăti chiar pe bazele Xenopol – Bourgeois. Notițele mele fanarioi. Ai mei, fanarioi. Și la noi erau funcționari care toată viața nu ieșeau din provincia lor și țineau la reputația concetățenilor lor. Apoi nu exista această concurență a tuturor pentru toate funcțiile și situațiile. Ridicarea treptată s-a văzut și la noi²⁸. La noi, cine a trăit la țară a putut constata că sentimentul proprietății nu există. Împroprietărirea de la 1864 a crezut că-l creează. Și cu prilejul războiului s-a văzut că și ofițerii nu-l aveau. Pentru un folos minim momentan puteau comite stricăciuni care să se repercute asupra viitorului. Spre pildă cai în fân²⁹.

Constituția mea debilă m-a împiedicat de a reține mai mult, de a reproduce mai mult, de a fi mai activ și mai combativ³⁰.

27 iunie / 10 iulie 1918. Conversație cu Leators, /?/ fost junimist. Apoi, ca antantist, trecut la Filipescu. Găsește că guvernul Marghiloman face față germanofiliei și ca atare nu poate reuni forțele conservatoare și face jocul liberalilor. Explică că un guvern cu două fețe nu era cu puțină acum. La Curtea Marțială, azi, zvonuri de armistițiu cerut de bulgari etc., toate favorabile cauzei antantiste. Azi dimineață, afacere la Creditul rural; zăresc printr-o fereastră pe Dinu Brătianu... Guvernul are contra lui și pe Averescu și pe Stere, aceștia pe tărâmul reformelor radicale. Va putea rezista? Tot azi conversație cu C. C. Arion. „Evenimentul” protestează contra suspendării inamovibilității corpului tehnic și Casației. Are poate dreptate, dar face jocul liberalilor. Rezerva ziarului liberal „Mișcarea” în

²⁴ Notă despre chitanțe și credite.

²⁵ Notă despre alt credit.

²⁶ Note eliptice despre Mesajul din 9 decembrie 1916, disponibilizări la Ministerul Afacerilor Externe, intervenții ale lui N. Iorga în Cameră și ale lui C. Argetoianu în Senat. Lung citat din „Monitorul oficial” (25 ianuarie 1917) de condamnare a funcționarilor MAE care, în loc să urmeze autoritățile în exil la Iași, au rămas în teritoriul invadat de germani. Consemnările, cu comentarii, ale unor avansări sau decorări în armată: G. Moscu, C. N. Filitti, S. V. Robescu, G. Filitti, Dinu Arion etc. Apoi despre destituiri sau condamnări: Al. Sturdza, Wachmann, Al. Beldiman, Barbu Catargiu, cpt. Fr. Rosner etc. Un portret al iacobinului, după Taine, *op. cit.*, vol. VII. Socoteli privind vânzarea moșiei Alexeni.

²⁷ Citate din Taine, *op. cit.*, vol. VII, despre acțiunile autorităților revoluționare, cu comentariul său: „O să ajungă și la noi să fie destul să ai o cămașă curată și o cravată ca să fi urmărit și persecutat”.

²⁸ Sugestii de lectură: F. Le Play, *L'organisation de la famille*; un citat din Taine, *op. cit.*, vol. VIII, cu definiția babeuismului.

²⁹ Despre situația moșiei Alexeni: condițiile contractelor de exploatare, defrișări. Citate din Taine (*op. cit.*, vol. cit.): „Războiul e condiția de trai a iacobinilor”.

³⁰ Conturi cu fratele său Alexandru.

privața „dezertorilor reabilitați”. Iacobonisme, *vérité révélée*. Numai dreptatea ta e dreptate în veci și cuvântul tău este adevăr.

Generalul Crăiniceanu scrie la „Îndreptarea” generalului Averescu. Deosebirea între generalul Averescu și Marghiloman e că cel dintâi nu se bucură, iar celălalt se bucură de pacea încheiată³¹.

De ce s-a condamnat Bercovici? De ce s-a achitat Witting? Ziarele liberale zic că sentințele vor trebui revizuite (iacobinism). „Îndreptarea” și Iorga (probabil și celelalte din opoziție) fac deosebirea între Barbu Catargi, care a fost în activitate, și mine, care am avut funcții în teritoriul ocupat. Eu am avut un singur avocat. Nici om politic cu trecere pe lângă regimul actual, nici corifeu al fostului regim. E inutil a se apăra. Acei care acuză nu citesc. Nu pot lupta contra relei credințe. Sistemul este: „*Calomniez, il en restera toujours quelque chose!*”. Cred dumnealor, cei din Moldova, că noi cei din teritoriul ocupat, n-am împărtășit durerea țării? Patima ar putea să înceteze la pragul onoarei oamenilor. Eu n-am avut a da nici un fel de declarație scrisă ori verbală către germani în schimbul funcțiilor ce am ocupat³².

Ar putea colegii mei de minister, ofițeri de rezervă care s-au indignat de dezertarea mea, să spuie pentru ce eram mai mobilizabil decât ei³³.

5 / 18 iulie 1918. Dejunul meu la cârciuma de la Mărășești: chifteluțe cu sos, chiftete prăjite pe puré de cartofi, o porție brânză sărată, pâine, 1/2 litru vin (10 lei), cafea – surrogat = 21,25.

De le Iași la Mărășești, „Neamul românesc” al lui Iorga, citit cu predilecție³⁴.

Raportor al propunerii de dare în judecată a lui Brătianu, Pic Ferechide. Altă dată era Blaremburg! Poate însă că adevăratul raportor a fost Marghiloman, unchiul lui Pic.

Și în Belgia au ocupat funcții belgienii³⁵.

București, 9 / 22 iulie 1918. Regele face greutăți la reintegrarea mea. Jean Mano s-a făcut că nu cunoaște pe Ciorăneanu, deși acesta a adus servicii Zetei. A refuzat mâna Madelinei Rosetti. Costăchel Sturdza a spus lui Barnovski „Nu te cunosc!” Telemac se află la Zoe Suțu. Nuța Cerkez n-a vrut să iasă din odaia de culcare! Grigri Grecianu a întors capul văzând pe Telemac, pe care-l iubea! Costăchel Sturdza nu salută nici pe Bogdan tatăl. Butculescu a refuzat mâna prietenului său Telemac. Conțescu și Văleanu se fac că nu cunosc! Martorii lui Costăchel au pus întrebarea dacă Barnovski a fost ambuscat la Crucea Roșie?! Nicu Lupu Kostaki e și el obiectul ostracismului, chiar din partea Jeanei Carp. Aceasta nu mai cunoaște pe Barnovski! Există indulgență, însă, pentru Costică Manu și B. Catargi, se vede fiindcă n-au ocupat funcții, dar cred mai ales din cauza situației lor sociale. „Independența” râde acum de generalii Crăiniceanu, Văleanu etc., care scriu la „Îndreptarea”. Dar cine le dăduse comanda? Ce nebunie și zăpăceală! Judecătorul Andrei Rădulescu observă că nici libertatea de a gândi nu este dobândită.

2 august 1918. Bercanu la mine. Parcă nici usturoi n-au mâncat. Marghiloman trebuie să se înțeleagă cu Brătianu. Unul pentru o eventualitate, celălalt pentru cealaltă. Parcă numai de ideal național e vorba și nu de turpitudinile comise în numele lui.

Nae Simionescu la Jockey Club la Iași³⁶.

4 august 1918. Pare că grupul Puterilor Centrale slăbește. În Franța se retrag sub presiune. În Ucraina nemulțumiri. În Rusia sunt priviți ca sprijinitorii bolșeștilor (sic!). Japonia și China intră în

³¹ Sugestii bibliografice. Datorii. Decorarea vărului său C. N. Filitti și a lui Trifu de la Siguranță.

³² Citate din E. Schuré, *Sanctuaires d'Orient*, Clemenceau, neprecizat.

³³ Note eliptice despre achitarea lui Witting; citate din Taine, *Notes sur l'Angleterre* (Paris, 1903), cu comparații despre mentalitatea englezilor și cea a francezilor.

³⁴ Trei rânduri tăiate de autor. (n. ed.)

³⁵ Notă bibliografică, „Scena” din 15 iulie 1918.

³⁶ Patru rânduri tăiate de autor (n. ed.)

Siberia. Austriecii sunt slabi pe frontul italian. Turcii nu se înțeleg cu bulgarii. La noi, din nenorocire, victoria Antantei înseamnă reîntoarcerea brătiano-takistă deși chestiunile ar trebui, cred, deosebite.

A ceti lucrările lui Sombart.

În ziarul „Lumina” de joi 8 august 1918, acușările aduse de C. D. Iarca firmei Chrisoveloni în afacerea unor automobile sanitare.

Taxă pe vagonul de export, taxă pe hectar pentru efortii școlare, impozit propriu pe capital, arendare forțată pe prețuri modeste, muncile scumpe – se vor compensa toate acestea prin prețul ridicat al grâului. Dar câtă vreme va fi așa ridicat? Marii proprietari se vor lipsi ei înșiși. Prin ce se va înlocui marea cultură?

7 august 1918. Ședința Senatului, în care Victor Miculescu a citit o declarație de solidarizare cu Camera pentru darea în judecată. Pentru, 57; contra, 1 (Bădărău, de ce?); abțineri, 6; absenți, 51.

Lazaroneanu zice că de vină de dezastru „sunteți dv. mamelucii și cei rămași în teritoriul ocupat”.

Desigur parlamentul liberal n-a fost așa independent. Nici în Franța nu-i independență. Dovadă că Senatul a condamnat pe Malory, deși apărât de 3 foști președinți de Consiliu.

8 august 1918. De vorbă cu tante Catherine, seara, după masă. Nicolas Cantacuzène, *jaloux*, visează să fie cel dintâi, cel mai cajolat. Henry Catargi, în 1913 la Banca Națională, făcând greutăți coanii Catinchii la avans pe efecte¹

Triumful Antantei nu ne dă, cred, Ardealul. Austro-Ungaria negociază pace pe sub mână. În „Pester Lloyd” zilele acestea ar fi fost un articol despre „nebulia germană de a mai continua războiul” Dar ne va da pe Brătianu, Costinești, Porcu, Take et Co.

Brătianu către un fruntaș liberal, după începerea războiului: „Crezi dumneata că toate acestea nu se acoperă dacă facem România Mare?” Foarte bun articolul *Arendările silite*, în „Steagul” din 14 august 1918. Pune bine chestia țărănească³⁷.

Generalul Averescu, într-un interviu în „Îndreptarea”, spune că deși știam că „vom mânca bătaie”, dar nu am protestat, între altele și pentru că „celor care erau în tabăra opusă le-ar fi dat un argument contra războiului”, ceea ce nu voia!!! Tot Averescu în *Răspunderile* a afirmat că o mai bună pregătire nu ne asigură decât onorabilitatea înfrângerei, nu însă biruința (vezi „Lumina” de vineri 23 august 1918). Tot acolo darea de seamă despre formația sanitară „Regina Maria”, diriguată de Ioana Chrisoveloni. Pentru a aprecia valoarea subscripției de 1 800 000 a Băncii Chirsoveloni și de 850 000 franci a lui Chrisoveloni personal ar trebui știut și câștigurile de război ce a avut.

23 august 1918. Barbu Catargi dit: *Le roi Charles a fait un plafond mobile, le roi Ferdinand un plancher mobile*. Johnny Carp la Berlin. S-a dus să vază pe cumnată-su Sturdza. Unde e convingerea? Sunt unii care dau lui Witting mâna, pe ascuns numai.

25 august 1918. Didina Cantacuzino vorbește despre aprecierile pe care țăranii de la Ciocănești le-au făcut despre vandalismele germane în conacul de acolo!

Cazul lui Costică Mano, mobilizat după punerea în disponibilitate, a fost clasat pe baza art. 76 din regulamentul mobilizării pentru că, deși în disponibilitate, aparținea cadrelor și nu putea fi mobilizat.

Memoriul meu să-l termin cu *După doi ani* din „Steagul” de miercuri 28 august 1918.

Ciugureanu a zis în Cameră, la 26 august 1918: „Noi n-am putut fi alături de cei care doreau izbânda Rusiei, care înseamnă împiedicarea izbândeii idealului nostru”³⁸.

Titu Maiorescu la Ioan Lahovary, mai 1916, întrunire de comitet. Lahovary rugase pe Marghiloman să lase șefia. Maiorescu privește grădina: „Ce frumoasă! Ce păcat că Lahovary n-o vede!” (aluzie la miopia politică a lui Lahovary).

³⁷ *Idem*.

³⁸ *Idem*.

Atâtor funcționari s-a dat ordin să rămâie și acum, reproș! Era vinovat lucru tocmai că ataș a au plecat și acum, invers! Se cercetează faptul de a fi fost dincolo, nu dincoace, în loc de a de cerceta ce a făcut fiecare dincolo sau dincoace!

În „Steagul” din 2 septembrie 1918, George Negroponte roagă „pe toți domnii ofițeri superiori și inferiori, sau alte persoane care în timpul luptelor de la Mărășești au luat și transportat *pentru a le pune în siguranță* diferite mobile și alte obiecte de la vila mea din Mărășești să avizeze administrația moșiei de la Mărășești”. Bravo Negroponte!

2 septembrie 1918. Cocargeanu îmi spune că fiul său Gică, locotenent, care a fost brav în război și a comandat compania, acum e comandat de un căpitan. Unde era căpitanul în timpul războiului? Ce nesiguranță la noi pentru dezvoltarea individuală, cariera funcționarilor, proprietate și justiție! Pentru a fi absolut la fel cu statele sud-americane nu mai trebuie decât conflictele pe stradă între partide și pare că va veni și asta!

3 septembrie 1918. Barbu Catargi povestește că Fasciotti a fost la Maiorescu să-i propui să intre în guvernul Brătianu. Maiorescu l-a întrebat ce face Giolitti. Fasciotti a răspuns că dezaprobă. Maiorescu replică: „Păcat că n-ai fost ascultat”³⁹.

³⁹ Despre afacerile tandemului Greceanu-Roznovanu. Urmează cinci pagini incomplete, tăiate de autor, cu socoteli pentru împărțirea unor averi, defrișări, adrese în Danemarca.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

AL XIV-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE ISTORIE ȘI RETROLOGIE AGRARĂ DIN ROMÂNIA

Acest simpozion a avut loc la Bacău, în zilele de 23-27 august 1994, organizat de Societatea de Istorie și Retrologie Agrară, în colaborare cu Academia Română, Academia de Științe Agricole și Silvicultură, Ministerul Agriculturii și Alimentației, Ministerul Cercetării și Tehnologiei, Direcția Generală a Arhivelor Statului, Prefectura județului Bacău, Consiliul județean Bacău, Direcția Generală pentru Agricultură și Alimentație a județului Bacău, Universitatea Bacău, Muzeul de istorie „Iulian Antonescu” – Bacău, Complexul muzeal de științele naturii – Bacău, Muzeul de artă și etnografie – Bacău, Imprimeria „George Bacovia” – Bacău, Biblioteca județeană „Costache Sturdza” – Bacău, Filiala Bacău a Societății de științe istorice, Stațiunea de cercetare și producție pomicolă și legumicolă – Bacău, Asociația crescătorilor de albine din România.

Simpozionul a fost dedicat împlinirii a 25 de ani de manifestări științifice ale istoricilor pe probleme agrare, care s-au desfășurat odată cu și după formarea Societății de istorie și retrologie agrară, respectiv în anii 1969–1994.

Au participat peste 300 de istorici, agronomi, economiști, sociologi, etnografi, folcloriști, arheologi, muzeografi, profesori și alți cercetători, din diferite localități ale țării (în ordinea numărului de participanți): București, Bacău, Iași, Craiova, Deva, Ploiești, Galați, Brașov, Constanța, Timișoara, Botoșani, Giurgiu, Târgu Mureș, Arad, Brăila, Câmpulung Moldovenesc, Cluj-Napoca, Focșani, Roman, Suceava, Baia Mare, Buzău, Năsăud, Oradea, Piatra Neamț, Pitești, Sibiu, Târgoviște, Tulcea, Zalău, precum și din localități rurale, îndeosebi din acelea în care funcționează instituții sau stațiuni de cercetare și producție agricolă: Stoicânești-Olt, Băneasa-Giurgiu, Murfatlar, Miniș, Podul Iloaiei, Secuieni, Costești-Argeș. În afară de specialiștii din România, au participat și specialiști din Republica Moldova (Chișinău). Au răspuns invitației doi specialiști din Germania.

Simpozionul a fost precedat, în ziua de 22 august, de ședința Consiliului de conducere al Societății de istorie și retrologie agrară, prezidată de dr. Eugen-Constantin Mewes, președintele acestei societăți; au fost prezentate informări din partea filialelor asupra activității desfășurate în perioada scursă de la simpozionul anterior, Constanța, 31 august – 3 septembrie 1993. Referitor la organizarea simpozionului următor, Consiliul de conducere a convenit ca acesta să aibă loc la Arad, în decursul lunii august 1995.

Ședința plenară de deschidere, din ziua de 23 august, a fost inaugurată prin cuvântul rostit de dr. Ioan Ciută, președintele filialei Bacău a Societății de istorie și retrologie agrară. Conf. univ. dr. ing. Dumitru Bontaș, prefectul județului, a transmis un salut din partea autorităților locale; au mai fost transmise salutări din partea Prezidiului Academiei Române, Prezidiului Academiei de Științe Agricole și Silvicultură, Ministerului Economiei din Republica Moldova.

A urmat prezentarea de comunicări în plen: *Dezvoltarea economică a județului Bacău în actuala etapă a tranziției*, conf. univ. dr. ing. Dumitru Bontaș, prefectul județului Bacău; *Arhivele Statului și Legea nr. 18/1991*, Marin Mocanu, director general adjunct al Direcției Generale a Arhivelor Statului, București; *Câteva aspecte principale din agricultura județului Bacău*, ing. Eugen Popa, directorul general al Direcției generale pentru agricultură și alimentație; *Mișcarea agrariană – trecut, prezent și viitor*, prof. dr. Victor Surdu, Universitatea ecologică, București; *Ion Ionescu de la Brad, personalitate proeminentă a științei și practicii agriculturii moderne românești*, prof. dr. Ioan Ciută, președintele filialei din Bacău a Societății de istorie și retrologie agrară; *Un sfert de secol de activitate organizată a istoricilor agrari din România și contribuția lor la fundamentarea istoriei agrare ca știință (raport general)*, dr. ing. Eugen-Constantin Mewes, președintele Societății de istorie și retrologie agrară.

În după amiaza aceleiași zile și în următoarele, lucrările simpozionului s-au desfășurat în secțiuni de specialitate, și anume: Agricultură generală; Cultura plantelor; Viticultură; Creșterea animalelor; Silvicultură; Instituții, relații și ideologii agrare; Viața rurală; Apicultură și sericultură. Odată cu lucrările pe secțiuni, au mai fost organizate două mese rotunde: Cooperarea agricolă în condițiile agriculturii private; Îmbunătățiri funciare și problema protecției mediului înconjurător în condițiile agriculturii private.

La secția Agricultură generală au fost prezentate comunicările: *Considerații terminologice pe marginea unor formulări de titlu*, prof. univ. dr. Constantin Mocanu, Institutul național pentru românitate și românistică; *Locul și rolul îndeletnicirilor agricole în viața comunităților autohtone din spațiul carpato-nistrian în sec. al XVI-lea*, dr. Ioan Mitrea, Liceul „George Bacovia”, Bacău; *Unelte tradiționale atestate în publicațiile din sec. XIX*, Ion Drăgoescu, Institutul de etnografie și folclor, București; *Țărani inventatori de mașini agricole*, prof. Arcadiu Marinescu-Nour, București; *Instruments de sillomation neolithique entre les regions alpines et le bassin carpathique*, dr. H. C. Dosedla, R. F. Germania; *Unele probleme ale cercetării istorice agrare*, dr. ing. Aurel Lup, Stațiunea de cercetări pentru culturi irigate, Constanța; *O ipoteză ecologică complementară privind așezarea capitalei statului dac*, Sarmisegetuza Regia, dr. Teodor Marușca, Institutul de cercetări pentru cultura pajiștilor, Brașov; *Ocupații agrare ale populației românești de pe cursul inferior al Nistrului în sec. XI-XV*, dr. Ioan Chirtoagă, Institutul de istorie, Chișinău; *Agricultura câmpiei Boianului în evul mediu*, prof. Gheorghe Vieru, Școala generală Stoicănești-Olt; *Practicarea agriculturii în zona orașelor din sud-estul Moldovei în secolele XIV-XVII*, Alexandru Artimon, Muzeul județean de istorie, Bacău; *Peisajul agricol dâmbovițean în mărturii istorico-geografice și cartografice externe*, Gabriela Nițulescu, Complexul muzeal Curtea domnească, Târgoviște; *Agricultura tradițională pe teritoriul rezervației biosferei „Delta Dunării”*, Octavian Stoian, Institutul de cercetări ecomuzeale, Tulcea; *Aspecte ale comerțului cu cereale al României în perioada 1929-1933*, Ioan Diaconița, Universitatea Bacău; *Descoperiri arheologice privind cultivarea plantelor și creșterea animalelor în „dava” de la Răcățiu, sec. I î.e.n. - I e.n.*, prof. Viorel Căpitanu, Muzeul de istorie, Bacău; *Avionul agricol A.G.-6, promisiuni și perspective*, ing. Valeriu Turbatu, „Aerostar”, Bacău; *Depozitarea și conservarea produselor agricole în cetatea dacică Zargidava de la Brad*, dr. Vasile Ursache, Muzeul de istorie Roman; *O premieră națională la Bacău: Regulamentul de fabricare și distribuire a pâinii din 1870*, prof. Gheorghe Burlacu, Bacău; *Dezvoltarea industriei alimentare din Ploiești la sfârșitul secolului XIX și în prima jumătate a secolului XX*, Iulia Stănescu, Muzeul de istorie și arheologie, Ploiești; *Istoricul fabricii de bere Azuga*, Floarea Dumitrică, Filiala Prahova a Arhivelor Statului; *Împozitarea producției agricole*, Iosefina Morașan, Centru de cercetări economice „Gheorghe Zane”, Iași; *Comerțul animalelor și dezvoltarea producției agricole românești în secolele XIV-XVII*, dr. Constantin Rezachevici, Institutul de istorie „Nicolae Iorga” București; *Comerțul moldovenesc cu animale și produse animale (sec. XV-XVI). Unele considerații istoriografice*, Mihai Lazăr, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava; *Din istoria drenajului închis pe terenurile agricole din România*, dr. Horațiu Ioanițoia, membru corespondent al Academiei de Științe Agricole și Silvici; Institutul de cercetare și inginerie tehnologică pentru irigație și drenaj, Băneasa-Giurgiu; *Evoluția producțiilor principalelor culturi agricole sub influența unor factori climatici și ai irigației*, dr. Nicolae Grumezea, Institutul de cercetare și inginerie tehnologică pentru irigație și drenaj, Băneasa-Giurgiu; *Evoluția unor factori de mediu din perimetrul sistemelor de irigație din județul Bacău*, dr. Cristian Kleps, Institutul de cercetări și inginerie tehnologică pentru irigație și drenaj, Băneasa-Giurgiu; *Date geotehnice de laborator privind sistemul de îmbunătățiri funciare Siret-Bărăgan*, ing. Simona Oprișescu, Institutul de studii și proiectări pentru îmbunătățiri funciare, București; *Redarea în circuitul agricol a solurilor degradate prin exploatarea miniere*, conf. univ. dr. Romulus Mocanu, Universitatea Craiova; *Observații asupra evoluției agrimensurii*, conf. univ. dr. Ion Nelu Leu, Universitatea de științe agronomice, București; *Scheme de amenajare pentru gospodărirea apei între Vedea și Topolog din perioada ocârmuirii*, dr. Constantin Nicolescu, Institutul de cercetare și inginerie tehnologică pentru irigații și drenaj, Băneasa-Giurgiu; *Paradigmele amenajărilor funciare*, Mateiu Codreanu, Institutul de studii și proiectări pentru îmbunătățiri funciare, București; *Informații agricole în documentele cartografice din sec. XIX-XX*, Alexandru Duță, Filiala Arhivelor Statului, Galați; *Măsurarea terenurilor agricole până la apariția planurilor de hotărnicie*, ing. Gabriel Mihail Albotă, București; *Structura producției agricole în perioada 1850-1940*, prof. univ. dr. Victor

Axenciuc, Institutul de economie națională, București; *Evoluția agriculturii din România, comparativ cu alte țări, în perioada 1950–1989*, Corneliu Becherescu, Facultatea de agronomie Craiova; *Bilanțul exploatării agricole Brateș între anii 1940–1944*, Marieta Guțic, Galați; *Cercetările de economie rurală ale I.C.A.B. din anii 1930–1940 referitoare la rentabilitatea gospodăriei jărănești*, Lucian Luca, Institutul de economie agrară al Academiei de Științe Agricole și Silvice, București; *Tradițional și modern în contabilitatea exploatațiilor agricole*, conf. univ. dr. Vasile Pătruț, Universitatea Bacău; *Monografia lucrărilor de îmbunătățiri funciare în județul Bacău*, ing. Viorel Aramă, Societatea comercială pentru efectuarea de îmbunătățiri funciare, Bacău; *Expozițiile agricole organizate la Craiova în a doua jumătate a secolului XIX și impactul lor asupra modernizării agriculturii*, Otilia Gheorghe, Muzeul Olteniei, Craiova; *Focșani, gazda primei expoziții interjudețene (1864)*, Alexandru Temaciuc, Filiala Arhivelor Statului Vrancea, Focșani; *Agricultura băcăoană prezentă la expoziția universală de la Paris în anul 1900*, Mateiu Codreanu, Institutul de studii și proiectări pentru îmbunătățiri funciare, București; *Instrucțiuni privind organizarea muncii și a producției în anul 1753 pe domeniul Căianu*, Ofelia Avarvarei, Filiala Arhivelor Statului Cluj-Napoca; *Formarea beneficiarilor informării documentare din sistemul agroalimentar*, dr. Vitalie Teodoru, București; *Tipodimensiuni teritoriale și alternative de structuri de producție privind exploatarea agricolă*, conf. univ. dr. Ștefan Crăciun, Universitatea Timișoara; *Trecut, prezent și viitor în relația agricultură – mediu natural*, prof. univ. dr. Ileana Stănescu, Academia de Studii Economice, București; *Impactul ecoclimateric produs de Canalul Dunăre-Marea Neagră în ecosistemul Murfatlar*, Adolf Ionescu, Stațiunea de cercetări viticole Murfatlar; *Poluarea solului și plantelor prin industria de îngrășăminte chimice*, conf. univ. dr. Romulus Mocanu, Universitatea Craiova; *Sursele de poluare agricolă și măsuri pentru protecția mediului*, Ioana Oprea, Institutul de economie agrară al Academiei de Științe Agricole și Silvice, București; *Buruienile din culturile județului Bacău*, conf. univ. dr. Nicolae Barabaș, Universitatea Bacău; *Covoare vegetale – studii și aplicații practice*, ing. Gheorghe Dologa, Institutul de cercetări pentru cultura plantelor, Brașov; *Gospodărirea apelor uzate și a nămolurilor din complexele zootehnice*, prof. univ. dr. docent Vlad Ionescu-Șisești, Universitatea de științe agronomice, București; *Solul și ecosistemele terestre în viitoarea lege pentru protecția mediului înconjurător*, Marilena Uliescu, Institutul de cercetări juridice, București; *Meteorologie și agrometeorologie*, ing. Leonid Ivancic, Institutul național de meteorologie și hidrologie, București; *Calamități naturale din secolele XVIII și XIX și influența lor asupra agriculturii din Transilvania*, Ana Căndea, Muzeul de istorie și arheologie, Ploiești; *Agricultura în spațiul carpato-danubiano-pontic în izvoarele literare antice*, dr. Dumitru Chivu, Stațiunea de cercetări viticole, Iași; *Agricultura pe valea Mureșului inferior reflectată în heraldica din secolele XVIII și XIX*, prof. Dimitrie Stroi, Arad; *Viața satului în însemnările heraldice din județul Sălaj*, Ionel Penea, Filiala Arhivelor Statului Zalău; *Sigiliile satești din colecția Muzeului de istorie și arheologie Ploiești*, Elisabeta Savu, Muzeul de istorie și arheologie, Ploiești.

La secția Cultura plantelor: *Dovezi ale cultivării cerealelor pe teritoriul carpato-danubiano-pontic în secolele IV–XI*, prof. univ. dr. Ștefan Olteanu, Institutul de arheologie, București; *Bilanțul energetic al unor doze de îngrășăminte chimice și organice aplicate la grâu și porumb*, conf. univ. dr. Aurel Preda, Universitatea Craiova; *Inovația tehnologică în agricultură din România în sec. XIX*, prof. univ. dr. Constantin Șerban, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava; *Cultura cartofului în județul Hunedoara în anii 1941–1955*, dr. ing. Emil Munteanu, Societatea comercială Fructexport, Bacău; *Evolution of Romanian horticulturalism between oriental and western influences*, Ruth Iris Schumacher, R. F. Germania; *Cultivarea gramineelor perene cu trifoi alb, producția și calitatea furajului obținut*, ing. Iosif Razec, ing. Ionel Scurtu, Institutul de cercetări pentru cultura pajiștilor; *Mențiuni documentare despre folosirea plantelor în tratarea unor boli*, Lucia-Augusta Serdan, Filiala Arhivelor Statului Cluj-Napoca; *Scurt istoric privind evoluția pomiculturii pe teritoriul dintre Dunăre și Mare*, dr. Preda Ionescu, Stațiunea de cercetări și producție pomicolă, Constanța; *Prunul în zona Bacăului, o specie la ea acasă*, ing. Florin Acatrinei, Societatea comercială Fructexport, Bacău; *Tendențe de dezvoltare a tehnologiei de cultură a speciilor pomicole*, Dorina Brânza, Bacău; *Acțiuni biostimulatoare în tratarea semințelor*, lector univ. Aurel Nica, Institutul de cercetări științifice interdisciplinare și tehnologice, Bacău; *Aspecte privind testarea pentru gazon a unor proveniențe de Lolium perene*, Marcela Dologa, Institutul de cercetări pentru cultura pajiștilor, Brașov; *Evoluția ampeologiei în România*, ing. Cristina Simion, Stațiunea de cercetări vitivinicole, Târgu Bujor,

județul Galați; *Producția biologică de fructe, un obiectiv al cercetării agricole actuale*, ing. Ioan Rațiu, Societatea comercială Fructexport, Bacău; *Grădina botanică din Prăjești – prezentare monografică*, prof. Paul Țarălungă, Grădina botanică Prăjești, comuna Traian, județul Bacău.

La secția Viticultură: *Din istoricul viticulturii tradiționale la români*, dr. Radu Octavian Maier, Institutul de etnografie și folclor, București; *Istoricul lucrărilor solului în plantațiile viticole din nord-vestul Moldovei*, ing. Gabi Zaldea, Stațiunea de cercetări viticole, Iași; *Evoluția sortimentului de struguri de masă în viticultura ardeană*, Maria Oana, Stațiunea de cercetări viticole Miniș, județul Arad; *Aspecte din viticultura lugojeană în sec. XIX*, dr. ing. Alexandru Mihalca, Stațiunea de cercetări vitivinicole Miniș, județul Arad; *Însemnări despre trecutul și prezentul viticulturii și vinificației în Dobrogea*, dr. Tichret Muijdaba, Stațiunea de cercetări viticole, Murfaltlar, județul Constanța; *Din istoricul viticulturii în comuna Covăsânț, județul Arad*, Virgiliu Ciutina, Stațiunea de cercetări vitivinicole, Miniș, județul Arad; *Evoluția manei la vița de vie din podgoria Ighiu-Alba în anii 1938–1950*, dr. Nicolae Candea, Deva; *Accidente climatice din timpul repaosului relativ la vița de vie din ultimul deceniu în podgoriile din nord-estul Moldovei*, dr. Petru Pițuc, Stațiunea de cercetări vitivinicole, Iași; *Caracterul și rolul civilizator al cultivării viței de vie pe teritoriul României*, ing. Maria Contoman, Stațiunea de cercetări viticole, Galați; *Soiul Mustoasă de Madera pentru vinuri albe*, ing. Mihai Vasiloiu, Stațiunea de cercetări vitivinicole, Miniș, județul Arad; *Un sfert de mileniu de la atestarea vinurilor roșii de Miniș*, dr. ing. Alexandru Mihalca, Stațiunea de cercetări și producție vitivinicole, Miniș, județul Arad; *„Rutele vinului” – mijloc eficient pentru stabilitatea, revigorarea și adaptarea viticulturii la economia de piață*, Adolf Ionescu, Stațiunea de cercetări viticole Murfatlar, județul Constanța.

La secția Creșterea animalelor: *Contribuții documentare referitoare la păstoritul din zona Carpaților de curbură*, Ioan Lăcătușu, Filiala Arhivelor Statului Sfântu Gheorghe; *Realizări, probleme și perspective ale sectorului zootehnic*, dr. Sergiu Chilimar, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău; *Influența întreținerii scroafelor lactante în boxe modernizate și nemodernizate*, ing. Gheorghe Marișca, Institutul de cercetări științifice interdisciplinare și tehnologice, Bacău; *Din istoricul înșămânțărilor artificiale la porcine*, ing. Aurel Oprea, Oficiul județean de reproducere și selecție a animalelor, Deva; *Creșterea oilor transformă în politică de stat în istoria României*, Mioara Kiș, Muzeul Oii, Palas-Constanța; *Creșterea cailor în Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1775–1918)*, Mirela Șerban, Liceul industrial Câmpulung Moldovenesc, județul Suceava; *Aspecte din istoria medicinei veterinare din Basarabia*, prof. univ. dr. Dumitru Hallean, Chișinău.

La secția Silvicultură: *Exploatarea pădurilor grănicerești de la Năsăud prin Societatea „Regna”*, Dorel Vidican, Muzeul județean Năsăud, județul Bistrița-Năsăud; *Specii lemnoase în județul Bacău*, ing. Ana Mihalache, Bacău; *Evoluția și perspectivele combaterii integrate a defoliatorilor stelarului*, ing. Constantin Ciornei, Stațiunea zonală de cercetări silvice, Hemeiș, Bacău; *Criterii moderne de ameliorare. Antimetabolismul natural*, prof. dr. Ion Brad, Universitatea Bacău; *Evoluția în anii 1974–1994 a unor specii dendro-silvice cu efect peisagistic depoluant, din spațiile verzi ale municipiului Piatra Neamț*, dr. Gabriel Lat, Stațiunea centrală de cercetări pentru ameliorarea solurilor sărăturoase, Brăila; *Contribuția pădurilor din județul Bacău la ameliorarea condițiilor de viață*, ing. Costică Arhip, Romsilva, Bacău; *Silvicultura Doljului în literatură*, Mali-Sanda Năstase, Biblioteca „Theodor Aman”, Craiova.

La secția Instituții, relații și ideologii agrare: *Moșia târgului Bârlad în documentele medievale și moderne și administrarea ei de către Epitropia Casei Obștei*, Grigore Ganeț, Filiala Arhivelor Statului Focșani; *Din istoricul camerelor de agricultură din România (1925–1948)*, Liviu Boar, Filiala Arhivelor Statului Târgu Mureș; *Serviciile agricole județene și importanța lor în agricultura românească*, Viorica Solomin, Filiala Arhivelor Statului Galați; *Bioingineria și aplicațiile ei în agricultură și industria alimentară*, ing. Nicu Pătrașcu, Iași; *Contribuții la cunoașterea evoluției și perspectivelor învățământului mediu agricol din România*, dr. Vladimir Vineș, Grupul școlar agricol Horia – Roman; *„Casa Școalelor” și rolul său în ridicarea satului românesc*, Ioana Burlacu, Asociația arhiviștilor și prietenilor arhivelor, București; *Documente privind primele ferme didactice din Principate*, dr. Ana Teodoru, București; *Mărturii muzeale privind băncile sătești din județul Prahova la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX*, Doina Popescu, Muzeul de istorie Ploiești; *Rolul creditului agricol cooperatist în România interbelică*, Elena Dudaș, Universitatea de științe agricole a

Banatului, Timișoara; *Asigurările agricole, mijloc de sprijin și dezvoltare a producției agricole*, ing. Cezar Popa, Asigurarea românească, București; *Legislația agrară a guvernului Marghiloman (martie-octombrie 1918)*, dr. Constantin Stan, Liceul militar „Neagoe Basarab”, Buzău; *Problema agrară din Basarabia în discuția autorităților de la Chișinău (martie 1917 – noiembrie 1918)*, dr. Luchian Deaconu, Muzeul Olteniei, Craiova; *Concepția lui Marin Chiricescu-Arva privind rolul învățământului științei agricole*, Maria Oprea, Deva; *Din activitatea Camerei Agricole a județului Hunedoara în anii 1929–1933*, prof. Gheorghe Fircsak, Muzeul civilizației dacice și romane, Deva; *O decizie spectaculoasă și consecințele ei: „dezînchinarea” mănăstirilor Țării Românești în timpul lui Matei Basarab*, Marieta Chipar, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, București; *Legea rurală din 1864 și preocupările actuale privind reconstituirea gospodăriilor țărănești bazate pe proprietatea funciară individuală*, prof. univ. dr. Dumitru Mureșan, Academia de Studii Economice, București; *Aspecte ale legislației agrare în România în al doilea deceniu interbelic*, Stelian Saon, Universitatea „Transilvania”, Brașov; *Considerații privind aplicarea H.C.M. nr. 308/1953 în regiunea București*, Damian Ancu, Filiala Arhivelor Statului Giurgiu; *Defecte și efecte ale Legii fondului funciar din 1991*, prof. univ. dr. Ioan Pană, Universitatea Craiova; *Desființarea ultimelor forme de proprietate funciară în județul Bacău, pe baza Decretului nr. 115 din 28 martie 1959*, Constantin Păduraru, Filiala Arhivelor Statului Bacău; *Proprietatea mănăstirească în ținutul Sucevei (sec. XV–XVIII)*, Ioan Scripcariuc, Filiala Arhivelor Statului Suceava; *Circulația proprietății funciare în județul Vlașca între 1864–1914*, Ion Bălan, Filiala Arhivelor Statului Giurgiu; *Situația moșiei statului „Domeniul Brăila” înainte și după reforma agrară din 1921*, Ghena Pricop, Muzeul de istorie Brăila; *Rolul Regiei exploatarea agricole și zootehnice în dezvoltarea economiei naționale (1929–1937)*, Ion Suciu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București; *Agricultura reflectată în emisiunile filatelice*, Constanța Fircsak, Școala generală nr. 6, Deva; *Prețul pământului – o abordare teoretică și practică*, conf. univ. dr. Viorica Pană, Universitatea Craiova; *Structura agrară din România în trecut, pulverizarea din prezent, și căi de redresare*, dr. Gheorghe Timariu, București; *Importanța sistemelor de producție în condițiile pluralismului formelor de proprietate*, Camelia Apietroaie, Stațiunea de cercetări agricole Podul Iliaiei, județul Iași; *Arhivele și privatizarea în agricultură*, Vasile Ionaș, Filiala Arhivelor Statului Deva; *Disputele dintre adepții a două proiecte de reforme agrare (Barbu Catargiu și Mihail Kogălniceanu)*, conf. univ. dr. Maria Mureșan, Academia de Studii Economice, București; *Aplicarea Legii rurale din 14 august 1864 în județul Bacău*, Cornelia Cucu, Liceul sportiv, Bacău; *Reforma agrară în județul Bacău după primul război mondial*, prof. dr. Dumitru Zaharia, Bacău; *Reforma agrară din 1864 în sudul Basarabiei*, Cristian Dinu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București; *Particularități ale reformei agrare din Republica Moldova*, prof. univ. dr. Ioan Buga, Universitatea Chișinău; *Reformele agrare din România și urmările lor asupra producției agricole*, Gheorghe Avrămiță, Institutul de economie agrară al Academiei de Științe Agricole și Silvici, București; *Acțiuni petiționare și juridice ale satelor hunedorene pentru dreptul de folosire a pădurilor (1850–1870)*, Ioachim Lazăr, Muzeul civilizației dacice și romane, Deva; *Aspecte privitoare la problema agrară din România în sec. XIX*, prof. univ. dr. Daniel Dumitru Pană, Universitatea Craiova; *Agricultura și relațiile agrare în anii 1851–1864, în județul Bacău*, Ioan Lupu, Școala generală nr. 4, Bacău; *Situația locuitorilor satelor românești din Bihor în perioada stăpânirii Ungariei horthyste (1940–1944)*, Ioan Popovici, Filiala Arhivelor Statului Oradea; *Problema agrară în programul Partidului Naționalist Democrat din anul 1910*, Mihai Opreșescu, Academia de Studii Economice, București; *Agricultura în județul Soroca în monografia sătești din anul 1934*, dr. Georgeta Moraru, Institutul de etnografie și folclor, București; *Protecționismul agricol în România între anii 1928–1939*, prof. univ. dr. Vasile Bozga, Academia de Studii Economice, București; *Geopolitic și social-economic în evoluția ramurilor și subramurilor agricole din România*, dr. Traian Udrea, București; *Presa agrară din Moldova la jumătatea secolului XIX*, Dan Jumara, Muzeul literaturii române, Iași; *Problemele agriculturii în publicațiile botoșănene din secolul XIX*, ing. Ioan Macsiniuc, „Tribuna agriculturii”, Botoșani; *Din istoria cooperărilor rurale în Basarabia (1888–1920)*, Lili Suzana Cătănuș, Academia de Studii Economice, Chișinău; *Forme de asociere și cooperare în agricultura țărilor dezvoltate*, prof. univ. dr. Constantin Anderca, Universitatea de Științe Agricole, Timișoara; *Avantajele economice ale diferitelor forme de cooperare agricolă*, prof. univ. dr. Constantin Secieru, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; *Obștile de arendare în România*, dr. Paul Barbu, Institutul de cercetări socioumane, Craiova; *Asociația de pășunat „Toader*

și *Anica Buhuș*", Ioan Ungureanu, Muzeul de istorie „Julian Antonescu” Bacău; *Proprietatea obștei în devălmășie asupra pădurilor și pășunilor comunale*, ing. Vasile Sfarghiu, Societatea comercială „Rarău”, Câmpulung Moldovenesc, județul Suceava; *Ideea de asociere în agricultura românească*, Lucia Draghia, Universitatea agronomică, Iași; *Instituții ale statului românesc din perioada interbelică. Complexul cultural din Ungureni, județul Botoșani*, conf. univ. dr. Constantin Cloșcă, Universitatea tehnică „Gheorghe Asachi”, Iași; *Sindicatul rural de magazie sătească din comuna Ferdinand (Mihail Kogălniceanu), județul Constanța*, Angela Pop, Filiala Arhivelor Statului Constanța; *Statutele Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului (1888)*, Dan Mircea Lazăr, Muzeul Brukenthal, Sibiu; *Aspecte din activitatea reuniunii agricole și industriale din Orăștie*, Adela Herban, Muzeul civilizației dacice și romane, Deva; *Muzeul ornitologic Arad pentru protecția păsărilor folositoare în agricultură (1931–1939)*, Ștefan Marinescu, Filiala Arhivelor Statului, Arad; *Preocupări agronomice la Petru Poni*, prof. univ. dr. Gheorghe Lixandru, Universitatea agronomică, Iași; *Semnificații actuale ale interpretărilor de istorie agrară antică, făcute de Vasile Pârvan în „Getica”*, prof. univ. dr. Constantin Mocanu, Institutul național pentru românitate și românistică, București; *Agricultura României reflectată în expoziția generală din 1906. Concepția muzeografică a dr. C. I. Istrati*, Virgiliu Z. Teodorescu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București; *Ion Ionescu de la Brad – cîitor de prestigiu al agriculturii românești moderne*, dr. Ion Măzăreanu, Stațiunea de cercetări agricole, Săcuieni, județul Bacău; *Teoria și practica contabilă în preocupările lui Ion Ionescu de la Brad*, conf. univ. dr. Vasile Pătruș, Universitatea Bacău; *Personalități ale învățământului agronomic în viziunea sculptorului Ioan Schmidt-Faur*, ing. Elisabeta Teodorescu, Institutul Politehnic, Iași; *Insuficiențe ale ideologiei țărăniste reflectate în opera lui V. Madgearu*, Eugen Gheorghiiță, Institutul de economie națională, București; *Ion Popescu-Greaca, un strălucit agronom și publicist botoșănean*, ing. Ioan Macsinic, „Tribuna agricultorului”, Botoșani; *Contribuția lui Gheorghe Zane la dezvoltarea doctrinei țărăniste*, dr. Elena Zaharia, Centrul de cercetări economice „Gheorghe Zane”, Iași; *Agricultura și mica industrie în opera lui P. S. Aurelian*, Ion Verovenci, Academia de Studii Economice, București; *Problema agrară în opera lui D. R. Ioanițescu*, prof. univ. dr. Dumitru Mureșan, Academia de Studii Economice, București; *Un strălucit fiu al plaiurilor băcăoane: savantul Ion Borcea (115 ani de la naștere)*, Ioan Ungureanu, Muzeul județean de istorie „Julian Antonescu”, Bacău.

La secția Viața rurală: *Un document inedit referitor la construcția unor mori din ținutul Botoșani în anul 1816*, dr. Ioan Morariu, Universitatea „Spiru Haret”, Bacău; *Activități complementare agriculturii în satele hunedorene în secolele XVIII–XIX*, Mihai Cerghedeau, Filiala Arhivelor Statului, Deva; *Necesitatea dezvoltării serviciilor în mediul rural*, conf. univ. dr. Pintilie Rusu, Universitatea Bacău; *Rolul sării în urbanizarea așezării Târgu Ocna*, Mihaela Heișu, Complexul muzeal de științe naturii, Bacău; *Războiul – sat de spătar după al doilea război mondial*, ing. Aurel Opriș, Oficiul județean de reproducția și selecția animalelor, Deva; *Agricultura și modul de trai în perioada fanariotă*, dr. Ioana Constantinescu, București; *Redresarea forței de muncă din agricultură și dezvoltarea spațiului rural*, dr. Georgeta Dobre, Institutul de economie agrară al Academiei de Științe Agricole și Silvici, București; *Structura economică și demografică a satului din Moldova la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, Eugen Halischi, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați; *Aspecte geografice ale modului de viață a populației rurale din Republica Moldova*, lector univ. Mihai Hachi, Academia de Studii Economice Chișinău; *Evoluția populației din zona de munte a județului Hunedoara*, ing. Brutus Bocaniciu, Direcția generală pentru agricultură și alimentație, Deva; *Sprijinul acordat de guvernul României pentru aprovizionarea cu porumb a românilor de pe malul drept al Tisei în timpul secetei din 1938*, Vasile Capilean, Filiala Arhivelor Statului, Baia Mare; *Legumele și fructele – alimente și medicamente de-a lungul timpului*, Elena Secrieru, Liceul agricol, Iași; *Alimentația și starea de nutriție a populației rurale din Câmpia Munteniei*, prof. univ. dr. Sebastian Dumitrache, Institutul de igienă și sănătate publică, București; *Activitatea pe loturile școlare din județul Bacău până în anul 1940*, Vilică Munteanu, Filiala Arhivelor Statului, Bacău; *Centrul practic școlar supraprimer cu internat, formă inedită a școlii românești între anii 1938–1948*, Valeriu Bogdăneț, Liceul „Vasile Alecsandri”, Bacău; *Contribuții la istoricul școlilor sătești din județul Brăila*, Elena Ilie, Muzeul de istorie, Brăila; *Prevestiri populare agrometeorologice*, prof. Arcadiu Marinescu-Nour, București; *Obiceiuri agrare multimilenare*, Emilia Pavel, Iași; *Simboluri agrare în ceremonialele familiale*, Narcisa Știucă, Centrul național al

creației populare, București; *Un vechi obicei agrar românesc: scalda de la miezul nopții*, dr. Radu-Octavian Maicr, Institutul de etnografie și folclor, București; *Învățământul vocațional – noutate și continuitate în pregătirea forței de muncă pentru agricultură*, Ion Gavrilă, Liceul agricol, Costești, județul Argeș; *Școala de piscicultură din Giurgiu*, Floarea Bălan, Filiala Arhivelor Statului, Giurgiu; *Rolul profesorului-diriginte în educarea tineretului școlar în spiritul respectului față de natură*, prof. Cristina Ciută, Școala nr. 5, Bacău; *Obiceiurile și datinile, forțe organizatorice ale continuității tradiționale la sărbători (cu aplicații la comuna Moisei)*, Iulian Băcescu, Centrul național al creației populare, București; *Literatura populară rurală în perioada dictaturii comuniste*, prof. Ion Nania, Pitești; *Satul oglindit în literatura română*, prof. Petre Ciobanu, Liceul „Vasile Alecsandri”, Bacău; *Timpul și ceasornicul în viața spirituală a poezilor jărani din județul Prahova în sec. XIX*, Dumitru Nedelea, Muzeul ceasului, Ploiești; *Cercetarea monografică a satului românesc*, ing. Mircea Zaharia, Institutul de economie agrară al Academiei de Științe Agricole și Silvici, București; *Constelație simbolică pământ – apă – vegetație*, dr. Germina Comanici, Institutul de etnografie și folclor, București.

La secția Apicultură și sericicultură: *Zei daci și daco-romani în raport cu albinele*, ing. Valer Lupșan, Târgu Mureș; *Polenizarea plantelor cultivate cu albine sălbatice din familia Megachilidae*, Mariana Aftene, Muzeul de biologie umană, Ploiești; *Perfecționarea centrifugii pentru extras ceara*, Dan Bucur și colab., Filiala Asociației crescătorilor de albine, Bacău; *Mierea și ceara în relațiile româno-otomane în evul mediu*, prof. Costache Paiu, Asociația crescătorilor de albine, București; *Sfinții și albinele*, ing. Valer Lupșan, vicepreședinte al Societății de istorie și retrologie agrară, Târgu Mureș; *Din istoria apiculturii*, Cornelia Popescu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București; *Tradiții ale apiculturii în județul Neamț*, Gheorghe Radu, Filiala Arhivelor Statului, Piatra Neamț; *Preocuparea apicultorului medieval român pentru calitatea produselor apicole: miere, ceară, propolis, miez de albine*, prof. Constantin Puiu, Asociația crescătorilor de albine, București; *Tradiții și perspective în apicultura bănejeană*, Vasile Popescu, Timișoara; *Îndeletniciri apicole în Moldova evului mediu, cu privire specială asupra Bacăului (sec. XIV–XVIII)*, prof. dr. Ioan Ciută, Bacău; *Polenizarea plantelor cultivate cu albine sălbatice. Contribuție la studiul insectelor polenizatoare din unele localități din județul Bacău*, Aristia Dima, Muzeul de științele naturii, Bacău; *Înmulțirea intensivă a familiilor de albine*, ing. Dan Tilici, Filiala Asociației crescătorilor de albine Bacău; *Istoricul firului de mătase naturală*, ing. Octav Vitcu, Școala nr. 1, Ibănești, județul Botoșani; *Cele mai importante cărți apicole românești apărute în sec. XIX*, ing. Elisei Tarță, „România apicolă”, București.

În a doua parte a zilei de 24 august au fost organizate cele două mese rotunde, pe care deja le-am menționat.

Simpozionul a cuprins în programul său mai multe excursii documentare științifice și, totodată, de vizitare a unor importante locuri și monumente referitoare la istoria noastră națională.

Încă din prima zi, după închiderea ședinței plenare, a fost vizitată expoziția *Rădăcini ale civilizației strămoșești la est și sud de Carpați*, pregătită de Muzeul județean de istorie „Iulian Antonescu” din Bacău, împreună cu Muzeul Brăilei, Muzeul județean Buzău, Muzeul Dunării de Jos din Călărași, Muzeul de istorie a Moldovei din Iași, Institutul de arheologie din Iași, Muzeul de istorie și arheologie Prahova, Muzeul de istorie Roman, Muzeul mixt Tecuci, Muzeul „Ștefan cel Mare” din Vaslui, Muzeul județean Vrancea. „Expoziția – se scria în foaia volantă de prezentare – cuprinde piese de valoare și varietate deosebite aparținând sec. I î.d.H. – XI d.H. (ceramică, unelte agricole și meșteșugărești, arme, obiecte de podoabă și cu reprezentări paleocreștine). Acoperind o perioadă îndelungată de timp, expoziția reliefează rădăcinile poporului român, aducând dovezi incontestabile asupra continuității populației autohtone la est și sud de Carpați”.

În ziua de 25 august au fost organizate excursii la: Holdingul „Agricola Internațional” din Bacău, Necropola lui Ion Ionescu de la Brad, așezarea dacică Zargidava, Grădina botanică din satul Prăjești, comuna Traian, Stațiunea de cercetări și producție pomicolă, Parcul dendrologic Hemeiș, Curtea domnească din Bacău construită în timpul lui Ștefan cel Mare. În ziua următoare, 26 august: municipiul Onești, monumentul de la Oituz al eroilor pentru apărarea patriei în luptele din 1917, stațiunea balneo-climaterică Slănic-Moldova, salina sanatoriu de la Târgu Ocna, Tescani, unde un timp a locuit și a creat George Enescu.

Constantin Mocanu

SIMPOZIONUL ANTROPOLOGIC CULTURAL „RELIGIOZITATEA POPULARĂ”

28 aprilie 1995, București

Vineri 28 aprilie 1995, la Muzeul ȋăranului român, a avut loc un simpozion dedicat religiozității populare. Manifestația a fost organizată de Muzeul ȋăranului român în colaborare cu Fundația „Alexandru Tzigara-Samurcaș”, Institutul de studii sud est europene și Centrul pentru studiul mentalităților europene. Moderator a fost dr. Alexandru Dușu.

După cuvântul introductiv rostit de Horia Bernea, directorul muzeului, doamna Zamfira Mihail a prezentat comunicarea *Înaintașii și noi: cercetările românești referitoare la „religiozitatea populară”*. Autoarea, după ce a adus un omagiu școlii sociologice românești a lui D. Gusti, a subliniat faptul că *singura temă integral interzisă* cercetării în perioada comunistă a fost *religiozitatea*, astfel spus prezența sacrului în viața omului și a colectivității. Viața religioasă are un sistem de reprezentare (conceptul despre viață care înglobează sensuri multiple) și unul de *practici religioase* (care includ cele două acte ale bisericii: liturgia și irurgiile). În mentalitatea populară, Dumnezeu este o realitate prezentă permanent pretutindeni. Cu toate acestea, Mircea Vulcănescu considera că intensitatea sentimentului religios poate diferi de la o epocă la alta. Dacă oralitatea, închinată slăvirii sacrului, rămâne în sfera etnologiei, literatura religioasă scrisă se încadrează în antropologia culturală care relevă un alt nivel al realității.

Alexandru Tudor a analizat apoi *conceptul de „religiozitate populară”*. Aceasta, opusă culturii urbane industrializate, are mari afinități cu cultura populară. Spre deosebire de religia oficială care are instituții și cler, religiozitatea populară nu are un corp doctrinar și cler. Ea are o oarecare autonomie, se transmite oral de la generație la generație și poate fi practică de oricine. Prin raportare la religia oficială se manifestă multiform.

Sabina Ispas a vorbit despre *Reminiscențe vechi testamentare în tradițiile populare românești*, iar Cătălina Velculescu a prezentat *Imaginea „cerbului” în colindele laice*. Cerbul, care apare deseori în pictura bisericească în pridvor, unde este ilustrată scena Facerii, este perceput diferit. Pentru epoca precreștină, când sacralitatea era văzută prin vâl, el este unul din animalele pe care Adam a fost chemat de Dumnezeu ca să le dea nume. În secolele II–III toată simbolistica precreștină este preluată de părinții bisericii, oameni foarte inteligenți și buni cunoscători ai filosofiei antice. Așa apare scrierea Fiziologului. Aici e menționată, încă din prima ediție, o pildă a inorogului, care nu apare la vechii părinți. La început, acest inorog e o capră, apoi este reprezentat ca un cerb alb, fără coarne sau cu un corn. În toată Europa cerbul este reprezentarea lui Iisus Hristos. În Armenia și Georgia, la liturghie era sacrificat un cerb care era luat ca împărtașanie. Așadar, după Întrupare, vechile mituri sunt văzute cu alți ochi în funcție de cultura fiecăruia.

Âncă Manolescu a prezentat comunicarea *Ștefan cel Mare în legendarul românesc: un monarh sacru sau perpetuitatea unei funcțiuni*. Ștefan, care este un monarh de excepție, are un legendar foarte bogat. El este eroul sacral care unește minunatul cu realitatea imediată. Relația dintre el și Daniil Sihastru este una „filială”. Ștefan, ca domn creștin, trebuia să mijlocească între entitățile bune (angelice) și cele malefice. Dacă sihastrul acționează în metaistorie, Ștefan cel Mare acționează în realul imediat. Aducând la Putna biserița de lemn a lui Dragoș de la Volovăț (care fusese ridicată de acesta pe locul unde se aflase casa sihastreii Ușa, care-i arătase lui Dragoș drumul spre noua țară a Moldovei), Ștefan încheia astfel un ciclu istoric și deschidea altul.

Dan Dionisie a vorbit despre *Capitalism și păcatul original în mentalitatea populară*, încercând să demonstreze incompatibilitatea dintre mentalitatea românilor și cea a unei societăți capitaliste.

Costin Nicolescu a subliniat ideea că antropologia folosește și date din teologie. Domnia sa a considerat că termenul „religiozitate populară” este impropriu și optează pentru cel de „creștinism ȋărănesc”. În spațiul ortodox, unde poporul păstrează credința autentică, există o presiune a acestuia asupra bisericii, și nu invers ca în catolicism. Nimic nu se poate face în biserica ortodoxă fără acordul poporului. Așa de exemplu, sfinții sunt impuși de popor, biserica nefăcând decât să confirme și să consacre ceea ce colectivitatea deja impusese.

Prin tematica abordată și prin noile lumini pe care le-a aruncat asupra unei zone interzise până acum investigației științifice, simpozionul *Antropologie culturală: religiozitatea populară* a fost neîndoiește o reușită relevând necesitatea continuării acestei direcții de cercetare.

Iolanda Țighiliu

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN FEDERAȚIA RUSĂ

În perioada 12–26 decembrie 1994, în cadrul acordurilor de cooperare științifică dintre Academia Română și Academia Rusă de Științe, am efectuat un scurt stagiul de documentare la Moscova.

Stagiul a fost determinat, în principal, de completarea (cu material de arhivă) a documentării pentru tema de plan *Rusia și sud-estul Europei (1822–1829)*, iar în subsidiar de verificarea și aducerea la zi a informațiilor rezultate dintr-o deplasare anterioară (din 1992). În principal, dat fiind scurtimea intervalului amintit, activitatea de investigare s-a desfășurat în Arhiva Politicii Externe a Imperiului rus, precum și în biblioteca I.N.I.O.N. (Institutul pentru informație științifică în științele sociale), ambele aflătoare evident în capitala rusă.

În prima din cele două instituții am stăruit îndeosebi asupra corespondenței dintre Ministerul de Externe cu principalii săi reprezentanți diplomați în zonă: ambasadorul la Constantinople A. I. Ribeaupierre și însărcinatul cu afaceri rus din aceeași capitală, M. S. Minciaky, în intervalul ianuarie–decembrie 1826 și respectiv ianuarie–octombrie 1827. Insistența asupra acestei perioade a fost justificată de informațiile noi furnizate de acest izvor asupra contextului inițierii și finalizării tratatelor diplomatice ruso-turce ce s-au finalizat prin Convenția de la Akkerman (25 septembrie 1826), ca și apariția, începând din 1827, a unei stări de tensiune în relațiile ruso-turce, ce avea să culmineze cu războiul dintre cele două puteri dintre anii 1828–1829.

În ceea ce privește a doua instituție, timpul afectat acesteia se motivează printre altele desigur, și prin situația actuală (regretabilă desigur, dar obiectiv existentă) caracterizată prin faptul că numeroase izvoare, monografii și periodice apărute în Rusia după 1990, nu au mai intrat în țară datorită slăbirii sau, în unele cazuri, a încetării relațiilor de schimb interbibliotecă. Această situație a făcut ca pentru anumite probleme consultarea pentru documentarea acestora să nu poată fi făcută decât în bibliotecile din Rusia. Așa a stat cazul cu volumul XV (apărut în 1992), al seriei *Vnesniaja politika Rosii XIX veka...*, sau monografiile mai vechi ale istoricilor A. V. Șilder și V. I. Bogdanovici (consacrate domniei lui Nicolae I), ca și a volumului conținând corespondența comandantului armatei ruse în 1829, I. A. Dibici, cu suveranul și aparatul de stat al Rusiei în perioada amintită.

Rezultatele stagiului amintit vor fi încorporate în substanța lucrării de plan a subsemnatului, iar elementele de noutate informațională înglobate într-un studiu documentar pregătit deja pentru publicare în paginile „Revistei istorice”. Cu titlu informativ, menționez aici sollicitudinea și receptivitatea pe care am întâlnit-o în ambele instituții în care mi-am desfășurat activitatea. Adaug aici o mențiune specială pentru responsabilii direcți din partea Academiei Ruse de Științe și a Institutului de slavistică și balcanistică (S. A. Ciuprakov și respectiv M. I. Ereșcenko), care au depus toate eforturile pentru a-mi facilita munca depusă în capitala Rusiei.

Cu regretul că stagiul amintit nu a avut o durată mai largă, închei aici prezentarea acestui episod cu specificația că un extrem de bogat fond de documente și izvoare privind cu deosebire istoria românilor dar și a altor popoare din sud-estul și centrul continentului, își așteaptă în continuare depistarea și valorificarea în ceea ce, parafrazând pe Nicolae Iorga, am putea numi «depozitele de manuscrise ale „Răsăritului”».

Marian Stroia

NOTE

- * * *L'Italia tra rivoluzioni e riforme, 1831–1846*, Atti del LVI Congresso di Storia del Risorgimento italiana, Roma, 1994, 494 p.

Ultimul congres de studii risorgimentale s-a desfășurat la Piacenza în perioada 15–18 octombrie 1992 sub patronajul Institutului pentru istoria *Risorgimento*-ului italian și al Universității catolice din localitate.

Tema generoasă, inedită, studiile prezentate de nume consacrate în istoriografia contemporană au suscitât dezbateri pasionante desfășurate într-o atmosferă în care efervescența spirituală s-a îmbinat cu generoase sentimente europеiste.

În cele patru zile ale congresului s-au analizat: structuri socio-economice din statele italiene în perioada 1831–1846 (Giulio Guderzo), monarhi și activitatea lor reformatoare (Alfonso Scirocco), activitatea științifică italiană între 1830 și 1850: persoane, instituții, probleme (Vincenzo Cappelletti), relația dintre literatură și politică (Mario Scotti), problemele educației în statele italiene între 1831–1846 (Giuseppe Talamo), criza ideologică după mișcările din 1830–1831 și constituirea programului național (Giovanni Spadolini), probleme confesionale (Giacomo Martina S. J.).

În ultima zi, în 18 octombrie s-au desfășurat lucrările mesei rotunde cu tema: „I problemi italiani e Europa”, prezidată de Emilia Morelli. Au prezentat studii John Davis (*Marea Britanie și Italia 1831–1846*), Alberto Gil Novales (*Italia și Spania 1831–1846*); Angelo Ara (*Austria și problemele italiene 1831–1846*), Georges Dethan (*Un document inedit despre dificultățile Statului Pontifical. Corespondența dintre Frederic Quilliet, viceconsul al Franței la Ancona, și Stendhal (iunie 1831 – mai 1832)*). S-au remarcat în intervenții: Philippe Gut, Salvatore Candido și Ștefan Delureanu, care a prezentat ecoul evenimentelor peninsulare în opinia publică românească.

Raluca Tomi

- * * *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları arasındaki münâsebetlere dâir arşiv belgeleri (1575–1918)* (Documente de arhivă privind relațiile dintre Imperiul otoman și hanatele turcești din Azerbaigean în anii 1575–1918), 2 vol., Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1992–1993, XXVIII + 432 p.; XX + 492 p.

Lucrarea de față, publicată de curând la Ankara de către un grup de istorici și arhiviști turci sub egida „Președinției Secției de Arhivă Otomană a Direcției Generale a Arhivelor Statului de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri a Republicii Turcia”, este o culegere de documente (extrase din arhivele Înaltei Porți) referitoare la relațiile dintre Imperiul otoman și statele (hanatele) turco-musulmane din Azerbaigean (în sensul larg al acestei denumiri geografice, adică Republica Azerbaigean, Azerbaigeanul iranian, Republica Armenia și Daghestanul de astăzi) în anii 1575–1918. Este deci o nouă contribuție la bogata bibliografie dedicată istoriei Imperiului otoman și a politicii sale externe. Cartea are două volume (primul conține 88, iar al doilea 79 de documente otomane). Problematika abordată de aceste documente este foarte largă, acoperind atât aspecte politico-diplomatice și militare, cât și chestiuni cultural-religioase, economico-sociale și dispute interetnice. Alături de știrile despre relațiile otomanilor cu turcii din Azerbaigean, aceste izvoare oferă informații importante cu privire la raporturile otomano-iraniene, otomano-ruse, otomano-gruzine, otomano-armene și otomano-cercheze în perioada respectivă. De aceea, aceste surse otomane prezintă interes și

pentru istoria bazinului Mării Negre în acest interval de timp, precum și pentru situația internațională a țărilor române și relațiile lor cu Poarta.

Volumul I al lucrării începe cu un *Cuvânt înainte* (p. V, semnat de fostul prim-ministru și actualul președinte al Turciei, dl Süleyman Demirel), o *Prezentare* (p. VII–XV; semnată de dl İsmet Binark, directorul general al Arhivelor Statului din Turcia), *Prescurtările* (p. XVII), *Fondurile arhivistice folosite* (p. XIX), și *Cuprinsul* (p. XXI–XXVIII). Conținutul propriu-zis al acestui volum este divizat în trei părți:

I. *Introducere* (p. 3–38), care cuprinde o scurtă istorie a Azerbaigeanului și a disputelor otomano-iraniano-ruse pentru controlul acestui teritoriu; II. *Rezumatele și transliterarea în alfabetul latin ale documentelor* (p. 39–244; urmate, la p. 245–260, de *Glosar*, *Indice general* și *Bibliografie*); III. *Fotocopiile documentelor* (p. 261–427).

La rândul său, volumul al II-lea se deschide cu o *Prezentare* (p. V–X), după care urmează *Prescurtările* (p. XI), *Fondurile arhivistice folosite* (p. XIII–XIV) și *Cuprinsul* (p. XV–XX). Conținutul propriu-zis al volumului este divizat în două părți: I. *Rezumatele și transliterarea în alfabetul latin ale documentelor* (p. 3–236); *Fotocopiile documentelor* (p. 261–483). Partea I mai conține *Glosarul* (p. 237–240) și *Indicele* (p. 241–260). Pe lângă posibilitatea de a verifica în original fiecare detaliu al documentelor, fotocopiile din cele două volume reprezintă și un adevărat album de paleografie turco-osmană, fiind (și din acest punct de vedere) foarte utile atât istoricilor, cât și arhiviștilor și filologilor.

După părerea noastră, principalele concluzii care se desprind din analiza acestor documente și principalele aspecte în care ele ne oferă știri noi, clarificări sau nuanțări sunt următoarele. Documentele se concentrează mai ales pe evenimentele și evoluțiile din spațiul caucazian în intervalele: 1578–1603; 1722–1739; 1774–1829; 1878–1918 (insistând mult asupra anilor 1914–1918). Eforturile otomane pentru a bloca înaintarea iraniană (și apoi, rusă), a folosi bogățiile regiunii respective și a-și asigura o legătură directă cu statele turco-musulmane de rit sunit din Asia Centrală reies pregnant din izvoarele sus-amintite. Începând de la finele secolului al XVII-lea, otomanii au depus eforturi disperate pentru a opri expansiunea rusă în spațiul caucazian, dar n-au reușit decât să c. întârzie. Aspirațiile gruzinilor și armenilor spre independență n-au făcut decât să ușureze înaintarea Rusiei țariste. După pierderea întregului Caucaz în favoarea Rusiei (1829), otomanii au încercat să-și mențină cel puțin o influență religioasă și culturală în aceste teritorii, sperând mereu într-o revenire politico-militară efectivă. Documentele din acest volum ne oferă, în proporții diferite, știri noi sau clarificări privind aspectele politico-diplomatice, militare, economice și cultural-religioase ale strădaniilor otomane sus-amintite, precum și privind reacțiile popoarelor turco-musulmane din Caucaz, ale gruzinilor și armenilor față de acestea. Cât privește rolul țărilor române (Moldova și Țara Românească) în confruntările otomano-iraniene și otomano-ruse sus-menționate, acestea au avut o mare importanță economică și politico-militară. Când Poarta își concentra atenția și trupele în Caucaz, țările române trebuiau să-i livreze mai multe provizii și materii prime, însă presiunea otomană asupra lor scădea (cel puțin pentru câțiva ani). Aceste documente îmbogățesc deci, indirect, și cunoștințele noastre privind evoluția relațiilor româno-otomane.

Desigur, lucrarea are și unele minusuri. Ele sunt legate de prea marea ei întindere în timp. Astfel, unele probleme și perioade importante (cum ar fi, de exemplu, organizarea stăpânirii otomane în Caucaz, precum și rolul trupelor Porții dislocate în zonă și al popoarelor caucaziene în raporturile otomano-ruse în exploziva perioadă 1695–1714) sunt ilustrate prea sumar prin documentele publicate în această carte.

În concluzie, putem afirma că această culegere de documente otomane, cu toate minusurile arătate mai sus, reprezintă o incontestabilă reușită istoriografică, constituind un progres și un important punct de reper în studierea politicii Porții față de spațiul caucazian în perioada sus-amintită. Ne considerăm îndreptățiți să așteptăm de la istoricii și arhiviștii turci întocmirea și publicarea unor noi volume de documente otomane (mai limitate cronologic și tematic) referitoare la spațiul caucazian și la bazinul Mării Negre, atât de importante și pentru mai buna înțelegere a istoriei românilor.

Adrian Tertecel

- * * * *Spazio urbano e organizzazione economica nell'Europa medievale, Atti della Session C 23 Eleventh International Economic History Congress (Milano, 12-16 settembre 1994)*, sub îngrijirea lui Alberto Grohmann. *Edizioni Scientifiche Italiane*, Napoli, 1994, 462 p.

Lucrările celui de al XI-lea Congres internațional de istorie economică, ce s-au desfășurat la Milano între 12-16 septembrie 1994, au găzduit și un grup de lucru orientat pe problematica istoriei urbane. Principala preocupare a acestei secțiuni a congresului, reflectată de comunicările publicate în acest volum, a fost clarificarea relațiilor dintre spațiile destinate activităților economice și spațiul urban în ansamblul său; iar aceasta nu numai strict tehnic, ci ținând cont de faptul că structurile arhitecturale și urbanistice ale orașului reflectă modurile de a fi și de a se raporta ale oamenilor. De asemenea, se urmărește (evidențind strânsele legături care există între istoria urbană și istoria economică) relevarea modificărilor impuse corpului urban de evoluția situației economice, dar și constrângerile pe care (cu repercusiuni asupra activității economice) evoluția politică sau militară le impun ansamblului urban și deci și componentelor cu funcționalitate economică ale acestuia.

Alberto Grohmann enunță, în expunerea metodologică ce precede comunicările, principalele întrebări la care comunicările încearcă să aducă un răspuns. În principal, se dorește evidențierea modificărilor pe care structura economică (și evoluția sa) le impune unui spațiu urban, sau unei arii geografice definite; care din structurile economice devin factori ordonatori, de structurare ai spațiului urban; în ce măsură străinii și modelele lor urbanistice se impun și în ce măsură se adaptează contextului local; cum influențează specializarea tot mai accentuată a spațiilor economice evoluția acestora și a ansamblului urban; ce se întâmplă cu zonele care, concepute sau modificate pentru a servi necesităților economice, ies cu timpul în afara ariilor de activitate economică?

Tot capitolul metodologic semnat de Grohmann găzduiește o dizertație asupra sensului cuvântului oraș, un termen pe cât de clar intuitiv pe atât de greu de prins într-o definiție care să-i contureze limitele ca fenomen. Printre diversele puncte de vedere și încercări de delimitare a fenomenului iese în evidență opinia lui Roberto Sabatino Lopez, care definește orașul ca fiind în primul rând o entitate psihologică, o comunitate de conștiință, diferența față de sat fiind apartenența la o comunitate superioară economic, cultural, ca putere, dar nu în ultimul rând prin faima trecutului comun. În definirea orașului medieval interesante sunt trăsăturile considerate de Grohmann ca esențiale și anume: policentrismul, verticalizarea (arhitectonică), crearea unei ierarhii între orașe, cât și concentrarea în oraș a exercitării puterii, a activităților economice și culturale. De asemenea, spațiul urban este un adevărat concentrator de posibilități de reușită. Timpurile moderne impun anumite schimbări orașelor: structurare ierarhică mult mai precizată, asumarea rolului de scenă teatrală a manifestărilor spectaculare ale puterii, discontinuitatea țesutului urban, dată de diferențierea mai accentuată între cetatea celor dominanți și a celor dominați de noile tehnici edilitare, de servituțile impuse de evoluția artei războiului, și nu în ultimul rând de evoluția tehnicilor economice, care modifică substanțial raporturile dintre ariile rezidențiale și zonele de activitate economică.

Prima secțiune tematică din cele patru în care e structurat volumul cuprinde, în fapt, două lucrări care nu se leagă de conținutul nici unei alte secțiuni, fără a avea între ele puncte comune: *Le élites mercantili nell'Europa dei secoli XII-XVI: loro cultura e radicamento* (p. 39-59), în care Gabriella Rossetti analizează modurile de influențare și modificare a vieții urbane de către elitele negustorești străine, mai ales italiene, stabilite în orașele Europei, precum și influențele ce circulă în sânul acestei elite în Europa. Al doilea articol este *Urban Structure and Economic Activity in the Medieval Black Sea Ports* (p. 61-78), unde Mihail Bibikov, bazându-se în principal pe izvoare arheologice, prezintă principalele caracteristici ale evoluției structurale și funcționale a porturilor italiene din Nordul Mării Negre, cu observația că influența genoveză se manifestă nu atât în stilul arhitectural, cât mai ales în modul de structurare a orașelor.

Cea de-a doua secțiune, intitulată „Oameni, sisteme economice și cultură urbană în Europa occidentală”, încearcă să ofere câteva repere tipologice privind modurile în care negustorii modifică

sau creează spații urbane, adaptându-le necesităților lor economice. Renato Bordone în *I Lombardi nelle città europee*, (p. 81–97) tratează integrarea negustorilor italieni care din secolul al XII-lea încep să se stabilească în orașele franceze și flamande și modul în care modifică aspectul arhitectural și reperle umane ale acestora. Pierre Racine se ocupă de modificarea geografiei rutelor și a ierarhiilor și nodurilor urbane pe care le provoacă afluxul negustorilor italieni și reacția puterii centrale franceze în încercarea de a controla această sursă de venit. *Les marchands italiens dans le royaume de France (XIIe–XIVe siècles)* (p. 99–126). Iarmarocul, văzut prin prisma modului în care se adaptează la spațiul urban ce-l găzduiește, a modificărilor prin care acesta din urmă le suferă din această cauză și a modului cum potențaii orașului se folosesc de structura urbană pentru a controla activitățile comerciale aducătoare de mari profituri este tema lucrării lui Henri Dubois, *Espace de la foire et espace urbain dans les villes du royaume de France (XIIe–XVe siècles)* (p. 127–141). Giovanna Petti Balbi, în *Spazio urbano e presenza genovese a Bruges* (p. 143–161), subliniază adaptabilitatea economică a coloniei genoveze, dar și conservarea propriilor modele culturale evidențiate de arhitectura genoveză a „domus”-ului lor. Wim P. Blockmans, în *Urban Space in the Low Countries, 13th–16th Centuries* (p. 163–175), explică modul în care dezvoltarea economică a orașelor duce la ierarhizarea și la specializarea lor, modificând geografia economică a Țărilor de Jos, ca și a orașelor înseși. O tipologizare a diferitelor moduri de evoluții și de structurare a spațiului destinat economiei în orașele castiliene, marcate de Reconquista, deplasări de populație și apariția adesea voită a noi centre de agregare urbană face subiectul articolului *Economía mercantil y espacio urbano: ciudades de la Corona de Castilla en los siglos XII a XV* (p. 177–207) semnat de Miguel-Angel Ladero Quesada. Diferențele dintre orașul german timpuriu, puternic marcat de piața țărănească, și evoluția sa ulterioară, caracterizată de apariția unui întins spațiu construit special pentru activități economice, grupat în construcții și ansambluri arhitecturale importante, sunt relevate de articolul lui Thomas Szabó, *Wirtschaftliche Aktivitäten und Bauliche Erscheinung der Mittelalterlichen Stadt* (p. 209–240). Concluzia ce se poate trage din aceste articole ar fi că dezvoltarea activităților economice duce la apariția unor întinse zone urbane special construite (piețe, hale, porturi), la clădiri cu o funcționalitate precis specializată (prăvălii, depozite etc.), la concentrarea activităților economice de același tip în subzone specializate. De asemenea începe să se creeze o relație ierarhică între orașe și din punct de vedere economic. Intervenția puterii politice poate impulsiona crearea infrastructurii urbane necesare activității economice, dar ea nu este prea des prezentă.

A treia secțiune, „Modele de orașe negustorești italiene”, grupează cinci analize de caz: Enrica Salvatori, în *Spazi mercantili e commerciali a Milano nel Medioevo: la vocazione del centro* (p. 243–266), subliniază perpetua mutare a centrului vieții economice și politico-sociale milaneze, dar mereu în perimetrul central al orașului, ca și rolul eficienței politicii autorităților urbane, vizând păstrarea rolului conducător al centrului. Cazul Piacenței, care pomește cu vocația pluricentralismului, e diferit, aici evoluându-se spre o piață unică „Platea nova burgis”, care nu numai că drenează spre ea principalele artere ale orașului, dar elimină celelalte piețe, devenind singurul centru politic, administrativ și economic al orașului, după cum se poate vedea în articolul *Piazze e mercati a Piacenza (secoli IX–XV)* (p. 267–284) de Anna Zaninoni. Fabio Redi (*Spazi e strutture mercantili-produttive a Pisa tra XI e XV secolo*) (p. 285–320) pune accentul pe modul în care marile familii dirijează ample lucrări publice, creând zone economice în care își stabilesc reședințele amestecate cu magazine și depozite. Henri Bresc descrie, în *Quartiers de marchands et quartiers de minorités en Sicilie XIII–XVe siècles. L'exemple de Palerme* (p. 321–335), evoluția de la un oraș fagure musulman cu zonele economice separate de cele politice, aflate în centrul orașului, cu cartiere separate ale minorităților, spre un oraș omogen etnic, cu o Koine națională siciliană și unde drumurile care leagă vechiul oraș de centrul de dezvoltare economică din suburbii devin principalele linii ale rețelei urbane. La Verona putem urmări cum condițiile geografice concrete și moștenirea urbanistică împing spre suburbii activitatea economică și cum aceste suburbii încep să se transforme – odată cu decăderea economică și aristocratizarea Veronei – în cartiere rezidențiale, *Transformazioni economiche e modificazioni dell'ambiente urbano: il caso di Verona fra commercio, industria tessile e rendita fondiaria, (secoli XII–XVI)*, (p. 337–356) de Gian-Maria Vananini. De remarcă ca trăsături comune, preocuparea oligarhiei urbane de a fi mereu în mijlocul zonelor unde se desfășoară activități economice (sursa lor de profit); o politică de lucrări publice și de amenajări de spații economice pe

care și-o ia în sarcină conducerea orașului; ponderea și poziția deosebită pe care o au în structura urbană ariile destinate activității economice și nu în ultimul rând împletirea dintre activitatea economică și cea casnică (ilustrată de corpul comun locuință-prăvălie-magazie, care însă nu e specific numai Italiei) și concentrarea activităților politice și administrative în același spațiu cu zona de maximă activitate economică.

Ultima secțiune „Între cristalizare și transformare” aduce în discuție cazurile unor zone urbane suferind importante transformări și refixări ale structurii lor urbane, sub influența schimbării condițiilor economice. Articolul semnat de Fabio Bettoni *Un' area di tranzito: l'Umbria fra XIII–XVI secolo* (p. 385–405) evidențiază cum o regiune dispunând de infrastructura rutieră și urbană necesară unei zone de tranzit și capabilă să depășească crize conjuncturale relativ importante este profund afectată de modificarea condițiilor politice, intrarea în Statul Papal, ce duc la aristocratizarea elitei urbane, la ruralizare și la importante restructurări ale țesutului urban. Genova e un caz cu totul particular din două motive: unul este bipolaritatea ei, împărțirea între zona rezidențială și portul în continuă dezvoltare, iar celălalt este lipsa unui centru, a unei piețe principale, a unui punct de referință. Aristocratizarea elitei urbane duce la crearea de reședințe somptuoase în afara orașului și la apariția unei artere cu funcție de evidențiere a prestigiului acestei elite, evoluție surprinsă de Paola Massa Piergiovanni în *Genova: tra spazi commerciali e concentramento edilizio (secoli XIV–XVI)* (p. 385–405). Luciano Palermo, *Sviluppo economico e organizzazione degli spazi urbani a Roma nel primo Rinascimento*, se ocupă de transformarea Romei în avântul generat de întoarcerea papei și de aflulul capitalului toscan. De remarcat, într-un oraș administrativ și consumator prin excelență, grija papalității pentru dezvoltarea zonelor economice aflate pe traiecul celor două mari axe ale Romei, precum și ierarhizarea zonelor urbane relevată de nivele diferite ale chirilor. În ultimul articol al cărții *Ginevra e Lione tra XV–XVI secolo* (p. 431–450), Michele Cassandro studiază două orașe care cunosc profunde restructurări: Lyonul cu ocazia fortificării, zona centrală devenind înălțimea dominând podul peste Saône, locul de așezare al comunităților negustorilor străini. Geneva are o evoluție contradictorie, inițial aflulul de emigranți ducând la extinderea orașului și la crearea unor zone economice de-a lungul râului, ca după reformă orașul devenit centru al emigrației protestante să se fortifice și tendința este acum de părăsire a suburbiilor pentru zonele sigure aflate *intra muros*. În concluzie, două cauze majore de modificare a zonelor economice sunt relevate aici: prima, aristocratizarea păturii conducătoare, care face ca zonele economice să piardă poziția dominantă în favoarea zonelor rezidențiale și de prestigiu, în paralel cu funciarizarea surselor de venit ale conducătorilor orașelor; și a doua cauză este construirea de fortificații care, de obicei, nu pot cuprinde și suburbiile și care determină o deplasare a populației și a activității lor spre zonele protejate.

Articolele sunt urmate de note și de bibliografii selective, iar în finalul volumului toate studiile au rezumate în limba engleză. Demnă de laudă este reușita de a publica volumul chiar în timpul desfășurării lucrărilor congresului.

Simion Câlția

- * * *Szekely oklevéltár, új sorozat. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek, 1598–1600*, vol. III, editat de Ludovic Demény, Iosif Pataki, Kinga S. Tüdos, București – Budapesta, 1994, 400 p.

Sfârșitul anului 1994 a coincis cu un eveniment editorial: apariția volumului al treilea din *Szekely oklevéltár, új sorozat. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek, 1598–1600* (Diplomatarul secuiesc, serie nouă. Protocoalele scaunului de judecată din scaunul Odorhei, 1598–1600), editat de Ludovic Demény, Iosif Pataki și Kinga S. Tüdos. Prin această lucrare se continuă materializarea eforturilor istoricilor din România de a completa seriile de documente editate.

Datorită destinului nemilos, eminentul istoric Iosif Pataki, care cu atâta abnegație a lucrat la editarea și analiza surselor istoriei secuimii, și care în ciuda sănătății sale șubrezite zi și noapte a

lucrat la descifrarea protocoalelor scaunului de judecată din scaunul Odorhei de la sfârșitul secolului al XVI-lea, nu a putut vedea acest ultim volum¹. Prin dispariția sa istoriografia din România a pierdut una dintre personalitățile sale remarcabile.

Cele 208 documente din perioada 1598–1600 și anexele care completează actele din perioada 1569–1598 publicate în volumele anterioare² au fost precedate de un amplu studiu introductiv în care editorii au creionat contextul istorico-juridic al proceselor respective și au atras atenția asupra multiplelor aspecte de viață cotidiană de la sfârșitul secolului al XVI-lea pentru care constituie inestimabile surse. Valoarea acestor documente pentru perceperea fenomenelor specifice sfârșitului secolului respectiv apare și mai limpede dacă le comparăm cu protocoale de judecată ale aceluiași scaun dintr-un alt moment, de exemplu din 21–22 februarie 1685³.

La prima vedere, toate protocoalele de judecată au în vedere aceleași probleme: conflicte generate de moșteniri, de dreptul de proprietate asupra pământului, de agresiuni, furt, calomnii, datorii neplătite la termen și de alte abuzuri. Ceea ce variază de la un moment la altul este ponderea uneia sau alteia dintre cauze. Astfel, în fața scaunului de judecată al căpitanului scaunului Odorhei, între 1598 și 1600, principala problematică dezbătută a fost legată de dreptul de proprietate asupra pământului. La 1685, majoritatea persoanelor care au apărut în instanță au urmărit eliberarea din servitute.

În ultimii trei ani ai secolului al XVI-lea se constată amplificarea tensiunilor în relațiile interumane. Ca urmare a avut loc creșterea numărului celor care ajungeau la forul superior de judecată de la 128 în 1598, 47 în 1599 la 348 în 1600. În paralel a avut un curs ascendent interesul pentru rezolvarea dreptului de stăpânire al pământului. Ponderea celor implicați în astfel de procese a variat între 50,78% la 1598, 27,66% la 1599 și 88,51% la 1600. Cauzele concrete au fost foarte diverse: moșteniri de bunuri imobile, eliberări din zalogiri, obținerea dreptului de folosință a unui loc cumpărat etc., dar esența disputei rămâne aceeași: pământul. Fenomenul era firesc dacă ținem seama de faptul că la 28 noiembrie 1599 Mihai Viteazul redă vechile drepturi ale secuilor din scaunul Odorhei, iar la 7 martie 1600 la Brașov, când reconfirmă libertățile tuturor secuilor – pierdute în urma războaielor din 1562 și 1595–1596 –, dispune întărirea moștenirilor și altor pământuri deținute în mod legal de nobilii secuilor, iar țăranilor care se aflau pe aceste pământuri le dă dreptul de mutare până în ziua de Sf. Gheorghe (24 aprilie)⁴. La aceasta se adaugă pierderile suferite de locuitori în condițiile crizei complexe din anii respectivi. Războaiele îndelungate la care au participat contingentele secuiești, epidemiile, criza economică, represaliile sângeroase după răscola din 1595–1596 au atras după sine decesul multora și pauperizarea gospodăriilor care adesea au fost zălogite, astfel creându-se condițiile pentru deschiderea multor procese pentru succesiune ori pentru eliberarea bunurilor zălogite. Politica lui Mihai Viteazul față de secuii a favorizat reglementarea juridică a problemelor deja existente, astfel explicându-se explozia din 1600 a proceselor privitoare la drepturile de stăpânire a pământului.

O altă particularitate a anilor respectivi a fost deosebita agresivitate care și-a făcut loc în relațiile interumane. Înfrângerile urmate de represalii sângeroase și de anularea libertăților secuilor de rând au favorizat răspândirea convingerii că tensiunile pot fi soluționate prin violență. Numărul celor care au apărut la scaunul de judecată al căpitanului în procesele referitoare la răscola, jefuirea caselor nobiliare ori alte agresiuni a fost de 11 la 1598, de 23 la 1599 și de 26 la 1600. Raportând numărul lor la numărul total al celor veniți la acest for superior de judecată se constată că reprezentau 8,59% la 1598, în anul următor procentul lor a crescut la 48,94%, iar la 1600 a scăzut la 7,47%. Prin

¹ Demény, Ludovic, *A történetész Pataki József emlékére*, în „A Hét”, XXIV, nr. 43, 26 nov. 1993.

² *Székelly oklevéltár, új sorozat. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek* (Diplomatarul secuiesc, serie nouă. Protocoalele scaunului de judecată din scaunul Odorhei), vol. I–II 1569–1591, 1591–1597, editate de Ludovic Demény și Iosif Pataki, București, 1983, 1985.

³ *P 136, Magyar Országos Levéltár* (Arhivele de Stat ale Ungariei), p. 1 134–1 145.

⁴ Demény, Ludovic, *Actele de libertăți ale lui Mihai Viteazul și politica principilor transilvăni față de secuii la începutul secolului al XVII-lea*, în *Răscola secuilor din 1595–1596*, red. Ludovic Demény, București, 1978, p. 199–202.

urmare, actele lui Mihai Viteazul creând cadrul legislativ pentru soluționarea stărilor conflictuale, au favorizat diminuarea agresivității care lua o amploare tot mai mare în condițiile accentuării crizei. Dacă se face comparația cu situația din 1685, creșterea ponderii conflictuale pentru proprietate și violență a fost fenomenul caracteristic ultimilor ani ai secolului al XVI-lea. În februarie 1685 din cele 30 de procese judecate și la care au participat 94 de persoane, acuzați și acuzatori, procesele pentru dreptul de proprietate asupra pământului au fost în număr de 10 (33%) și au antrenat 25 de persoane, adică 26,60% din totalul celor menționați. Totodată nu s-a discutat nici un proces pentru agresiune. Locul disputelor pentru pământ la 1685 a fost preluat de procesele care vizau eliberarea din servitute. Astfel 14 (48,28%) procese și peste 55 (58,51%) oameni urmăreau acest lucru. Prin intermediul acestor date se întrevăd unele schimbări în relațiile interumane în scaunul Odorhei, mutații dictate de contextul istoric schimbat. Dacă la sfârșitul secolului al XVI-lea problema centrală a fost cea a libertății colective și a dreptului de proprietate aflate în strânsă interdependență în scaunele secuiești, la 1685 atenția locuitorilor din scaunul Odorhei s-a concentrat asupra problemei libertății personale. Lucrul a fost firesc dacă se ține seama de abuzurile familiei Bethlen de Bun care deținuse din însărcinarea principelui, contrar dorinței secuimii libere din zonă, căpitania, începând cu 1667⁵. Deși familia nobiliară cu care erau în conflict locuitorii din scaunul Odorhei este aceeași în ambele momente, Bethlen de Bun, iar problemele disputate erau de importanță la fel de mare, căile prin care se urmărea soluționarea lor erau diferite. La 1599–1600, grupuri de locuitori din Bodogaia și târgul Cristuru Secuiesc au atacat și devastat casele nobiliare ale familiei respective⁶, în timp ce la 1685 grupuri de 10–11 persoane din Dârju și Lueta își apără drepturile în instanță⁷. Ținând cont de numărul mic de procese și de perioada scurtă la care se referă protocoale respective, s-ar putea considera negrăitoare datele respective pentru reconstituirea evoluției relațiilor interumane. Din acest motiv se impune extinderea analizei și la celelalte protocoale de judecată din februarie 1685 din scaunele Ciuc – Gheorgheni – Cașin (15–16 februarie)⁸ și Trei Scaune (4–9 februarie)⁹ păstrate laolaltă cu cea din Odorhei.

În fața scaunului de judecată al scaunelor Ciuc, Gheorgheni și Cașin în 15–16 februarie 1685 au fost dezbătute 19 procese în care au fost implicate 113 persoane, acuzatori 26 și acuzați 87. Ca și în scaunul Odorhei, la acest nivel judiciar, lipsesc procesele datorate unor agresiuni, iar procesele pentru pământ-moșteniri au fost în număr de 7 (36,84%) cu participarea a 14 persoane (12,39%). Pentru Trei Scaune particularitățile documentului ne limitează doar la cunoașterea cauzelor care au fost disputate, deoarece procesele verbale întocmite s-au concentrat doar pe aceste aspecte, omițând locul de proveniență al celor implicați și chiar numele lor¹⁰. Din totalul de 55 de procese desfășurate, în 40 (72,73%) motivul conflictului a fost dreptul de proprietate (pentru pământ și casă 27, pentru moșteniri 13). Deși elementul domniei lui Mihai Apafi I era problema dreptului de proprietate asupra bunurilor moștenite ori cumpărate, situația ce a caracterizat și scaunul Odorhei cu decenii în urmă, s-a avut în vedere soluționarea pe cale juridică a conflictelor. La acest nivel lipsesc aproape în totalitate procesele datorate violențelor. Doar cu un singur prilej se amintește de o crimă petrecută anterior¹¹.

Precum în scaunul Odorhei și în scaunele Ciuc – Gheorgheni – Cașin problema care a adus numărul cel mai mare de oameni în instanță a fost eliberarea din iobăgie. Dintre cele 113 persoane menționate de documente, 87 au fost implicate în astfel de procese. În șapte din cele opt procese, rădăcina conflictului era aservirea abuzivă a oamenilor liberi, iar în cazul lui Nicolae Ötvös, prefectul cămării din Ciuc, au fost chemați în instanță 62 de capi de familie care au fost eliberați din iobăgie în urma mituirii inculpatului principal¹².

⁵ Szádeczky Kardos, Ludovic, *A székely nemzet története és alkotánya*, Budapesta 1927 (reprint 1993), p. 204–205.

⁶ *Székely Oklevéltár, új sorozat*, vol. III, p. 163, 184, 185, 234.

⁷ *F 136*, Magyar Országos Levéltár, p. 1 139.

⁸ *Ibidem*, p. 1 120–1 123.

⁹ *Ibidem*, p. 1 096–1 117.

¹⁰ *Ibidem*, p. 1 099 și 1 103.

¹¹ *Ibidem*, p. 1 112.

¹² *Ibidem*, p. 1 122–1 125.

Prin prisma protocoalelor de judecată de la începutul anului 1685, în scaunele analizate se constată anumite caracteristici ale relațiilor interumane diferite de cele constatate pentru sfârșitul secolului anterior. Astfel, deși problema pământului și a dreptului de proprietate și folosință a rămas o constantă, ea trece adesea pe locul al doilea, atenția oamenilor fiind concentrată mai mult asupra problemei libertății individuale, a eliberării din iobăgie. În afara scaunelor secuiești, de exemplu în Țara Făgărașului, se constată un fenomen similar. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, năzuința principală a fost asigurarea drepturilor colective ale boierimii locale, fenomen materializat prin recunoașterea statutelor din deceniul al șaptelea¹³. În deceniile opt și nouă ale secolului al XVII-lea eforturile au fost concentrate spre reconfirmarea libertăților individuale, boierimea de acolo prezentându-se la verificările periodice de acte din acei ani¹⁴. O a doua caracteristică se referă la modalitățile de soluționare a disputelor. Violenței i se preferă rezolvarea legală, pe cale juridică. Faptul că în fața instanței superioare nu ajung procese generate de agresiune, nu înseamnă că violența nu a fost prezentă în relațiile interumane, prezența ei fiind demonstrată, printre altele, de documentele scaunului Cașin¹⁵, de protocoalele scaunului de judecată din Făgăraș¹⁶. Semnificativă este tendința de soluționare pașnică a celor mai importante dintre tensiuni ivite în relațiile dintre oameni.

O altă caracteristică a ultimilor ani ai secolului al XVI-lea a fost diversificarea tipurilor de procese, expresie a amplificării tensiunilor. Procesele din 1598 s-au desfășurat aproape exclusiv între persoane civile. Doar cinci localități, Chinușu, Daia, Fâncel și târgul Odorheiului Secuiesc¹⁷, au fost prezente în șase procese cu persoane civile. Doar în cele două procese ale Fâncelului cauza a fost stăpânirea pământului. La 1599 cele două tipuri de procese care s-au desfășurat în scaunul Odorhei au fost pe de o parte între persoane civile, pe de altă parte între sate. Au lipsit cele dintre persoane civile și localități. În cele trei procese dintre sate au fost implicate șase așezări: Atia, Cădaciu, Dealu, Dobeni, Înlăceni, Polonița¹⁸. Protocoalele din 1600 menționează cele trei tipuri de procese. În cele 56 de judecăți desfășurate între persoane civile și localități și în cele dintre așezări au fost implicate 34 de localități. Causa proceselor din 1600 a fost aproape exclusiv dreptul de stăpânire și folosință al pământului. A fost o excepție la Odorheiul Secuiesc prin care se solicita respectarea drepturilor de târgoveți celor din strada Sântimbru (Szentimre), zonă înglobată în târg din 1577¹⁹.

Protocoalele de judecată din februarie 1685 menționează deopotrivă judecăți între persoane, diverse localități și indivizi și între așezări. După părțile implicate, procesele pot fi astfel repartizate:

Scaunul	Tipul procesului			TOTAL
	Localitate contra localitate	Localitate contra indivd	Indivd contra indivd	
Odorhei	1	–	28	30
Ciuc – Gheorgheni – Cașin	2	2	15	19
Trei Scaune	5	7	43	55
TOTAL nr. / %	8/7, 65%	9/8, 65%	86/82, 7%	104

¹³ David Prodan, *Boierii și vecinii în Țara Făgărașului în sec. XVI–XVII*, în vol. *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*, București, 1991, p. 37–39.

¹⁴ *Ibidem*, p. 126–131, *Urbaniile Țării Făgărașului*, editate de D. Prodan, vol. II, București, 1976, p. 278–280.

¹⁵ Imreh, Ștefan, Pataki, Iosif, *Kászonszéki krónika 1650–1750*, București-Budapesta, 1992, p. 295–300, 305–307.

¹⁶ *Indexul alfabetic al cauzelor*, vol. I–II, fondul „Districtul Făgăraș, 1633–1768”, Arh. Stat. Brașov.

¹⁷ *Székelly Oklevéltár, új sorozat*, vol. III, p. 37, 48, 36, 49.

¹⁸ *Ibidem*, p. 109–121, 141, 143.

¹⁹ *Ibidem*, p. 274; Orban Balazs, *A Székelyföld leírása*, vol. I, Pesta, 1888 (reprint Budapesta, 1991), p. 44.

Numărul localităților implicate a fost de două în scaunul Odorhei, de șapte în scaunul Ciuc – Gheorgheni – Cașin și de 19 în Trei Scaune. În totalitate s-a avut în vedere reglementarea unor probleme legate de stăpânirea pământului. Un proces mai aparte a fost cel deschis de sătenii din Ghelița (Trei Scaune) care i-au dat în judecată pe cei ce aveau resedința în altă parte și au devastat pădurile stăpânite de sat²⁰. Ocrotirea pădurii este o veche preocupare a satelor secuiești, în Trei Scaune reglementări în acest sens se găsesc și în statutele satelor începând cu 1560²¹.

La sfârșitul secolului al XVII-lea deși prezente, tensiunile dintre localități ori ale acestora cu indivizi, în scaunul Odorhei au fost în număr mic, predominând conflictele dintre persoane. Situații similare au existat și în alte zone, ca de exemplu scaunul Ciuc – Gheorgheni – Cașin.

În fața instanțelor de judecată femeile au fost prezente atât în calitate de acuzatoare, cât și de acuzate. La 1598 au fost 31 de femei implicate, adică 24,22% dintre persoane, la 1599 numărul lor era de 10, deci 21,28%, iar la 1600 de 53, adică 15,23%. La începutul anului 1685, ponderea femeilor implicate în procese a fost mult mai mică. Ele au reprezentat din totalul persoanelor identificate 8,51% în scaunul Odorhei, 7,91% în Ciuc – Gheorgheni – Cașin și 16% în Trei Scaune. Această schimbare era firească, deoarece la 1598–1600, datorită crizei politice erau multe femei văduve ori cu soții înrolați în armată.

Relațiile interumane au variat și în funcție de localitate. În unele așezări se constată o mai mare tensiune, numărul celor prezenți în instanță fiind mult mai mare, iar problematica dezbătută mult mai variată comparativ cu alte așezări. Astfel, în anii 1598–1600, au fost menționate 20 de persoane la Mărtiniș, 17 la Beclean, 14 la Zetea, câte 13 la Bădeni și la Cădaciu, 12 la Lupeni. În paralel, au existat un număr important de sate dintre locuitorii cărora doar 1–2 au fost prezenți în instanță. Astfel au fost: Andreeni, Beta, Betești, Bodogaia, Ighiu, Atid, Fâncel, Filiaș, Iașu, Căpâlnița, Crăciunel, Chedia Mică, Porumbenii Mari, Oțeni, Lueta, Alexandrița, Sânpaul, Tămașu, Turdeni, Orășeni.

Problemele locuitorilor variau și ele. În unele sate cauza litigiilor era pământul (Ghipeș, Sânpaul, Teleac), în altele pământul și agresiunile (Beclean, Forțeni, Hoghia, Cădaciu, Văleni, Mărtiniș și târgul Cristuru Secuiesc), iar în altele paleta lor era mult mai largă. Astfel, pe lângă motivele deja menționate, și care erau nelipsite, au fost pricini de judecată: furtul de cai, vite, oi, tratamentul medical greșit, datorii în bani sau produse, fuga slugii ori întârzierea simbriei acesteia, calomnia, obiecte împrumutate. Firește, în târgul Odorheiu Secuiesc, cea mai importantă așezare din scaun, apar și o serie de dispute specifice, ce derivă din particularitățile vieții de târg și a statutului acestuia. Deja s-a menționat conflictul cu locuitorii unei zone recent alipite și care cereau respectarea drepturilor lor de târgoveți. Au fost, de asemenea, procese pentru prăvălii, datorii și două cazuri în care se cerceta originea legitimă a celor inculpați²².

Pentru analiza relațiilor cotidiene, protocoale de judecată constituie izvoare în felul lor unice. Prin intermediul lor pot fi cunoscute frământările din interiorul comunităților, al familiilor și modul lor de soluționare. Problemele cu care se confruntau oamenii variau de la localitate la localitate, dar ele purtau pecetea timpului și a spațiului geografic. Nu întâmplător problemele anilor 1598–1600 se deosebesc de cele ale anului 1685 în scaunul Odorhei, ele fiind rezultatul evoluției contextului istoric. În același timp, asemănările problematicii din scaunele Odorhei și Ciuc – Gheorgheni – Cașin la 1685 și deosebirile față de cele din Trei Scaune trebuie puse și pe seama apropierii geografice dintre primele două, situație care determină o serie de particularități socio-economice și culturale.

Prezentarea mutațiilor survenite în relațiile interumane și mentalități între 1598–1600 și 1685, prin prisma protocoalelor scaunelor de judecată din acele momente, a avut ca scop evidențierea valorii editării acestor documente, a importanței seriei noi din *Székey Oklevéltár*, unde au fost reunite un număr mare de acte juridice, și s-a dorit a fi o pledoarie pentru continuarea publicării acestui tip de surse istorice.

Șarolta Solcan

²⁰ F 136, p. 1 115.

²¹ Imreh, Ștefan, *A törvényhozó székey falu*, București, 1983, p. 246–247.

²² *Székey Oklevéltár, új sorozat*, vol. III, p. 166, 249.

TOADER BUCULEI, *O carte a durerii*, Edit. Porto-Franco, Galați, 1994, 206 p.

Drama poporului român după instalarea regimului comunist cu ajutorul trupelor sovietice reprezintă o realitate încă puțin cunoscută; de aceea, orice sursă ce ne oferă o cât de mică informație despre perioada terorii comuniste trebuie valorificată.

O contribuție importantă în „descifrarea” acestei realități o aduce lucrarea lui Toader Buculei, *O carte a durerii* în care autorul prezintă biografia unor luptători anticomuniști, de origine brăileni sau care, într-un fel sau altul, au fost legați de acest oraș, ce au cunoscut într-o foarte mare măsură realitățile gulagului românesc.

Majoritatea celor ale căror biografii au fost prezentate, direct sau indirect, sunt intelectuali de marcă care au contribuit la explozia culturală înregistrată de România după 1918. Experiențele evocate în paginile acestei cărți vin încă o dată să demonstreze faptul că, în vederea preluării puterii și anihilării oricărei atitudini ostile, de o „atenție” deosebită din partea comuniștilor au „beneficiat” mediile intelectuale. Anihilarea fizică și spirituală a acestei categorii a reprezentat o prioritate pentru agenții Moscovei, cel puțin din două motive: pe de o parte, intelectualitatea reprezenta segmentul social cel mai în măsură să „demanteleze” propaganda „comunismului victorios”, iar pe de altă parte, putea reprezenta oricând un posibil element de polarizare pentru o societate aflată în derută și supusă din ce în ce mai mult la privațiuni.

Mărturiile celor ce au suferit direct sau indirect consecințele planului sistematic de distrugere a intelectualității române sunt cutremurătoare, conturând o realitate ce poate fi greu acceptată de către cei ce nu au trăit o asemenea „experiență”.

Parcursând paginile pline de durere cuprinse în această carte ne putem da seama foarte clar de metoda folosită de regimul comunist pentru a anihila această categorie: într-o primă fază avea loc arestarea, condamnarea la ani grei de temniță, supunerea la un regim de exterminare, confiscarea bunurilor și terorizarea restului familiei; în a doua fază, după eliberarea din penitenciar (cei ce au mai trăit acest moment!) ei vor fi supuși unui proces de marginalizare și teroare psihică, constrânși să desfășoare munci degradante pentru a putea supraviețui.

Nume ca: Petre A. Andrei (doctor în științe juridice), Vasile Băncilă (filosof), Ernest Bernea (sociolog și etnolog), Gheorghe Brăianu (istoric, om politic), Gheorghe K. Constantinescu (fondatorul geneticii animale din România), Anton Dumitriu (filosof, logician), Pantelimon Halippa (om politic), Ioan Lupaș (istoric), Victor Papacostea (istoric) ș.a., reprezintă doar câteva exemple din marea masă a celor ce au fost victimele terorii comuniste, dar semnificative pentru a demonstra *genocidul cultural* realizat în mod conștient de regimul comunist în România. Dacă economia unei țări se poate reface, distrugerea intelectualității, rezultat al unei evoluții de lungă durată, reprezintă o pierdere incalculabilă pentru orice popor conștient de locul pe care trebuie să-l ocupe în lumea civilizată.

De aceea, considerăm că gestul lui Toader Buculei trebuie apreciat, deoarece în acest moment istoria orală reprezintă singura modalitate de conturare a unei imagini despre ceea ce a însemnat regimul comunist în România, în condițiile în care accesul la arhivele securității comuniste (cele care nu au fost încă distruse!) nu constituie o realitate prea apropiată. De asemenea, în condițiile în care reabilitarea regimului comunist și minimalizarea ororilor acestei perioade reprezintă deja o realitate, cartea aceasta constituie un îndemn împotriva uitării.

Gheorghe Lazăr

JEAN MICHEL CANTACUZÈNE, *Mille ans dans les Balkans. Chronique des Cantacuzène dans la tourmente des siècles*, Éditions Christian, Paris, 1992, 500 p + 10 planșe genealogice și 42 foto.

Istoria unei familii este cu atât mai interesantă cu cât reprezentanții ei au deținut un rol important în desfășurarea evenimentelor politice și culturale dintr-o anumită arie geografică, în decursul timpului. Acesta este și cazul unei noi cronici, cea a familiei Cantacuzino, a cărei constantă

principală a fost un dezvoltat instinct de supraviețuire în valtoarea secolelor, într-un spațiu aflat permanent sub semnul pericolului și al invaziilor. Dunărea este punctul de referință în jurul căruia se construiește întregul discurs istoriografic al autorului, Jean Michel Cantacuzène, descendent al acestei familii; ea constituie punct de reper pentru începutul cronicii – loc de înfruntare a primului Cantacuzin, atestat documentar, cu invadatorii cumani la 1094 – ca și pentru finalul ei: evadarea lui Matei Cantacuzino din România comunistă în 1987. Istoria Dunării, cu dubla ei fațetă: cea civilizatoare, cale de comunicație și schimburi economice, și cea opusă, de penetrare a barbariei, reprezintă, de fapt, cronica unei familii integrată istoriei spațiului locuit de ea (Imperiul bizantin, țările române, de unde unii dintre ei au emigrat în fața avansului barbariei). Urmărind de-a lungul a nouă secole aventurile și destinul Cantacuzinilor, autorul realizează, totodată, o frescă a istoriei zbuciumate pe care a cunoscut-o estul Europei de la prima cruciadă până în zilele noastre.

Difficultatea pe care o presupune scrierea cronicii unei familii importante, cum este cea a Cantacuzinilor, rezultă din necesitatea de a stabili un echilibru al contrariilor, de a tempera tendința romanțării subiectului (pentru că însăși viața unora dintre membrii ei poate constitui subiect de roman), dar și de a evita o expunere seacă și rece, chiar dacă obiectivitatea trebuie să stea la baza acestui demers științific. Reușind să armonizeze cele două tendințe, autorul ne oferă o lucrare științifică bine documentată și argumentată, scrisă cu o anumită căldură și cu respect față de strămoșii săi. Expunerea este structurată în 6 mari secțiuni (subîmpărțite în 18 capitole) fiecare desemnând o epocă istorică, marcată de un anumit eveniment politic: invaziile (1094–1453), otomanii (1453–1716), fanarioții (1716–1821), influența rusească (1774–1918), influența franceză (1856–1940) și dictaturile (1940–1990).

Realizând o incursiune în istoria Bizanțului începând cu secolul al XI-lea, când apare pentru prima dată în documente un Cantacuzino (general al lui Alexis Comnenul), marcând primul contact între Cantacuzini și valahi, cu reprezentanții lor Asăneștii (1187), autorul prezintă evoluția și ascensiunea acestei familii până în punctul culminant – urcarea pe tronul Bizanțului a lui Ioan VI Cantacuzino (1347–1354). Implicați în luptele care au frământat această societate în decadență, Cantacuzinii au trăit imaginile de coșmar ale apărării și cuceririi Constantinopolului de către turci, unii dintre ei pierind în timpul luptelor. Urmărind destinul Cantacuzinilor refugiați din fostul Imperiu bizantin, J. Cantacuzène surprinde desfășurarea evenimentelor politice din Europa Centrală și de Sud-Est, confruntarea statelor creștine cu turcii, rolul membrilor familiei în istoria acestor spații. În același context se înscrie încercarea de a soluționa o problemă a istoriografiei românești și a bizantinologiei: stabilirea verigii de legătură între Mihai Cantacuzino (mort de ciumă în 1522, descendent al Cantacuzinilor imperiali) și Dimitrie Cantacuzino, tatăl lui Mihai „Șaitanoglu”, din care descind Cantacuzinii emigrați în țările române, strămoșii celor de astăzi. Deși un document care să ateste natura relației dintre ei nu există, toate datele pe care le-a avut la dispoziție i-au permis autorului să susțină existența unei înrudiri – tată și fiu (de aceeași părere este și Petre S. Năsturel, *De la Cantacuzinii Bizanțului la Cantacuzinii Turcocrăției și ai țărilor române*, în „Arhiva genealogică”, I (IV) / 1994, nr. 1–2, Iași, p. 171–175).

Chiar dacă dovada acestei filiații lipsește, prin acțiunile lor și rolul jucat în istoria acestor ținuturi, Cantacuzinii români s-au dovedit a fi la înălțimea predecesorilor imperiali. Refugiați din Constantinopolul care nu le mai oferea siguranță (încercarea de a se integra unei societăți dominate de otomani eșuase, orice afirmare era plătită cu viața), Cantacuzinii se stabilesc în țările române, unde se integrează perfect și ajung să domine viața politică, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Este încă una din etapele apogeei lor, cu reprezentanți pe tron. Șerban Cantacuzino (1678–1688), Constantin Brâncoveanu (1688–1714), fiul Stancăi, sora lui Șerban, Ștefan Cantacuzino (1714–1716), și, totodată, a începutului dezintegrării clanului, ce-i va conduce spre un sfârșit tragic (referitor la conflictul dintre ei, autorul încearcă să-i absolve pe Cantacuzini de orice vină în căderea Brâncoveanului). Viața acestei familii a stat sub semnul unui destin potrivnic; aflați permanent în agitație, atunci când ajung în punctul maxim al măririi și bogăției se produce căderea, rapidă și tragică: așa se întâmplă în 1578 – spânzurat Mihai Cantacuzino „Șaitanoglu”, 1601 – ucis Andronic Cantacuzino, 1663 – ucis C. Cantacuzino postelnicul, 1714 – ucis C. Brancoveanu cu fiii săi și 1716 – dispar membrii cei mai importanți, stolnicul C. Cantacuzino, spătarul M. Cantacuzino și Ștefan Cantacuzino. Dar, epoca lor a rămas în istoria românilor ca una de afirmare politică și de mare înflorire culturală – stilul cantacuzino-brâncovenesc.

Cei care au reușit să supraviețuiască evenimentelor tragice din 1716, refugiindu-se în alte țări, vor reveni și se vor implica în viața politică, devenind conducătorii partidei filoruse în timpul războaielor cu turcii (unii au emigrat în Rusia, unde au dat naștere ramurii Cantacuzinilor de aici), susținând drepturile țărilor române prin memoriile adresate Marilor Puteri, participând la revoluția de eliberare a Greciei, ca membrii ai Eteriei, o viață aventuroasă, în permanentă schimbare. Din analiza acțiunilor Cantacuzinilor de-a lungul timpului se pot distinge câteva *constante*: abilitate diplomatică, alianțe matrimoniale cu familii importante, chiar princiare, care să le aducă bogăție și posibilitatea unor ascensiuni rapide, implicare în principalele evenimente politice, spirit întreprinzător și novator, ca promotori ai noilor tendințe în societate, în cultură, și, poate cea mai importantă, capacitatea de a se adapta unui nou context, ceea ce le-a permis supraviețuirea – o familie ce stă sub semnul devisei „*Quae nocent docent!*”.

Pe aceleași coordonate se vor desfășura și acțiunile Cantacuzinilor epocii ulterioare. Implicați în procesele complexe care au determinat transformarea lumii medievale românești, Cantacuzinii sunt participanți activi la marile frământări politice care au zguduit secolul al XIX-lea, ca sfătuitori sau opozați ai domnilor, regăsindu-se de o parte sau de cealaltă a baricadei revoluției de la 1848 sau ocupând funcții de conducere, precum cea de caimacam de către C. Cantacuzino (1849). Unei solide pregătiri profesionale, rezultat al studiilor în străinătate, i s-a adăugat experiența dobândită în calitate de consilieri, miniștri ai principelui Alexandru Ioan Cuza și ai regelui Carol I, aducându-și contribuția la crearea instituțiilor politice și culturale, a noii infrastructuri economice a statului român modern. Un rol în bunăstarea familiei l-a avut exploatarea petrolului de pe moșiile lor prahovene, cum este cazul lui Gh. Grig. Cantacuzino „Nababul”; ascensiunii sale economice i s-a adăugat cea politică, ajungând a ocupa funcția de prim-ministru. Cu simțul datoriei față de țară, pe care și l-au manifestat de-a lungul timpului, Cantacuzinii au participat atât la războiul de independență (1877–1878), cât și la primul război mondial, pentru reîntregirea României. S-a remarcat, în special, dr. Ioan Cantacuzino prin măsurile luate de stopare a epidemiilor, organizarea sistemului medical românesc în condițiile grele ale războiului, ca și a celui de vaccinare. Tot el va crea Institutul de seruri și vaccinuri (1921) și va inaugura Institutul francez din București (1923).

Paralel cu desfășurarea acțiunii din România, autorul urmărește destinul Cantacuzinilor din Rusia, unde izbucnise revoluția bolșevică, subliniind dramatismul situațiilor prin care au trecut, peripețiile evadării din această lume de coșmar, suferințele în lagărele comuniste ale celor care nu au reușit să fugă. Era preludiul unor situații grave, dramatice, pe care le vor trăi și Cantacuzinii din România după 1945.

Viața acestor oameni a făcut parte din istoria spațiilor locuite de ei; o asemenea integrare a fost rezultatul implicării lor în cele mai importante evenimente politice și culturale, ce au constituit nota dominantă a unei epoci istorice. În România interbelică, Cantacuzinii vor cunoaște o nouă perioadă de prosperitate, de afirmare pe plan politic (cu un spectru larg al opțiunilor politice), diplomatic și cultural – o perioadă de liniște înaintea unui nou flux al barbariei, cea comunistă. Persecuțiile unei noi dictaturi, cu același caracter irațional, le-au căzut victime și membrii acestei familii; cei care au reușit să scape din infernul comunist au început o nouă viață în țările apusene, unde au fost nevoiți să-și afirme din nou capacitatea de a se adapta unui alt context. Cartea se încheie, astfel, cu un final optimist, cu o credință în capacitatea de perpetuare și de afirmare a membrilor acestei vechi familii. „A crea, a evolua, a se adapta, a crede în echilibrul dinamic, acestea sunt în ochii noștri secretele vieții, speranței, supraviețuirii. Trebuie totuși, ca în această mișcare a vieții, să păstrăm câteva repere solide, conservatoare ale eticii și culturii pentru o grădină secretă. Căci, nu există grădină care să valoreze cât cea a gândirii. Unii o numesc Credință [...]” (p. 435).

Cronica familiei Cantacuzino, o istorie a aproximativ 30 de generații, se constituie, astfel, într-o carte interesantă, un veritabil demers științific. Caracterizată printr-o bogată informație științifică, un impresionant aparat critic, lucrarea domnului Cantacuzene va deveni un punct de referință nu numai pentru istoriografia românească. Cu atât mai mult trebuie subliniat efortul și meritul autorului, cu cât domnia sa nu este de formație istoric. Dar, pasiunea pentru trecutul familiei din care provine a fost mai puternică decât orice altă considerație și, ca urmare, a rezultat o carte ce va constitui sursă de informație pentru mulți cercetători și o lectură interesantă pentru cei pasionați de istorie.

Mariana Lazăr

JEAN-CLAUDE CARON, *La France de 1815 à 1848*, Armand Colin, Paris, 1993, 190 p.

Lucrarea lui Jean-Claude Caron, publicată într-o utilă colecție universitară, densă ca informație și aproximativ tradițional structurată, depășește cadrele convenționale ale unui simplu manual.

Prima parte este consacrată luptelor politice și vieții parlamentare în perioada Restaurației. Baza juridică a regimului este dată de carta constituțională din 4 iunie 1814, care recunoaște în mare măsură noile structuri politico-administrative, garantează principalele libertăți publice și admite noile realități economice. Forțele politice care au acționat în această perioadă au fost obligate să-și declare propriile lor identități politice în funcție de acest act care pune bazele monarhiei constituționale. Repartizarea forțelor politice urmează o repartitie clasică: o dreaptă ultraregalistă, uneori nostalgică, reprezentată de contele d'Artois, Villèle, La Bourdonnaye, Chateaubriand, Joseph de Maistre, Louis de Bonald; un centru atașat cartei constituționale din 1814 animat de Broglie, Pasquier, Molé, Decazes, Rémusat, Royer-Collard, Guizot și Cousin și, în fine, stânga personificată de Destutt de Tracy, Constant, La Fayette, Perier, Courrier la care se vor alătura unii militari ai imperiului precum Foy, Lamarque și Sebastiani. În afara acestor principale familii politice trebuie amintite bonapartismul (în 1823 se publică memorialul de la Sf. Elena) și republicanismul, totuși acum de dimensiuni grupusculare. Viața politică care funcționează într-un regim electoral cenșitar este dominată de trei personalități politice: Richelieu, Decazes și Villèle care domină intervalul 1815–1828 când regimul cunoaște succesiv guvernări relativ tolerante, preocupate de concilierea unei țări traumatizată de o succesiune spectaculoasă de experimente și o lungă guvernare inspirată de ultraregaliști. Ultimii, deși sunt la originea unor legi aparent restrictive, cum ar fi legile sacrilegiului din 1825 (dar care nu au fost niciodată aplicate) sau așa-zisa lege a miliardului emigranților din același an și care era un act profund reparatoriu pentru spoliile din perioada revoluționară, au eșuat în tentativa de a imprima politicii generale un curs rezolut conservator. Sancțiunea este revoluția din iulie 1830 provocată de inabilitățile primului ministru Polignac și de controversatele ordonanțe ale lui Carol X. În fond, Restaurația nu a fost capabilă să ofere o soluție indispensabilă societății franceze, persistând în practica politică în a desconsidera libertățile publice sau suveranitatea națională, în obstinația de a utiliza un personal politic aproape exclusiv aristocratic.

Partea a doua a lucrării tratează societatea franceză în prima jumătate a secolului trecut. Franța se instalează într-un nou regim demografic definit printr-o creștere care uneori frizează stagnarea. Între anii 1801–1851 creșterea demografică franceză este de 30%, în timp ce media europeană este de 50% (principala cauză rezidă în restricția voluntară a nașterilor). Franța rămâne esențialmente o țară rurală, unde 75% din populație se află în mediul rural. Există importante disparități regionale, există importante supraviețuiri ale practicilor cutumiare, dar în linii mari, în funcție de regimul de exploatare al solului, se pot distinge două zone: o zonă nordică bazată pe sistemul fermajului, garantat de contracte pe 3–9 ani, și o zonă sudică dominată de *métayage* și unde circulația monetară este limitată. Lumea rurală cunoaște o ierarhie apriori imanentă în vârful căreia se găsesc notabilii și marii proprietari de origine nobiliară (mai ales după 1830). Anchetele istoriografice au detectat importante grupuri socio-profesionale care nu-și bazează existența pe exploatarea pământului, cum ar fi profesiunile liberale, reprezentanții autorităților, institutorii, clerul, comercianții și colportorii sau importanta fracțiune a țăranilor-artizani.

Simbol al modernizării, urbanizarea franceză este în ascensiune, populația urbană reprezentând un sfert din populația totală. În 1846, orașul este definit ca o aglomerație de minimum 2 000 de locuitori. Fenomenul urbanizării este probat de creșterea rapidă a unor orașe, precum Saint-Etienne, Toulon, Reims sau Limoges. Cu toate acestea peste 40% din populația urbană trăiește în orașe de până la 10 000 de locuitori, etapă intermediară frecventă în traseele exodului rural către marile aglomerații. Imagine de marcă a noii epoci, orașele industriale, unele monoindustriale, modifică substanțial peisajul urban. Viața religioasă a Franței continuă să fie dominată de biserica catolică, catolicismul considerat religie de stat în 1814 și doar religia majorității francezilor în 1830. Contestat în perioada revoluționară, catolicismul își ia parțial revanșa în tentativa de a recreștina anumite zone geografice sau sectoare ale populației prin intermediul unui cler combativ și a unor

societăți misionare. Asistăm la o experiență interesantă de conciliere a valorilor creștine cu democrația, echipa de la ziarul „L'Avenir” animată de abatele Lamennais fiind considerată precursoră a democrației creștine. O prezență creștină în spațiul politic se constată și în timpul monarhiei din iulie când se înregistrează încercarea de a se fonda un partid catolic sub conducerea lui Montalembert.

Următoarele capitole se ocupă de monarhia din iulie și de cauzele care au dus la scleroza și la colapsul acesteia în februarie 1848. Autorul, ca și predecesorii săi, a tratat monarhia din iulie după o schemă organicistă, conturând o perioadă de stabilizare a regimului, un deceniu de stabilitate instituțională și economică și desigur etapa finală de degradare rapidă și proclamarea republicii. Anii 1830–1835 cunosc o efervescență politică extremă, în special la Paris creându-se o imagine de haos și contestare perpetuă. Au loc mai multe insurecții de inspirație republicană, demonstrații și manifestații deseori violente, atentate la persoana regelui care au culminat cu cel din iulie 1835. Forțele politice favorabile orlăanismului, un regim bazat pe elitele economice și politice, s-au divizat inițial într-un partid al mișcării (Laffite, Dupont de l'Èure, La Fayette) care a deținut puterea în 1830–1831 și într-un partid al rezistenței (Guizot, Perier, Sebastiani), care va câștiga alegerile din iulie 1831. Reprezentanții acestei orientări se vor impune la conducerea țării, reușind decapitarea opoziției republicane (între 1830–1834 au loc la Paris 520 de procese politice) și limitarea libertății de expresie a presei, frecvent inflamată și calomnioasă, în septembrie 1835. Sciziunea în cadrul forțelor orlăniste se va menține pe tot parcursul monarhiei din iulie între stânga (Odilon Barrot și Laffite), centru (Thiers) și dreapta (Guizot). După un guvern Molé între 1836–1839, urmează un efemer guvern condus de Thiers în 1840, care demisionează fiind dezavuat pentru atitudinea sa belicoasă în timpul crizei egiptene, și se deschide lunga guvernare a lui Guizot ca ministru de externe și apoi ca prim-ministru.

Guizot care fusese în 1833 autorul legii privind libertatea învățământului primar, va beneficia în 1840–1846 de o conjunctură economică favorabilă care a permis câteva inițiative legislative notabile, cum ar fi prima lege socială din 1841 sau legea din iunie 1842, care pune bazele unui sistem feroviar coerent, lege care a stimulat industria franceză, în special sectoarele siderurgic și minier. Anii dominați de Guizot nu au mai cunoscut violența politică, dar perioada nu este din această cauză ternă. În iulie 1842, ducele d'Orléans, moștenitorul desemnat, moare într-un accident, punându-se astfel problema succesiunii (succesorul lui Louis Philippe va fi desemnat contele de Paris, nepotul acestuia, născut în 1838). După tentative de apropiere între legitimiști și orlăniști acestea sunt compromise de omagierea de către primii a lui Henri V la Londra în 1843. În perioada 1844–1847, opinia publică a urmărit cu pasiune dezbaterile relativă la abolirea sclavajului (în 1834 se fondase Societatea franceză pentru abolirea sclavajului). În politica externă Guizot a optat pentru alianța cu Marea Britanie, deși existau prea multe elemente de divergență pentru ca această opțiune să nu devină o iluzie. Vizitele reciproce ale reginei Victoria și Louis Philippe nu puteau să mascheze subiectele de dispută prezente atât de continentul european (căsătoriile spaniole și Elveția, ambele în 1847), cât și în alte zone (Pacificul de vest, Maroc, Egipt). Către sfârșitul guvernării sale, Guizot caută să se apropie de Metternich, Franța reacționând cu infinită discreție în momentul anexării Cracoviei în 1846. Paralel este desăvârșită cucerirea Algeriei, unde până în 1839 Abd-el-Kader reușise implantarea unui veritabil regat arab. De remarcat amploarea pe care a luat-o colonizarea europeană în Algeria, numărul coloniștilor trecând de la 30 000 în 1840 la 110 000 în 1847. În concluzie, J. C. Caron consideră, împreună cu istoricul american David Pinkney*, intervalul 1840–1847 drept „anii decisivi” care au marcat trecerea definitivă a Franței de la vechiul regim la modernitate pe plan economic, social, politic și ideologic.

Cum era normal autorul insistă asupra motivelor care au dus la decăderea regimului și la dispariția lui brutală după ce alegerile din august 1846 îi asiguraseră o bază parlamentară solidă. Monarhia din iulie constituie epoca unor căutări febrile pentru organizarea ideală a Cetății, în care teoreticienii socialiști și comuniști intră într-o acerbă competiție. Debutul îl face Saint-Simon care dezvoltă conceptul său de producător, dar și ideile sale europene (în 1814 publică cu Augustin

* Jeremy Popkin, *Made in U.S.A. Les historiens français d'Outre-Atlantique et leur histoire*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, t. 40 (1993), no. 2 (Avril–Juin), p. 303–320.

Thierry lucrarea cu interminabilul titlu *De la réorganisation européenne: de la nécessité et des moyens de ressembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique en conservant à chacun son indépendance nationale*). Fourier este autorul unor analize pertinente care trebuia să conducă la conceptul său fundamental: armonia. Deși comunitățile fourieriste au eșuat, discipolii au continuat să-i difuzeze doctrina prin intermediul ziarului „Le Phalantère”, fondat în 1832. Louis Blanc și Pierre Lerroux sunt adepții omnipotenței statului, care trebuia să fie elementul regulator esențial în societate și economie. Dacă aceștia aparțin așa-zisului socialism utopic, Etienne Cabet cu *Voyage en Icarie* și Constantin Pecqueur cu *Théorie nouvelle d'économie sociale et politique* (1842) pledează pentru o monstruoasă societate comunistă în care statul sau comunitatea dețin toate mijloacele de producție, proprietatea privată este abolită, salariul este unic. Apare și un timid socialism creștin reprezentat de Philippe Buchez care fondează în 1840 publicația „L'Atelier” în care pledează pentru o organizare cooperatistă a proletariatului. Interesante sunt aprecierile autorului asupra liberalismului francez considerat ca ideologie dominantă a regimului prin reliefaarea unui paradox în care subzistă un liberalism politic cu un antiliberalism economic tradus prin protecționism. Nu trebuie exagerată contribuția doctrinelor socialiste și comuniste la subminarea regimului, clientela cărcia i se adresau, proletariatul, fiind majoritar circumspect la aceste himere.

Deteriorarea propriu-zisă a regimului începe în 1846 cu o criză definitorie vechiului regim: compromiterea recoltelor, foamete, creșterea prețurilor și distribuirea neuniformă a cerealelor. Criza de subzistență va duce la griparea industriei și la o criză de neîncredere în sistemul bancar și în valorile bursiere. Guvernul reacționează anemic, se limitează la sporirea importului de grâu rusesc. În afara crizei economice, care se va instala până la 1851, regimul se vede abandonat de o parte a intelectualității care devine tot mai critică (o critică implicată este conținută și în lucrările despre revoluția franceză publicate în 1847) și trebuie să suporte șocul moral al unor afaceri sordide (Teste-Cubières și Choiseul-Praslin, ambele în 1847). Pe acest fundal, în septembrie 1847 Guizot devine prim-ministru și continuă să se opună reformei electorale cerută de opoziție încă din 1840 și revendicată zgomotos în cursul campaniei banchetelor care debutează în 1847. Revoluția din februarie 1848 nu reprezintă consecința unei situații ireversibil conflictuale, ci conform analizei autorului, rezultatul unor măsuri cel puțin inabile și net nepopulare sau tardive (înlocuirea lui Guizot care era ținta ostilității feroce a opoziției). Puterea nu a fost capabilă să sesizeze decalajul între afirmarea unei conștiințe politice populare, care își revendică drepturile, și imposibilitatea pentru popor (autorul utilizează abuziv termenul lăsând impresia politizării maselor populare) de a se exprima democratic și ca atare nu a putut evita utilizarea violenței ca mod natural de expresie politică. Încheiem prezentarea cu concluzia lui J. C. Caron: „Nous espérons avoir montré, sinon démontré, que la Restauration et la monarchie de Juillet furent en fait une période de réflexion, d'élaboration et de confrontation, peut-être la plus riche de toute l'histoire contemporaine de la France, entre les hommes et les idées”.

Ovidiu Bozgan

FERNANDO GARCÍA DE CORTÁZAR, JOSÉ MANUEL GONZÁLEZ VESGA,
Breve historia de España, Madrid, 1994, 740 p.

Dificultatea de a aborda o sinteză a istoriei Spaniei în puține pagini și într-o formă accesibilă pentru toți cititorii explică de ce lucrări de felul acesta, spre deosebire de alte țări, au fost destul de puține până în prezent. Fernando García de Cortázar și José Manuel González Vesga realizează o expunere, în mod forțat prescurtată, a secolelor de istorie spaniolă, a crizelor și oscilațiilor care le-au însoțit, a realizărilor lor social-economice și a speranțelor, mereu reînnoite, într-o viață mai bună. De asemenea, autorii au dorit să scoată în evidență eforturile a numeroși gânditori care s-au străduit să facă din amalgamul peninsular o națiune, ceea ce justifică astăzi chiar propria lor întreprindere. Această *Breve historia de España* nu este numai aceea a regilor și a eroilor săi, ci este, de asemenea, aceea a plugului și a oii, a călătoriilor maritime și a birocrăției, a legilor și a cărților, și mai ales o

amintire a celor care au suportat loviturile sclaviei, exploatarea și durerea. Lucrarea este completată cu numeroase hărți, cu tabele cronologice ale regilor și primilor miniștri ai Spaniei, precum și cu un vast indice tematic.

Cartea cuprinde în total 15 capitole, la care se adaugă anexele pe care le-am amintit mai sus. Primele trei capitole se referă la preistoria și istoria veche a Spaniei, concluzia principală care se desprinde din lectura lor fiind aceea că Peninsula Iberică a fost permanent un loc de schimbare, de tranzație de la o populație la alta, de la o civilizație la alta, dar și de sinteză și asimilare a ceea ce era mai bun la toate aceste populații și civilizații. Următoarele trei capitole descriu istoria Spaniei aflată sub pecetea Romei. Se arată că dominația romană a schimbat complet structurile autohtone din Peninsula, de la cele economice și sociale, până la cele mentale și religioase. Romanizarea a adus cu sine limba latină, sistemul de valori al lumii greco-romane, a inclus Peninsula nu atât în Imperiul roman, cât mai ales în *lumea romană*, ea devenind în scurt timp nu doar o simplă anexă a acesteia, dar și un element component de bază, care i-a dat pe Seneca și Lucan, Martial și Quintilian, Florus și Pomponius Mela, dar și pe Traian și Hadrian, Marcus Aurelius și Theodosie cel Mare.

Capitolele al șaptelea și al optulea se ocupă de Spania vizigotă, care a marcat un important pas înainte pe drumul formării Spaniei actuale și de cucerirea musulmană, văzută ca o ciocnire între Occident și Orient desfășurată pe pământ peninsular. Următoarele două capitole analizează evoluția regatelor medievale spaniole creștine, până la unirea lor în a doua jumătate a secolului XV, când se pun bazele Spaniei moderne și unificate. În continuare, în capitolele XI și XII este trecută în revistă Spania imperială a Casei de Austria, proiectele de monarhie universală, care și-au tras seva din trecut, dar nu au reușit să deschidă viitorul, lăsând poporul spaniol într-o adevărată fundătură istorică din care se părea că nu mai poate să iasă (capitolul XIII). Ultimele două capitole se ocupă de Spania secolelor XIX și XX, de prăbușirea definitivă a ultimelor aspirații imperiale, de confruntarea directă cu răul din interior a cărui expresie cea mai înaltă a fost sângerosul război civil din 1936–1939.

Deosebit de interesantă ni se pare maniera în care autorii abordează perioada de tranzație care a urmat morții lui Franco. Ei consideră că dictatura franchistă, sângeroasă și absolută la începuturile ei, a cunoscut o permanentă tendință de diluare, cauza fiind aceea că Franco, suprimând libertățile politice, a permis existența libertății economice și a unei economii de piață. Acest lucru a făcut ca și dictatura politică să se dilueze treptat, iar tranziția care a urmat morții lui Franco să fie doar o tranziție politică și nu economică. Spaniolii nu au fost obligați să înlocuiască o formă de economie cu alta, ei au trebuit doar să înlocuiască o formă politică dictatorială cu una democratică, lucru nu ușor de realizat, dar oricum mai puțin dificil decât în cazul economiei. Aceasta poate explica rapida modernizare economică și atingerea unor standarde de prosperitate asemănătoare cu acelea din țările cele mai dezvoltate din lume, și toate acestea într-un interval de timp istoric foarte scurt. În ceea ce privește viitorul, provocările și obstacolele cu care se vor confrunta spaniolii vor fi numeroase, dar autorii își exprimă părerea optimistă că ele vor putea fi depășite, iar dezvoltarea în continuare a Spaniei asigurată.

Eugen Denize

MARTIN GILBERT, *Churchill. A life*, Minerva edition, 1992, 1 066 p.

Autorul acestei biografii voluminoase a lui Winston Churchill, născut în 1936, universitar la Merton College din Oxford și care a publicat mai multe lucrări istorice (atlase istorice, biografii și altele), și-a început activitatea legată de personalitatea lui Churchill în 1962 (când Churchill mai era în viață; a decedat în 1965, în vârstă de peste 90 de ani), sprijinind prin cercetările sale pe Randolph Churchill în publicarea primelor două volume ale biografiei tatălui său, iar după moartea lui Randolph în 1968 a continuat publicarea seriei de volume a scrisorilor și documentelor lui Churchill.

Așa cum arată autorul, în prefața volumului, el a încercat să prezinte viața lui Churchill atât sub aspectul vieții personale, cât și a celei politice, iar viziunea sa ar conține „evaluarea echilibrată” a vieții aceluia despre care scrie în aceeași prefață: „Descrierea vieții lui Churchill este caracterizată

printr-o deosebită bogăție a informațiilor, deoarece avem la dispoziție o masă vastă de materiale contemporane. Este, deci, posibil, pentru aproape fiecare eveniment în care Churchill a fost implicat, să redăm propriile lui cuvinte și argumente, gândirea lui, adevăratele sale intenții și acțiunile sale în semnificația lor exactă". În aceeași prefață, autorul precizează că izvoarele ce au stat la baza biografiei au fost: 1) Arhiva personală a lui Churchill, având caracter privat, politic și literar; 2) Arhiva personală a soției lui Churchill, Clementine, cuprinzând, printre altele, sutele de scrisori pe care le-a primit de la soțul ei începând cu anul căsătoriei – 1908 – și până în ultimii ani ai vieții lui Churchill; 3) Arhiva oficială a guvernului englez, deosebit de semnificativă și bogată pentru faptul că Churchill a fost de două ori premier și de unsprezece ori ministru; 4) Arhivele private ale prietenilor, colegilor și adversarilor lui Churchill; 5) Amintirile celor aparținând familiei lui Churchill, prietenilor și contemporanilor săi.

Prefața se încheie cu un elogiu adus personalității căreia i s-a închinat biografia (se arată că implicarea sa în viața politică a durat mai mult de o jumătate de secol, că a fost de opt ori ministru înainte de a deveni premier, că atunci când în 1955 a demisionat din funcția de premier avea împliniți 45 de ani ca parlamentar; autorul scoate în evidență îndeosebi clarviziunea într-o serie de desfășurări de evenimente, arătându-se și faptul că „El a fost acela care prima dată a folosit termenul <summit> pentru o întâlnire a liderilor Vestului și Estului care să pună capăt confruntării din perioada rece”).

Nu se poate spune că autorul lucrării și-a încălcat promisiunea unei prezentări echilibrate, de vreme ce nu sunt evitate părțile sumbre, ca cele politice legate de episodul Gallipoli, din primul război mondial, ca și cea a procentajelor privind influența (sau dominația) în țările Europei răsăritene și centrale după al doilea război mondial, sau cele personale privind viața tatălui și mamei lui Churchill și a fiicei sale, Diana, care s-a sinucis.

Structura cărții: sumarul, lista celor 142 de ilustrații, lista celor 28 de hărți, prefața la care ne-am referit, *acknowledgements* (autorul menționează numele celor care l-au sprijinit cu informații sau documente la realizarea lucrării), cele 40 de capitole ale lucrării, hărțile, indexul (comun pentru nume și materii).

Metoda urmată de autor a fost cronologică; personalitatea lui Churchill a fost urmărită în toate fazele sale, uneori chiar pe zile (în raport de importanța evenimentelor și a implicării); în multe cazuri au fost reproduse propriile cuvinte ale lui Churchill, care erau semnificative pentru anumite perioade; activitatea lui Churchill a fost și ea urmărită cronologic indiferent că era politică, că privea viața sa personală și călătoriile frecvente de agrement sau scrierile pentru care i s-a decernat premiul Nobel pentru literatură în 1953 (lucrările principale fiind cele două despre primul și al doilea război mondial și cea despre istoria popoarelor de limbă engleză).

Indexul este amănunțit, 16 din articolele sale fiind rezervate lui Churchill și membrilor familiei sale. Acestea au fost concepția autorului biografiei și tehnica alcătuirii volumului și am dorit să le scoatem în evidență.

Din titlurile celor 40 capitole ale lucrării am dori să menționăm câteva semnificative: *Africa de Sud: aventură, prizonierat, evadare* (cap. 7); *În Parlament* (cap. 8); *Prim Lord al Amiralității* (cap. 12); *Războiul* (cap. 14); *Ministru al Aprovizionării Armatei* (cap. 18); *Ministru al Coloniilor* (cap. 20); *Ministru de Finanțe* (cap. 22); *De la München la război* (cap. 26); *Premier* (cap. 28); *Război și diplomatie* (cap. 34); *Cortina de fier* (cap. 36 cu discursul de la Fulton, 1946); *Premier pe timp de pace* (cap. 38); *Ultimii ani* (cap. 40).

Volumul nu conține note bibliografice de subsol și nici o listă a lucrărilor consultate (singurele referiri bibliografice sunt cuprinse în *acknowledgements*).

Betinio Diamant

OLIMPIA MITRIC, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*, vol. IV, Suceava, 1995, 260 p. cu ilustr.

A fost editat de curând cel de al IV-lea volum al *Catalogului* elaborat de Olimpia Mitric, care încheie, de fapt, suita prezentării temei date, sintetizată în chiar titlul: *Cartea românească veche în județul Suceava*.

Dacă anterioarele (trei) tomuri au văzut lumina tiparului în anii 1992–1994 și cuprindeau titlurile (și exemplarele) tipăriturilor datând din perioada 1643–1800 conservate în județul Suceava (o prezentare a lor s-a făcut și în paginile „Revistei istorice”, 7–8 / 1994), volumul din urmă analizează atari mărturii tipografice de la începutul veacului XIX (1801–1830), tot de aici. În plus, acesta cuprinde două interesante capitole: 1) *Cartea românească veche cu circulație în județ, astăzi păstrate în biblioteci din țară* (și în alte instituții, adăugăm noi, anume, Biserica din Bezded-Sălaj și Muzeul județean Dâmbovița, de altfel citate în textul propriu-zis, de către autoare), 2) *Cartea românească veche atestată documentar în județ*, capitole pe care, desigur, cercetările viitoare le vor completa cu elemente de amănunt sau, poate, substanțiale (cataloage de curând elaborate, cele în pregătire, ca și banca de date, în domeniu, de la Centrul de informatică și memorie culturală al Ministerului Culturii pot oferi atari posibilități; apoi, printre fondurile documentare necercetate suficient, din acest unghi, și care pot furniza informații prețioase, se numără și cel al fostei Comisiuni a monumentelor istorice, care cuprinde numeroase mărturii de un interes aparte, cum ar fi chestionarele întocmite de toate parohiile din țară, deci și din Suceava, la 1921, care consemnează, printre altele, uneori cu detalii, și colecțiile de carte veche).

Sunt înregistrate și descrise în *Catalog*, conform normelor științifice, bibliografice, creațiile tipografice ale diverselor ateliere, fie de la noi (Blaj, Brașov, București, Cernăuți, Chișinău, Iași, Mănăstirea Neamț, Râmnic, Sibiu), fie de altunde (Buda, Sankt-Petersburg, Viena), cărți care se păstrează azi în regiunea analizată, imprimate în anii 1801–1830, ca număr de titluri de 358, fiecare însă existând într-unul sau mai multe exemplare. Dintre cele mai valoroase (prin autori, conținut, ilustrații, raritate ș.a.), amintim doar câteva, respectând pe cât posibil criteriul cronologic (data apariției), deși riscul de a greși, rămâne, fără doar și poate: *Alfavită suflătească* (Sibiu, 1803), *Mineiele* de la Buda (1805), *Cartea de mână pentru economie* (Buda, 1807), Petru Maior, *Propovedanii, Didahii, Prediche și Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (toate imprimate la Buda în perioada 1809–1812), *Calendariu* (Iași, 1816), *Carte folositoare de suflet* (Iași, 1819), *Istoria Vechiului și Noului Testament* (traducere de Veniamin Costache, Iași, 1824), Dimitrie Cantemir, *Scrisoarea Moldovei* (Mănăstirea Neamț, 1825), I. Alexei, *Grammatica daco-romana* (Viena, 1826), *Condica criminalicească* (Iași, 1826), Atanasie Stăghiritul, *Prescurtarea istoriei universale* (traducere de Grigori egumenul, București, 1826–1827).

Dacă în *Bibliografia românească veche*, datorată lui Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, în contribuțiile la BRV, în lucrările destinate, în general, tipăriturilor își au locul – firește – alături de cărțile propriu-zise și periodicele, epistolele, poruncile, apoi, într-un catalog ca acesta, ce urma să privească în exclusivitate *cartea* (astfel ne anunță chiar autoarea), nu. Așa încât, nu credem că își avea rostul aici consemnările asupra „Bibliotecii românești” (Zaharia Carcalechi, Buda, 1830), „epistola” și „poronca”, ambele tipărite la Cernăuți în anul 1829. Fără îndoială, ele rămân mărturii importante, nu numai tipografice, mai cu seamă publicația periodică, dar și „poronca”, relativ de curând intrată în circuitul științific (ca și *Ceaslovul* sibian din 1804, ambele lucrări constituindu-se în contribuții la BRV).

Numărul cărților tipărite era, cândva, mult mai mare în raza județului Suceava. Faptul este demonstrat de autoare în cele două capitole pe care le menționăm și noi mai sus, având ca temei știri documentare de netăgăduit. Printre cărțile de o deosebită valoare, care au circulat odinioară în zona suceveană, opere de căpătâi ale literaturii române vechi, ale tiparului, amintim: *Evanghelia cu învățătură* (Coresi, Brașov, 1580–1581), *Carte românească de învățătură* (Iași, 1643), *Șapte taine* (Iași, 1644), *Noul Testament* de la Bălgrad (1648), *Psaltirea în versuri* de Dosoftei (Uniev, 1673), *Biblia* de la București din 1688; exemplele ale acestora sunt conservate astăzi altunde. Nu știm de ce autoarea îi acordă cârturarului mitropolit al Moldovei, Varlaam, cu merite anume, în chiar editarea și prefăcarea *Cazaniei*, este adevărat, și calitatea de singur autor al acesteia.

Tipăriturile catalogate în capitolul esențial al lucrării se conservă astăzi în instituții de prestigiu sucevene, cum: mănăstirile Sf. Ioan cel Nou, Putna, Dragomira, Sucevița, Slatina, Râșca, apoi, Muzeul Național al Bucovinei, Biblioteca județeană „I. G. Sbiera”, Arhivele Statului.

Informațiile cuprinse în *Catalog* pot fi lesne regăsite datorită unui *Indice* amănunțit și riguros întocmit de autoare (I. Autori, Traducători. II. Centre tipografice. III. Titluri. IV. Deținători. V. Persoane. VI. Toponime).

Importante sunt și însemnările cuprinse în paginile cărților vechi analizate, pe care autoarea le descifrează, transcrie și, când este cazul, le traduce, cu acuratețe, depunând și în această privință o migăloasă și lăudabilă trudă. Ele – însemnările – ne relatează despre unele evenimente istorice, despre personalitățile de odinioară, din Suceava și nu numai, despre circulația cărților în Muntenia, Transilvania și unele zone moldave, altele decât cele sucevene, fapt – se înțelege – cu adânci semnificații, despre prețuri ș.a.m.d.

Prețioase sunt și cărțile cu *ex libris*, cum *Viețile sfinților* (Mănăstirea Neamț, 1812) purtând semnătura autografă a lui Neofit Scriban), ca și cele cu alese coperți (de pildă, cele ale *Evangheliei* nemțene de la 1821).

Catalogul elaborat de către Olimpia Mitric se recomandă ca o lucrare valoroasă, mult folositoare celor ce se preocupă de cartea veche și nu numai lor. Prin această lucrare, contribuția la cunoașterea culturii române vechi, a valorilor bibliofile păstrate azi sau cândva în ținutul Sucevei, a unor evenimente petrecute în zonă sau aiurea, relatate în filele cărților prin însemnările de epocă, a interesului manifestat de localnici – care nu proveneau, de fiecare dată, neapărat, din mediul cărțurăresc –, pentru carte, ca izvor de înțelepciune, ca prilej de meditație și de reculegere, contribuția deci, se dovedește a fi remarcabilă.

Alexandru Ligor

Z. ORNEA, *Anii Treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, 474 p.

A douăzecea carte a lui Z. Ornea va fi probabil și cea mai pasional comentată. Oamenii nu se mai înflăcărează pentru Maiorescu, nici pentru Stere, și o biografie în câte două volume dense riscă să devină un mausoleu salutat de departe. În schimb, pentru generația lui Eliade, Cioran și Noica, cine nu e gata să se avânte în polemică, în general pentru a-i absolvi de o vină care, la ora actuală, pare minoră, cea de a fi militat cu vigoare în rândurile extremei drepte! Subiectul este însă de o complexitate pe care nici lucrarea de față a unui cercetător care a străbătut cu nesfârșită răbdare presa vremii ca izvor de primă mână, nu o epuizează.

Câștigul imediat este că avem acum o carte de solidă și vastă informație, pe o temă îndelung ignorată și care astăzi suferă distorsiuni șocante. Alegând procedeul de a-i lăsa să vorbească pe înșiși protagoniștii sau chiar pe condeierii mărunți ai deceniului pe care-l evocă, autorul a izbutit să reconstituie veridic dezbaterea politică de care epoca a fost străbătută, între o stângă puțin substanțială și o dreaptă masivă, dar divizată în fracțiuni care s-au combătut reciproc. O dezbatere care, chiar din această cauză, n-a fost numai de idei, ci, de câte ori a oferit unor mediocri veninoși ocazia să se manifeste, a devenit pamfletară (tonul imund al „României Mari” imită, ca o lecție bine învățată, excesele de limbaj ale publiciștilor extremei drepte interbelice). Materialul folosit de Z. Ornea pentru decupările și interpretările sale este foarte bogat, cuprinzând, pe lângă cunoscutele reviste literare și gazete politice, presa de provincie: cine o mai fi citit în ultima jumătate de veac (chiar la sala 3 a Bibliotecii Academiei) *Glasul strămoșesc* sau *Cuvântul Argeșului*? Printre documentele puse la contribuție sunt și scrisori inedite (ceea ce a provocat o reacție neplăcută și fără sens).

Pe această temelie își construiește autorul studiul său asupra culturii politice în deceniul al patrulea, lăsând tocmai de aceea la o parte mișcarea propriu-zis literară, în care orientările ideologice, câtă vreme libertatea rămâne neîngrădită, sunt mai puțin aparente. Doar în capitolul final găsim pledoariile pentru arta cu tendință și criticile adresate literaturii neconvenționale de către un tradiționalism intolerant.

Ceea ce trebuia de la început spus e spus: în anii '30, o adevărată ofensivă s-a desfășurat împotriva Revoluției din 1848 și a moștenirii ei (întocmai ca astăzi împotriva iluminismului, adăugăm). Dar autorul uită să explice că neîncrederea în democrație a luat proporții, ca și valul de iraționalitate, din cauza situației politice internaționale: criza economică ce a lovit Germania cu o forță devastatoare, victoria electorală a naziștilor în 1930, slăbiciunea regimurilor republicane care se va vădi în anii următori în Spania și Franța.

Capitolul intitulat „Românism și autohtonism” se referă la apriga dispută în jurul definirii identității naționale românești, între latinitate și ortodoxie (aceștia erau chiar termenii pe care părintele Stăniloae îi vedea contrastanți, în 1939 ca și mai târziu). Paginile consacrate de Z. Ornea „tinerei generații”, așa cum s-a constituit ea din 1927 și cum a evoluat până în 1940, sunt deocamdată cea mai completă expunere a unei probleme importante pentru istoria intelectuală a României. Vor fi desigur multe de adăugat sau de nuanțat, dar nu e de așteptat ca, în liniile mari, o viitoare reluare a subiectului să contrazică această interpretare.

Mai departe e vorba, nu de trei drepte diferite, ci de trei ideologi – Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Mihail Manoilescu – și de divergențele dintre ei, duse până la cea mai agresivă ponegrire. Garda de Fier are un capitol separat, în spațiul cărui, alături de un rezumat istoric obiectiv, se găsesc reflecții și observații originale pe marginea doctrinei legionare. După care, în câteva pagini amare, se tratează aspectul antisemitismului pe fundalul problemei evreiești în statul român (pentru epoca dinainte de 1923, cu o moderație care contrastează cu exagerările unor istorici din străinătate).

Ce rezultă dintr-o lectură atentă a cărții? Că dreapta tânără, radicală, a intelectualilor români, n-a avut timp să mai fie, ca aiurea, absorbită de cea conservatoare, tradițională. La un moment dat, Z. Ornea ezită între a accepta, pentru saltul sincronizator al societății românești în secolul al XIX-lea, explicația economică, marxistă susținută de Zeletin, și cea psihologică, oferită de Lovinescu (în realitate, amândouă sunt de reținut, după cum, atunci, cei doi factori s-au combinat). Dar, extrapolând, pentru „revoluția națională” a legionarilor, numai a doua explicație e valabilă. Căci în 1938 – cine nu știe? – România se afla în situația economică cea mai bună din întreaga ei dezvoltare capitalistă, iar condițiile sociale nu erau altele – nici nu s-ar fi putut schimba în așa de scurt timp – față de cele din, să zicem, 1923. Elementul variabil este de căutat în conjunctura politică internațională și în psihologia maselor. Sub impactul unei catastrofe (colapsul statului, pierderea de teritorii, mișcările de populație provocatoare de panică și anarhie), s-a produs inundația (potențial) revoluționară pe care legionarii au utilizat-o – împreună cu celălalt atu al lor, extern: sprijinul Germaniei hitleriste – pentru a ajunge la putere. La începutul lui septembrie 1940, ei dispuneau probabil de o adeziune mult mai largă decât a celor 500 000 care-i votaseră în decembrie 1937, dar care s-a erodat rapid, datorită chiar acțiunilor lor care i-au compromis și izolat. Drum de întoarcere nu mai exista pentru ei ca organizație politică, pocănița fiind posibilă doar individual; le rămânea numai în bună logică, acea contopire cu comuniștii care s-a și produs în noiembrie 1945.

Lovinescu, citat de Z. Ornea, spunea în 1932: „Din zece tineri care vin la mine, nouă sunt bolșevizanți”. Ceea ce nu înseamnă decât că cei care erau de dreapta nu veneau la Lovinescu. Cu toate că, indiscutabil, criticul aparținea unei familii de gândire liberale, ostilitatea pe care și-o atrăsese din partea drepte, îi aduce simpatii de la stânga, nedorite de el, precum se vede. Ceea ce ne dă prilejul să constatăm iarăși că opoziția față de extrema dreaptă a fost, în lipsa unei stângi consistente, a unor forțe care se aliniau de la centru-dreapta la dreapta, fără a mai vorbi de concurența dintre diverse fracțiuni ale drepte extreme. Despre tendința de centru-stânga din ajunul războiului să nu ne facem iluzii: reprezentată de un gânditor remarcabil ca Șerban Voinea, ea era, în termeni electorali, anemică. Sau, dacă-i considerăm pe țărăniști de centru-stânga, ceea ce *fuseseră* fără doar și poate, atunci trebuie să notăm relativa lor neutralitate în această înfruntare.

E o impresie personală, nu este și punctul de vedere al autorului cărții care culege de oriunde exemplele de contemporani care i-au opus extremei drepte un refuz hotărât. Nu poți însă să citezi pe oricine numai fiindcă-ți convine ce spune, așa că e „drept și pătrunzător”: Z. Ornea îl citează pe Zaharia Stancu din 1938, când acesta, ziarist al dictaturii regale, se răfua cu criterioniștii, cu care intrase în conflict personal încă din 1934. De asemenea, sunt citate aprobator comentariile lui Stancu cu privire la abjurarea lui Nae Ionescu, aflat în lagăr. Cum ar spune d-l Ornea: „fără jenă”. Alteori, autorul a fost indus în eroare de argumentația sofistică a textelor pe care le reproduce și judecă. Polemizând postum cu Noica, Z. Ornea este pradă ușoară pentru subtilitatea răposatului filozof. De altfel, dacă citim un articol al lui Noica din 1932, *Oameni fără agonie*, sau altul din 1934, *Tineretul bolnav de politică*, nu putem fi decât impresionați de declarațiile contra primatului (maurassian) al politicului: „Nu faci nimic pentru țara aceasta militând”. S-ar zice că e o cuminenție pe care C. Noica a uitat-o după aceea pentru a reveni la ea mai târziu. Dar, vai, și Paul Costin Deleanu tăgăduia primatul politicului, tot atunci. Cuvântul de ordine era revoluția interioară, creatoare a omului nou. Iluminare, nu iluminism. Fiindcă educația spirituală, spre deosebire de alfabetizare sau de răspândirea

cunoștiințelor de igienă la sate, se adresează unei elite. Cei 22 de intelectuali de rasă cărora C. Noica ar fi vrut, către asfințitul vieții, să li se consacre ca „antrenor” nu erau decât cei 10 000 ai Căpitanului, reduși la minimum de condiții neprielnice.

În graba redactării, au trecut nebăgate în seamă destule neglijențe de formă – una e prea de tot: „hristosică”, în loc de „hristică”, p. 361. Mi se pare că teoria relativității e o contribuție la fizică, nu la „geometrie” (p. 404) și că Einaudi nu e „o editură a Partidului Comunist italian” (p. 210).

Dar, acestea fiind zise, în afară de tristețea pe care subiectul nu poate să nu ne-o stârnească, în afară și de plăcerea cu care luăm act de texte remarcabile, fie ca modele stilistice, fie ca luciditate și onestitate – tot Noica e de menționat, alături de Ralea, în prima categorie, iar în a doua Vianu, Perpessicius, Stahl –, cartea rămâne. Utilă informativ și onorabilă ca poziție civică, într-un moment în care s-ar zice că mișcarea de extremă dreaptă mai face prozeliți, datorită ignoranței tinerilor, sau din oportunismul unor figuri publice care nu pot pleda măcar lipsa de experiență.

Andrei Pippidi

P. P. PANAITESCU, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ed. a II-a, Edit. Enciclopedică, București, 1994, 258 p.

Volumul de față reproduce integral prima ediție a *Interpretărilor românești* (București, 1947), cuprinzând cele nouă studii în ordinea stabilită de autor, istoricul Petre P. Panaitescu. A fost adăugat *Renașterea și românii*, text datat 1945, rămas nepublicat până în 1985, pe care autorul nu l-a inclus, din motive necunoscute, în volumul din 1947.

Sunt studii care, în aparență, tratează probleme foarte diferite între ele, dar toate derivă de la o preocupare centrală: interpretarea economică a istoriei românilor ca metodă de cercetare și, în același timp, convingerea că trecutul românilor este parte integrantă a istoriei europene.

Cartea răspunde la câteva din cele mai de seamă întrebări ale istoriei noastre medievale, încercând să demonstreze că nici una din problemele cu adevărat mari ale istoriei românești nu poate fi înțeleasă fără realizarea unui studiu comparativ pe baze economice cu instituțiile din Europa.

Primul studiu, „*Perioada slavonă*” la români și ruperea de cultura Apusului (publicat pentru prima dată în 1944), încearcă să ofere explicația pentru „slavonismul cultural”, adoptarea hainei literare slavone de către români și desprinderea lor din aria culturală apuseană. De această problemă este strâns legată originea boierimii, începuturile literaturii în limba română, numele neamului, toate pornind de la un numitor comun.

Cel de-al doilea studiu, intitulat *Problema originii clasei boierești* (1947), privește unul din subiectele cele mai complexe din istoria noastră medievală. Autorul face o lungă pledoarie pentru originea slavă a clasei boierești pornind de la terminologia socială, onomastică, toponimie, liturghia slavă. Următorul, *Numele neamului și al țării noastre* (1947), este dedicat numelui poporului și al statelor românești.

Cel de-al patrulea studiu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în evul mediu* (1947), demonstrează importanța drumului comercial, integrarea spațiului românesc în marele circuit al comerțului internațional.

Al cincelea studiu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?* (1938), ia în discuție pluralismul statal românesc și semnificațiile acestuia. Studiul al șaselea, *De ce n-au cucerit turcii țările române* (1944), răspunde la o întrebare de certă actualitate, arătând că țările române nu s-au aflat nemijlocit în calea expansiunii otomane, iar administrarea prin interpuși creștini era infinit mai profitabilă.

Al șaptelea studiu, *Comunele medievale în principatele române* (1947), analizează istoria orașelor, o problemă ce l-a interesat pe istoricul P. P. Panaitescu toată viața, sub diverse aspecte: ocoalele, administrația, privilegiile, organizarea lor față de cele apusene, populația, originea, evoluția lor istorică, viața economică și desființarea comunelor libere la români. Următorul, *Cum au ajuns Bucureștii capitala țării* (1938), este un studiu ce analizează împrejurările în care orașul București a

devenit capitala Țării Românești. Autorul abordează probleme diverse: vechile capitale ale Țării Românești, mutarea capitalei la București, cauzele ridicării, organizarea, rolul în comerțul sud-dunărean și importanța strategică a acestui oraș.

Penultimul studiu, *Începuturile literaturii în limba română* (1943), cuprinde variate și complexe probleme: originea literaturii în limba vulgară, cele mai vechi texte românești, introducerea limbii române în biserică, literatura istorică și influența sa asupra celei bisericesti, biserica ortodoxă și transformarea socială a veacului al XVI-lea.

Ultimul studiu, *Renașterea și românii*, a apărut postum, în 1985. Pentru început, autorul este preocupat de *Renaștere*, analizând succint manifestarea ei în Orientul ortodox, existența sa ca stare de spirit a societății și problema originilor. În continuare se referă la *Renaștere* în spațiul românesc, luând în discuție multiple aspecte: umanismul la români, renașterea artistică, spiritul ei în viața politică, temeliile sale economice și sociale la români.

Volumul mai cuprinde o listă de abrevieri și bibliografia. De asemenea, o notă la ediția a II-a ce informează cititorul despre studiile ulterioare care au adus confirmări sau infirmări tezelor istoricului P. P. Panaitescu și postfața, în care se atrage atenția asupra unor cazuri menționate anterior, îngrijite de istoricul Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely. Cartea se deschide cu o prefață, aparținând istoricului Șerban Papacostea, o notă asupra ediției, o introducere și se încheie cu sumarul.

Așa cum subliniază istoricul Șerban Papacostea în prefață, cartea are o deosebită semnificație, științifică și simbolică deopotrivă, în opera de mare amploare a lui Petre P. Panaitescu. Volumul de față, o adunare de studii scrise în răstimpul a 12 ani, este o piatră de încercare. Deși nu oferă soluțiile definitive ale problemelor cercetate, prin tezele sale, cartea este indispensabilă pentru toți cei ce se apleacă asupra studiului evului mediu românesc. În cercetarea istorică, pentru a le îmbrățișa sau a le combate, orice medievist trebuie să se întoarcă la tezele din *Interpretările* lui Petre P. Panaitescu.

Daniel Flaut

MASSIMILIANO PEZZI, *Aspettando la pace. Il Levante ottomano nei documenti diplomatici napoletani (1806–1812)*, Studio Zeta, Luglio 1992, 208 p.

Mulțumită cărții lui Massimiliano Pezzi, cercetător la Institutul de istorie modernă și contemporană de pe lângă Universitatea din Bari, cei interesați de istoria politico-diplomatică europeană de la începutul veacului trecut au acum acces la o informație bogată culeasă din arhivele napolitane care completează (alteori nuanțează) ceea ce se știa deja din alte surse documentare.

La data apariției cărții lui M. Pezzi trecuseră mai bine de șase decenii de când un înzestrat istoric român, Andrei Oțetea, își vedea editată la București cea mai importantă contribuție românească la studiul „problemei orientale”¹. Tocmai documentele de politică externă ale Regatului celor Două Sicilii, studiate la îndemnul lui Nicolae Iorga de către A. Oțetea la Neapole, au constituit, ca și în cazul lui M. Pezzi, punctul de plecare în elaborarea cărții sale. Cercetătorul italian și-a cules informațiile din documentele Ministerului Afacerilor Externe depozitate la Arhivele Statului din Neapole, fără să poată consulta fondul „Ludolf” de la Società Napoletana di Storia Patria, care nu a mai fost ordonat după cutremurul din noiembrie 1980, fond studiat însă de A. Oțetea. Din nefericire M. Pezzi nu utilizează *Contribution à la Question d'Orient*, lucrare care i-ar fi permis, pe de o parte o încadrare mai exactă a evenimentelor dintre anii 1806–1812 în mai larga „problemă orientală”, iar pe de altă parte l-au lipsit de unele documente importante referitoare la acest interval de timp ce și-au găsit locul în cartea lui A. Oțetea (vezi p. 286–303).

¹ André Oțetea, *Contribution à la Question d'Orient. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite des envoyés du Roi de Deux-Siciles à Constantinople (1741–1821)*, Bucarest, 1930. În traducere, dar fără anexele documentare în idem, *Scrieri istorice alese*, prefață de acad. David Prodan, ediție și studiu introductiv de Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, Cluj-Napoca, 1980, p. 69–184.

M. Pezzi și-a structurat cartea pe șase mari capitole: „Il Levante ottomano tra Sette ed Ottocento” (p. 15–30); „La relazioni commerciali tra Napoli e la Sublime Porta nei primi anni dell’ottocento” (p. 33–68); „Da Selim III a Mahmud II” (p. 71–82); „La guerra russo-ottomana” (p. 85–113); „La pace di Bucarest nella corresponsdeza consolare e diplomatica europea” (p. 117–138); „La pesta a Constantinopoli nel 1812” (p. 141–166).

Primul capitol are și un evident rol introductiv, cercetătorul italian conturând (pe alocuri extrem de sumar) realitățile lumii otomane din veacul al XVIII-lea. În aceste pagini își găsesc locul, mai degrabă cu titlu de inventar, prevederile păcii de la Küçük-Kaynarca și Iași, încercările reformatoare ale lui Selim III. Linia de politică externă a generalului Bonaparte și mai apoi a împăratului Napoleon I, izbucnirea revoluției sârbe, ca și înlocuirea domnitorilor fanarioți de la București și Iași, izbucnirea războiului ruso-otoman, precum și evenimetele ulterioare de până la Armistițiul de la Slobozia fac obiectul celei de-a doua părți a primului capitol. În cea de-a treia subîmpărțire se tratează scurta, dar agitata, domnie a lui Mustafa IV, viziratul lui Mustafa pașa Bairaktar și se încheie cu câteva considerații asupra tratatelor de pace eșuate ce s-au desfășurat la Iași. Intervalul 1809–1811, marcat de confruntări armate violente pe linia Dunării, face obiectul altui capitol. Autorul reconstituie evenimentele mai cu seamă pe baza corespondenței dintre consulul Salzani și ministrul Afacerilor Externe, marchizul di Gallo. Un plus de informații aduce M. Pezzi atunci când analizează rolul jucat de britanici și napolitani în cadrul mai largului complex de condiționări diplomatice europene care-au dus în final la semnarea Păcii de la București. Evoluția pretențiilor teritoriale rusești, jocul de interese al marilor puteri reflectate în presiunile diplomatice făcute la Istanbul și Petersburg, insistența diplomației țariste de a se ajunge la încheierea unei alianțe cu Imperiul otoman, problema păcii cu Persia, toate acestea sunt consemnate de către cercetătorul italian așa cum rezultă ele din corespondența lui Serracapiola cu Ludolf, precum și din cea destul de bogată purtată de același Serracapiola cu Canning.

Capitolele 2 și 6 fac notă discordantă cu restul volumului. În primul dintre acestea, M. Pezzi analizează relațiile comerciale dintre Regatul celor Două Sicilii și Imperiul otoman de la tratatul din 1740 și până la începutul deceniului al doilea al secolului al XIX-lea, insistând asupra impactului produs în zona comercială est-mediteraneană de expediția lui Bonaparte din Egipt, precum și asupra modificărilor ce-au survenit în tot acest interval de timp în natura și în cantitatea produselor. În același timp, ultimul capitol ne oferă o descriere a ciumei din capitala de pe malurile Bosforului din anii 1812–1813, realizată mai cu seamă după informațiile extrase din corespondența consulului Salzani cu marchizul di Gallo.

Volumul mai conține și un *Appendice* documentar de unde remarcăm două piese ce ni se par valoroase. Prima conține „Riflessioni sottomesse a la considerazione del Ministero Ottomano in Maggio 1812 relative alla pace, e alleanza colla Russia” (p. 189–190), iar cel de-al doilea document este o scrisoare a lui Ludolf din 13 iunie 1812 cu informații despre relațiile anglo-ruso-suedeze.

Și cu toate plusurile evidente ale lucrării lui M. Pezzi (informații din arhivele napolitane ce confirmă, nuanțează sau completează ceea ce cunoaștem din alte surse) analiza oferită de cercetătorul italian suferă de un mare viciu de fond: neparcurgând bibliografia de specialitate dedicată acestei problematici autorul nu poate emite o opinie pertinentă asupra valorii de izvor istoric a documentelor diplomatice napolitane. Dintre marile culegeri de documente M. Pezzi i-a utilizat doar pe Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman* și G. F. de Martens, *Recueil des principaux traités...* Nu a consultat însă marile colecții de izvoare rusești: *Vnešneia politika Rossi XIX i naceala XX veka. Dokumenty Rossiiskogo Ministerstva Inostrannîkh Del* (vol. I–VI); M. I. Kutuzov, *Sbornik dokumentov*, vol. III (1808–1812); F. F. Martens, *Sobranie traktatov...*; *Arhiv Knezia Voronovo*; *Sbornik imperatorskogo rossiiskogo istoriceskogo obščestva*, probabila necunoaștere a limbii ruse de către istoricul italian nefiind un impediment serios de vreme ce o mare parte a documentelor sunt publicate în limba franceză. Dar nici măcar volumele care reunesc sursele franceze ale epocii nu sunt menționate (Al. de Clercq, *Recueil des traités de la France*; *Correspondance de Napoléon I-er, Lettres inédites de Talleyrand à Napoléon...*; *Mémoires du prince Talleyrand*; *Mémoires du général de Caulaincourt* etc.), ca să nu mai amintesc faptul că M. Pezzi nici nu a auzit probabil de *Colecția Hurmuzaki* (i-ar fi fost utile vol. XVI și Supliment I, vol. II–III) și nici de N. Iorga (*Acte și fragmente*, vol. II). De asemenea, bibliografia de specialitate citată în subzol este una sumară, mulțumindu-se să menționeze sinteze mult prea generale ori lucrări de o valoare îndoielnică.

Nu l-a utilizat în primul rând pe Andrei Oțetea, primul cercetător care a pus în valoare arhivele napolitane. Dacă această omisiune ar fi putut fi scuizabilă presupunând că a sa *Contribution à la Questions d'Orient* nu ar fi fost distribuită în marile biblioteci europene (ceea ce este totuși greu de admis!), este inexplicabilă tăcerea sub care este pusă o bibliografie de specialitate îndeajuns de valoroasă și consistentă. Nu voi aminti aici decât pe Ed. Driault, *La politique orientale de Napoléon. Sébastiani et Gardane*; Albert Vandal, *Napoléon et Alexandre I-er*; Serge Tatistcheff, *Alexandre I-er et Napoléon*, mai numeroasele lucrări ale lui André Fugier, ca și A. F. Miller, *Mustapha pache Bairaktar*; A. de Juchereau de Saint Denys, *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808*; Georges Jewsbury, *The Russian annexation of Bessarabia*; N. Iorga, *Histoire des Etates balkaniques*. De vreme ce M. Pezzi nu utilizează aceste volume scrise în limbi de mare circulație, presupunem că este de la sine înțeles că lucrările istoricilor turci și ruși (de la cei din urmă rămâne încă fundamental A. N. Popov, *Voina Rossii s Turčiei. 1806–1812*, 3 vol.) nu-și găsesc locul ce li s-ar fi cuvenit într-o atare analiză. Faptul că își subintitulează volumul „*Il Levante ottomano nei documenti diplomatici napoletani*” (s.n. – Ar. G.) n-ar fi trebuit să-l scutească pe autor de obligația de a parcurge literatura de specialitate.

Utilizarea exclusivă a documentelor diplomatice napolitane, fără o completare a lor cu cele franceze, engleze, ruse, turce, etc. generează confuzii, erori de datare, preluarea greșită a unor nume de localități sau de persoane, neîncadrarea în contextul internațional adecvat a unor evenimente importante („Basadag” în loc de Babadag, p. 77; Fonton și nu „Fanton”, cum apare cel mai adesea; Arvid David Hummel, secretar interpret al Legației suedeze din Petersburg, care va trece din 1816 în slujba Rusiei și nu „Humet”, p. 126; A. D. Hummel a fost însoțit de locotenent-colonelul Louis conte de Rochechouart și nu „Rochoire”, p. 126; inventarierea acestui tip de erori ar putea continua).

Toate aceste observații critice nu pot însă (nici nu ne-am propus aceasta) anula meritele incontestabile ale cercetătorului italian care introduce prin intermediul noului său volum *Aspettando la pace* o seamă de informații noi, unele dintre ele de cel mai mare interes pentru istoria raptului teritorial săvârșit în 1812, atunci când prin Tratatul de pace de la București jumătate de Moldovă cuprinsă între Prut și Nistru a fost anexată de către pravoslavnică Rusie.

Armand Goșu

DAVID ROONEY, *Nkrumah. L'homme qui croyait à l'Afrique*, Edit. J. A. Livres, Paris, 1990, 208 p.

De aproape un deceniu prestigiosul grup de presă *Jeune Afrique* a inițiat și seria *J. A. Livres*. Așa se face că, într-o perioadă scurtă de timp, au văzut lumina tiparului un șir de lucrări remarcabile despre istoria mai veche, dar și mai recentă, a continentului negru. Printre acestea și cartea pe care ne-am propus să o prezentăm în rândurile de mai jos. Autorul său, britanicul David Rooney, este un fost militar care, ulterior, s-a dedicat carierei universitare. Preocupările lui Rooney s-au îndreptat către problemele Africii moderne, în general, și ale fostei colonii engleze Coasta de Aur, actuala Ghana, în particular. Astfel s-a încheiat biografia consacrată primului președinte al Ghanei, Dr. Kwame Nkrumah, personalitate predominantă a generației independenței Africii.

Producția lui D. Rooney este structurată în șaptesprezece capitole. Primul dintre ele, *Un élève ambitieux* (p. 7–13), ne prezintă perioada formării intelectuale a lui Nkrumah, un tânăr timid, avid de cunoaștere, de la etapa de început, la modesta școală a misiunii catolice din Half Assini (în ținutul natal, Nkroful) și până la plecarea la studiile universitare din S.U.A.

Capitolul al II-lea este intitulat *Les années américaines* (p. 15–23). Sunt evocate rezultatele foarte bune obținute la Universitățile Lincoln și Pennsylvania, precum și bogata sa activitate publicistică pe teme de istoria și antropologia Africii de Vest. Autorul evidențiază și beneficul contact al lui Nkrumah cu ideile panafricane, în varianta intelectuală, elaborată de dr. E. W. B. du Bois și în varianta populistă, promovată de jamaicanul M. Garvey.

Al III-lea capitol, *Profession: militant* (p. 25–32), redă perioada studiilor în Anglia (1945–1947), la Univ. Grey's Inn și la prestigioasa „London School of Economics”, dublată de o neîntreruptă activitate de „militant neobosit” (p. 26). Este subliniat rolul determinant jucat de Nkrumah în convocarea și organizarea celui de-al V-lea Congres panafrican de la Manchester (15–19 octombrie 1945), la care au participat tineri studenți africani în metropolă (J. Kenyatta, H. Banda, O. Awolowo, Wallace-Johnson, scriitorul sud-african Peter Abrahams) „care vor schimba, în anii ce vor urma, fața Africii” (p. 28).

Capitolul al IV-lea se intitulează *Secrétaire général de l'U.G.C.C.* (p. 33–50). Pe parcursul său, autorul analizează evenimentele decisive ale anilor 1947–1949: crearea primului partid politic, „United Gold Coast Convention” (U.G.C.C.) la 4 august 1947, campania de boicot a produselor europene (februarie-martie 1948), marșul de protest împotriva scumpirii vieții, organizat la 28 februarie 1948 de „Organizația foștilor combatanți” (63 000 de ghanezi au luptat în anii marelui război în Orientul Mijlociu și în Birmania), reprimat în sânge: 29 morți și 200 răniți (p. 43), arestarea întregii conduceri a U.G.C.C. și, crearea de către K. Nkrumah, la 12 iunie 1949, a propriului partid, „Convention People's Party” (C.P.P.), ce opta ferm pentru autodeterminare (conform cu programul în șase puncte al C.P.P. prezentat la p. 49).

Capitolul al V-lea, *Je vous montrerais le chemin* (p. 51–64), oglindește structura organizatorică a C.P.P. și obiectivul său politic principal afirmat prin sloganul «Vrem să ne autoguvernăm imediat» (p. 54). D. Rooney ne reamintește că pentru împlinirea acestui deziderat, Nkrumah a recurs la tactica rezistenței pasive (numită de el «Acțiunea pozitivă»), inspirată de „învățătura și filosofia lui Gandhi” (p. 54).

Voulez-vous devenir chef du gouvernement? (p. 65–74) este titlul celui de-al VI-lea capitol. Rândurile sale fixează faptul că după experiența «Acțiunii pozitive», C.P.P. a trecut și prin experiența primelor alegeri pe bază de vot universal, la 8 februarie 1951. Categoriea victorie a C.P.P. a permis lui Nkrumah să devină cel dintâi șef de guvern african dintr-o țară din Africa de la sud de Sahara.

Capitolul al VII-lea se referă la *Un nouveau pas vers l'indépendance* (p. 75–86). După discursul lui Nkrumah din Adunare, din iulie 1953, intitulat «Moțiunea destinului», prin care se cerea pentru Coasta de Aur calitatea de „stat independent și suveran în cadrul Commonwealth-ului” (p. 80), noul pas spre emancipare a fost reprezentat de alegerile din 15 iunie 1954, în care, cu 72 de locuri obținute, C.P.P. a pulverizat partidele rivale.

Al VIII-lea capitol insistă asupra *Le défi économique* (p. 87–93) cu care se confrunta primul guvern autonom din Africa Neagră: dezvoltarea unei infrastructuri proprii, promovarea învățământului, ocrotirea sănătății etc.

Capitolul al IX-lea, *Un Mouvement de Libération contre ... Nkrumah* (p. 95–106), reliefează întârzierea provocată decolonizării Coastei de Aur datorită manifestării unor tendințe tribale. Este vorba de crearea, la 19 septembrie 1954, a unei coaliții de opoziție, pretențios intitulată „National Liberation Mouvement” (N.L.M.), dominată de politicieni ashanti, nostalgici după un glorios trecut feudal. Ostilitatea acestei „mișcări” a căpătat adesea accente dure, favorizând o atmosferă de incertitudine.

Datorită impasului creat, guvernul englez s-a văzut nevoit să decidă un nou *Retour aux urnes* (p. 107–116), fapt ce reprezintă tematica principală a celui de-al X-lea capitol. Pentru Nkrumah consultarea electorală oferea poporului posibilitatea opțiunii „între independență și democrație” (C.P.P.) și „feudalism și tribalism” (N.L.M.), p. 108. Alegerile, organizate în iulie 1956, au confirmat prestigiul C.P.P., care a obținut 71 de mandate din 104 (p. 111). Nkrumah a fost chemat să formeze cel de-al treilea guvern al său, care va deveni guvernul independenței.

Capitolul al XI-lea este consacrat momentului culminant de la 6 martie 1957: *L'Indépendance!* (p. 117–122). Sub conducerea energică și consecventă a lui Nkrumah, Coasta de Aur a devenit prima țară liberă din Africa de la sud de Sahara, sub numele istoric de Ghana.

În capitolul al XII-lea, *Seul maître à bord* (p. 123–140), sunt înfățișate primele acțiuni de politică externă ale dr. Nkrumah care se dorea „un om politic de statură mondială” și care visa ca țara sa să ocupe „un loc distinct pe scena internațională” (p. 123). În acest sens, autorul ține să evidențieze că în mediile de culoare din S.U.A., Nkrumah era privit „drept un model și un erou al cauzei negrilor” (p. 136).

O „gigantică întreprindere” este prezentată în capitolul al XIII-lea: *Le projet Volta* (p. 141–146). Este vorba de ridicarea marelui complex hidroenergetic de pe fluviul Volta, o certă reușită economică ce se leagă de numele primului președinte al Ghanei.

Capitolul al XIV-lea, *Virage à gauche* (p. 147–158), expune contextul intern și extern în care Nkrumah se orientează tot mai mult către marxism. Faptul i-a permis ca, după 1961, să instaureze un regim „autoritar sub acoperirea opțiunii pentru socialism” (p. 15).

Capitolul al XV-lea se ocupă de *Le naufrage de L'État socialiste* (p. 159–175). Autorul explică eșecul ambițioasei politici a lui Nkrumah prin generalizarea corupției, începând cu anturajul prezidențial, prin surprinzătoarea detașare de realitate a șefului statului și prin accentuarea caracterului autoritar al regimului.

Al XVI-lea capitol consemnează un nou eșec al vizionarului Nkrumah: *Unité africaine: la fin des illusions* (p. 177–192).

Ultimul capitol, *La chute* (p. 193–204), prezintă în detaliu cauzele loviturii de stat militare de la 24 februarie 1966, ce a pus capăt carierei politice a unuia din cei mai străluciți fii ai Africii. Forțat la exil (Guinea) și singurătate, dr. Nkrumah s-a stins din viață într-o clinică din București, la 27 aprilie 1972, în urma unui cancer al stomacului. Elogiul final al lui D. Rooney este remarcabil: ghanezul a fost „omul-simbol al unității africane și al decolonizării, al independenței economice și al dezvoltării în serviciul întregului popor”; mai mult, a fost „unul din acei oameni care au marcat nu doar istoria propriei țări, ci Istoria” (p. 204). În final, cele șaptesprezece capitole sunt urmate de scurte note.

Lucrarea britanicului D. Rooney reprezintă o inspirată și necesară recuperare istoriografică ce a redat memoriei o mare personalitate a Africii Negre.

Viorel Cruceanu

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Buletinul bibliografic inițiat de „Revista istorică” are ca obiectiv semnalarea lucrărilor din producția istorică, publicate de istorici străini și români în afara hotarelor României, fără a aprecia valoarea lor științifică. Buletinul vizează cuprinderea ansamblului de lucrări – studiu și carte – tipărită după mijlocul deceniului trecut, care au tangențe sau privesc direct perioada medievală, modernă și contemporană a României. Buletinul este și un instrument pentru sondarea modului în care izvoarele și literatura de specialitate românească sunt receptate de istoricii străini.

La elaborarea acestui buletin bibliografic au contribuit în măsuri diferite: Viorel Achim, Ștefan Andreescu, Ileana Căzan, Paul Cernovodeanu, Ovidiu Cristea, Eugen Denize, Bogdan Murgescu, Șerban Papacostea, Nagy Picnaru, Adrian Tertecel.

Redactor de rubrică: Nagy Pienaru

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE, BIOGRAFII, BIBLIOGRAFII

• *Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History*, ed. by John D. Klier and Shlomo Lambroza, University Press Cambridge, Cambridge, 1992, XX+ 394 p. Pogromurile din Imperiul țarist, inclusiv la Chișinău.

• *Pride and Prejudice, National stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*, Kontler, László (editor), Budapest, Central European University (CEU), 1995, 211 p. Culegere de studii apărută sub coordonarea prof. László Kontler, având ca tematică stereotipia imaginii adversarului în viziunea popoarelor europene în secolele XIX–XX, cu precădere în perioada primului război mondial și a celei interbelice. Autori cunoscuți din Ungaria (Peter Hanák, Tamás Kende, Tamás Meszenos, Mariann Nagy, Andrea Pető și András Sipos), Marea Britanie (Maria Dowling), Rusia (Marina Glazkova și Alexey Miller), Croația (Durda Knezevic), Bulgaria (Diana Mishkova), Italia (Davide Zeffi) și Cehia (Roman Zaoral) tratează: imaginea proprie și imaginea celuilalt, imaginea inamicului intern și aceea a celui extern în monarhia austro-ungară (problema minorităților, inclusiv a evreilor), în presa și publicistica engleză și maghiară din secolele XIX–XX și în publicațiile național patriotice ruse contemporane (1989–1991). Multiple referiri la România și români, fie ca locuitori ai Transilvaniei, fie la politica statului român în epoca amintită. Concluzia generală: percepția „celuilalt” este denaturată prin intoleranță și șovinism.

BANAC, IVO, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Ithaca, N.Y., U.S.A., 1984. Cartea analizează originile și evoluția problemei naționale în fosta Iugoslavie. Se fac și scurte referiri la minoritatea românească de acolo.

BENJAMIN, GYA, *Social and Ethnic Interactions in the History of the Jews in Romania: Old and New Methodological „Glouces”*, în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference On the History of the Jews in Romania, editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein – Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 17–29.

BRĂTULESCU, MONICA, *A Critical Approach to the Writings of Jacob Psantir*, în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference On the History of the Jews in Romania, editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein – Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 219–233.

„Revista istorică”, tom VI, nr. 7–8, p. 751–756, 1995

FISCHER, MARY ELLEN, *Nicolae Ceaușescu: A Study in Political Leadership*, Lynne Rienner, Boulder, 1989, 330 p.

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY, *Rendiség és nemzetiségi identitástudat a székeleyknél* (Sistem de stări și identitate națională la secuți), în „Aetas” (Szeged), 1993, nr. 3, p. 40–56. Despre conștiința de sine a secuilor, din evul mediu și până la mijlocul secolului XIX. De la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, deci deja în epoca de formare a națiunii moderne maghiare, secuții au conștiința apartenenței la aceasta.

ÖNAL, MEHMET NACI, *Romanya türklerine bakişi* (Privire asupra turcilor din România), în „Türk Dünyası Araştırmaları”, 1994, nr. 93, p. 177–190. Analiza aprofundată a procesului de penetrare și așezare a diferitelor populații turcești în spațiul geografic locuit de români.

KIEL, MACHIEL, *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, London, 1990. Este o culegere de studii privind arhitectura otomană în Peninsula Balcanică. Apar și informații privind arhitectura otomană în Dobrogea.

SCHENK, ANNEMIL, *Deutsche in Silbenbürgen. Ihre Geschichte und Kultur*, C. H. Beck, München, 1992, 192 p. Se ocupă de problema sașilor din România, cu o atenție specială asupra istoriei culturii, structurii sociale și profesionale, a dezvoltării învățământului și a vieții cotidiene a acestei minorități din România.

STANCIU, SERGIU, *Structure et organisation de communautés Juives depuis leur première forme jusqu'à l'obtention de l'autonomie interne*, în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference On the History of the Jews in Romania, editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein – Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 117–132.

VAGO, RAPHAEL, *The Past and Future of Research on the Jews of Romania*, în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference On the History of the Jews in Romania, editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein – Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 9–15.

II. IZVOARE

BUZOV, SNJEZANA, *Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća* (Vlahi din Peninsula Istria în zona de nord a Dalmației în registrele otomane de recensământ din secolul al XVI-lea), în „Prilozi za orijentalnu filologiju”, Sarajevo, vol. 40, 1990, p. 243–257. Bazându-se pe registre de recensământ otomane din anii 1530, 1540 și 1550, studiul prezintă situația (inclusiv numele capilor de familie) unui grup de vlahi strămutați din Peninsula Istria în nordul Dalmației (sub stăpânire otomană). Majoritatea numelor acestor vlahi sunt deja slavizate. Totuși mai dăinuie câteva nume românești, cum ar fi: Radul, Petre Nicu, Danciul etc.

ÇIZAKÇA, MURAT, *Tax-farming and Financial Decentralization in the Ottoman Economy, 1520–1697*, în „The Journal of European Economic History”, an. 22, 1993, nr. 2, p. 219–250. Date și pentru porturile Silistra, Vidin, Chilia, Akkerman, Rusciuk, Raçik (Rahova?); p. 233–250 cuprind tabele cu serii de prețuri.

DÁVID, GÉZA, *Data on the Continuity and Migration of the Population in 16th Century Ottoman Hungary*, în „Acta Orientalia A.S.H.”, XLV, 1991, nr. 2–3, p. 219–252. Evoluțiile demografice din Ungaria în timpul stăpânirii otomane, studiate pe baza defterelor din secolul XVI. Se dau date statistice pe *nahiye*-le și localități, inclusiv pentru *nahiye Kuvín* (sudul Banatului).

KIS, ANDRÁS, SIPOS GÁBOR, PÁL-ANTAL SÁNDOR, ALBERT DÁVID, JAKÓ KLÁRA, PÁL JUDIT, RÓTH ANDRÁS LAJOS, DOINA NÄGLER, IACOB MÂRZA, DEÉ NAGYANIKO, *Erdélyi közgyűjtemények bemutatása* (Prezentarea colecțiilor publice din Transilvania), în „Aetas” (Szeged), 1993, nr. 3, p. 176–240. Sunt prezentate colecțiile principalelor arhive din Transilvania care interesează pe cercetătorii din Ungaria.

MANDICH, GIULIO, *Delle prime valutazioni del ducato d'oro veneziano (1285–1346)*, în „Studi Veneziani”, 16, 1988, p. 15–31. Datele și echivalențele oferite sunt utile și pentru cunoașterea circulației monetare în Peninsula Balcanică.

PARVEV, IVAN, *Habsburghite i Osmanskata imperiia v kraia na XVII vek, Konfliktăt ot 1683–1699 g.* (Habsburgii și Imperiul otoman la sfârșitul secolului al XVII-lea. Conflictul din anii 1683–1699), în „Istoriceski pregled”, an. XLIX, 1993, nr. 1, p. 3–20. Studiul analizează cauzele, desfășurarea și rezultatele războiului otomano-habsburgic din anii 1683–1699. Se fac referiri și la participarea țărilor române la acest conflict armat.

ŽUŽEK, ROMAN, *L'escatologia di Pietro Moghila*, în „Orientalia Christiana Periodica”, 54, 1988, fasc. 2, p. 353–385. Discuție asupra lucrărilor lui Petru Movilă „*Esposizione della fede della Chiese della Piccola Russia*” (Ektesis pisteos tes en Rossia te mikra Ekklesias) scrisă împotriva protestantismului și a patriarhului Chiril Lukaris.

IV. ISTORIE MODERNĂ

ARONSON, IRWIN MICHAEL, *Troubled Waters. The Origins of the 1881 Anti-Jewish Pogroms in Russia*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1992, XII+286 p. (Pitt Series in Russian and East European Studies, 13). Pogromurile antievreiești, inclusiv în Basarabia.

BERINDEI, DAN, *Les rapports franco-roumains pendant le règne du Prince Cuza (1859–1866)*, în „Études danubiennes”, IX, 1993, nr. 2, p. 113–120. Expunere generală pe baza surselor cunoscute.

CELAKE, EKATERINA, *Ţentralното училище в Комрат и бългarskoto obrazovanie v Basarabiia* (Scoala centrală din Comert și învățământul bulgar din Basarabia), în „Istoriceski pregled”, an. XLIX, 1993, nr. 1, p. 96–109. Se prezintă activitatea Școlii centrale bulgare din Comrat (sud-vestul Basarabiei) în anii 1862–1888. Această școală a fost un important centru de cultură al bulgarilor colonizați de autoritățile țariste pe pământul românesc al Basarabiei în secolul al XIX-lea.

HEITMANN, KLAUS, *Deutsche und Rumänische Kultur am Hofe Carols I. und Carmen Sylvas*, în vol. *Höfische Kultur in Südosteuropa. Bericht der Kolloquien der Südosteuropa Kommission 1988–1990*, p. 305–338. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, nr. 203). Importante considerații cu privire la raportul dintre cultura germană și cea română la curtea celei dintâi perechi regale a României. Corect evidențiată e deosebirea dintre germanismul fundamental nealterat al lui Carol I și efortul de înțelegere și promovare europeană, îndeosebi în lumea germanică, a valorilor culturale românești desfășurat de regina Elisabeta, cu marile sale împliniri și cu unele eșecuri.

MILIN, MIODRAG, *Prilozi o srpsko – ruminskim vezama na meci XX veka* (Contribuții la istoria relațiilor româno-sârbe la trecerea dintre secolele XIX și XX), în „Zbornik matice srpska za istorija”, nr. 45, 1992, p. 149–166. Studiu întemeiat pe o informație bogată culeasă din arhivele sârbești și românești.

POPOV, JEKO, *Rumânii i sâedinienieto prez 1885 godina* (România și unificarea Bulgariei din anul 1885), în „Istoriceski pregled”, an. XLIX, 1993, p. 76–90. Se analizează atitudinea României față de unificarea Bulgariei (prin alipirea Rumeliei Orientale) în septembrie 1885 și față de războiul sârbo-bulgar din 1885–1886.

SZABÓ, DÁNIEL, *Wahlsystem und Gesellschaftsstruktur in Ungarn in den beiden letzten Jahrzehnten des Dualismus 1896–1910*, în „Acta Historica”, 35, 1989, nr. 1–4, p. 181–204. Sistemul electoral în Ungaria în anii 1896–1910. Analiză complexă, cu numeroase date statistice. Încercare de raportare a forțelor politice la grupurile sociale.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

ALDCROFT, DEREK H., and MOREWOOD, STEVEN, *Economic Change in Eastern Europe since 1918*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham Glos. (V.K.), 1995, 296 p. Date specifice privind evoluția economică agrar-industrială și de schimb în țările din sud-estul Europei, incluzând și România din 1918 și până în prezent, având trăsături caracteristice de criză și subdezvoltare, agravate de regimurile comuniste dominante între 1945–1989.

BÁRDI, NÁNDOR, *Impériumváltás Székelyudvarhelyen, 1918–1920* (Schimbare de stăpânire la Odorheul Secuiesc, 1918–1920), în "Actas" (Szeged), 1993, nr. 3, p. 76–120. Evenimentele petrecute la Odorheul Secuiesc și, în general, în ținuturile locuite de secui în perioada cuprinsă între decembrie 1918 și semnarea tratatului de pace de la Trianon: instaurarea administrației românești, rezistența (pasivă) a populației secuiești, planurile de autoguvernare și de creare în estul Transilvaniei a unui stat secuiesc independent.

BARNETT, THOMAS P. M., *Roumanian and East German Policies in the Third World, Comparing the Strategies of Ceaușescu and Honecker*, London, Westport, Connecticut, 1992, 158 p. + Bibliografie și Indice + XX p. Introducere. Autorul încearcă să facă un studiu comparat între obiectivele politice și economice ce au stat la baza pătrunderii României și R. D. Germană în „lumea a treia”, pentru a-și constitui propriile zone de influență.

COMISSO, ELLEN, *Property Rights, Liberalism and the Transition from „Actually Existing” Socialism*, în „East European Politics and Societies”, University of California Press, Winter, vol. 5, 1991, nr. 1, p. 162–188. Studiul urmărește situația componentelor societății civile în țările foste socialiste; dacă în Iugoslavia naționalismul agresiv a triumfat, se consideră că situația poate fi alta în țări ca România, Bulgaria, Cehoslovacia.

FRANKLAND, MARK, *The Patriots’ Revolution: How Eastern Europe Topped Communism and Won its Freedom*. Ivan R. Dee, Chicago, 1992, 356 p., recenzie, în „Foreign Affairs”, Summer, 1992, p. 179.

FURET, FRANÇOIS, *Le passé d’une illusion. Essai sur l’idée communiste au XXe siècle*, Paris, Robert Laffont, Calmann-Lévy, 1995, 580 p. O tratare științifică a rolului istoric jucat de utopia comunistă în universul atât de complex al secolului XX, bulversat de două războaie mondiale, ca și de cele patru decenii de „război rece”, până la prăbușirea U.R.S.S. și a regimurilor totalitare de stânga din Europa Centrală și de Sud-Est. Este abordat și rolul României jucat în această dramă de proporții și rezultatele nefaste ale activității P.C.R. pentru destinele țării.

GÜRKAN, IHSAN, *II. Dünya Savaşından günümüze değin Balkanlar (1945–1989)* (Balcanii de la cel de-al doilea război mondial până în zilele noastre 1945–1949), în vol. *Balkanlar* (Balcanii), „Eren”, Istanbul, 1993, p. 127–178. Autorul prezintă situația Peninsulei Balcanice (inclusiv a României) în anii „războiului rece” (1945–1989), care au urmat celui de-al doilea război mondial.

LECZYK, MARIAN, *Z dziejów polsko-rumuńskiego sojuszu wojskowego 1926–1932* (Din istoria alianței militare polono-române 1926–1932), în „Dzieje najnowsze Rocznik”, XXVI, 1994, nr. 3, p. 43–69. Evoluția alianței româno-polone în lumina unor rapoarte diplomatice inedite.

PINTÉR, ISTVÁN, *A ket munkáspárt külpolitikai koncepciói a Horthy-korszakban* (Concepții asupra politicii externe ale celor două partide muncitorești în era lui Horthy), în „Századok”, 124, 1990, nr. 5–6, p. 708–752. Orientarea în politica externă a Partidului Social-Democrat Ungar și a Partidului Comunist Ungar în perioada interbelică. Ambele partide respingeau Tratatul de la Trianon, dar, în același timp, nu erau de acord cu politica revizionistă a guvernului ungar, care provoca izolarea țării pe plan internațional. Partidele de stânga vedeau realizabilă modificarea granițelor ca o consecință a transformărilor interne, de natură socialistă și comunistă, în Ungaria și Europa. Între 1938 și 1941, ideile naționaliste au acaparat P.S.D.U.

POHL, DIETER, *Rückblick auf das „Unternehmen Barbarossa*, în „Jahrbuch für Geschichte Osteuropas”, 42, 1994, nr. 1, p. 77–94. Studiu documentar cu referire și la unele lucrări care permit

reconsiderarea evoluției și a locului bătăliei de la Stalingrad în desfășurarea campaniei din Est, inclusiv a semnificației, mult relativizată, a breșei provocate de contraofensiva sovietică în segmentele român și italian ale frontului.

RADY, MARTYN, *Romania in Turmoil. A contemporary history*, London, Tauris, 1992, 216 p. Autorul intenționează să dea o vedere de ansamblu dezvoltării politice a României, de la revoluția din 1989 până în 1991. Conține și o investigație a tendințelor politice din ultimul secol care, în România conducea spre un regim autoritar și care, după părerea autorului, au făcut posibilă ascensiunea.

SCHÖNHERER, KLAUS, *Der deutsche Lehrverband RJ und der Legionärsputsch in Rumänien Januar 1941*, în „Militär-geschichtliche Mitteilungen”, 53, 1994, nr. 2, p. 421–447. Importante documente din arhivele militare germane referitoare la evenimentele din România din ianuarie 1941. Date despre rebeliunea legionară transmise de serviciile de informații ale unităților germane dislocate în România.

SIPOS, PÉTER, *Migration und Arbeiterbewegung in Ungarn von dem Ersten Weltkrieg*, în „Acta Historica”, 35, 1989, nr. 1–4, 91–112. Migrația internă în Ungaria în epoca dualismului, studiată în legătură cu procesul de industrializare. Date statistice, extrase din recensăminte, pe ansamblul țării și pe regiuni.

STERBLING, ANSON, *Die Deutschen in Rumänien zwischen Tradition und Modernizität. Aspekte Sozialer Mobilisierung nach dem Zweiten Weltkrieg*, în vol. *Minderheiten fragen in Südosteuropa*, München, Oldenbourg, 1992, p. 265–277. Analiza cauzelor migrației sașilor din România spre patria-mamă, Germania.

SZEGEDI, EDITH, *Ansätze zum interethnischen Dialog in Rumänien 1918–1940 und 1990*, în vol. *Minderheiten fragen in Südosteuropa*, München, Oldenbourg, 1992, p. 309–326. Trecerea în revistă a momentelor tensionate din istoria relațiilor interetnice din România (1918–1940 și 1990).

TEJCHMAN, MIROSLAV, *Sověťizace střední a jihovýchodní Evropy 1944–1948* (Sovietizarea Europei centrale și răsăritene, 1944–1948), în „Slovanský přehled”, 1994, nr. 3/4, p. 312–325. Cuprinde referințe și la cazul României.

TVETKOV, PLAMEN, *Evropejskite sili, Balkanite i kolektivnata sigurnost (1933–1935 g.)* (Puterile europene, Balcanii și securitatea colectivă: 1933–1935), Izdatelstvo na B.A.N., Sofia, 1990, 208 p. Cartea analizează eforturile de păstrare a păcii și de realizare a „Sistemului securității colective” în Balcani în anii 1933–1935. Se prezintă și politica externă a României și activitatea lui Nicolae Titulescu în această direcție în perioada respectivă.

YAVETZ, ZVI, *The Iron Guard – Setting the Record Straight*, în „East European Jewish Affairs”, vol. 22, 1992, no. 1, p. 101–107. Note istorice critice pe marginea cărții lui R. Ioanid, *The Sword of the Archangel: Fascist Ideology in Romania* (Boulder, CO, 1990).

VESA, VASILE, *La France et le passage à la nouvelle orientation de la politique extérieure de la Roumanie au début du XXe siècle*, în „Etudes danubiennes”, IX, 1993, nr. 2, p. 167–174. Progresiva apropiere politică franco-română în anii care au precedat declanșarea primului război mondial.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE.

NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.

Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.

Conquista și reconquista peruană.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Imperiul spaniol – etapele destrămării sale.

Viața românilor între eros și thanatos.

Cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova.

Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.

Acte domnești privind mănăstirile închinat.

Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715-1763).

Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).

Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Independența României și Italia.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Condica sfintei mănăstiri Călușul.

Tratatul de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Cooperația românească interbelică între deziderat și realitate.

I. C. Filitti: Pagini de jurnal.

Italia și primul război mondial.

Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927-1933).

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Lucian Blaga – diplomat.

De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.

O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941-1944).

Toponimie și demografie istorică.

Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.

O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 2000